

GODINA 1957 – 2017

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA BEOGRAD

CENTAR ZA POLITIKOLOŠKA ISTRAŽIVANJA I

JAVNO MNJENJE

POPULIZAM

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA POLITIKOLOŠKA ISTRAŽIVANJA I JAVNO MNJENJE

POPULIZAM

UREDNIK
ZORAN LUTOVAC

BEOGRAD, 2017

POPULIZAM

Izdaje:

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

Za izdavača:

Goran Bašić

Urednik:

Zoran Lutovac

Recenzenti:

Zoran Stojilković

Suzana Ignjatović

Dragan Todorović

Lektura:

Anka Jakšić

Tatjana Rončević

Dizajn korica:

Ninoslav Jankovć

Štampa:

Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva

Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž: 400

ISBN 978-86-7093-190-9

CIP - Каталогизacija у публикацији -

Народна библиотека Србије, Београд

329.4(082)

POPULIZAM / urednik Zoran Lutovac. - Beograd : Institut društvenih nauka : Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017 (Beograd: RIC Grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 194 str.: graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Jedan tekst na engl. jeziku. - Tiraž 400. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-7093-190-9

a) Популизам - Истраживање - Зборници

COBISS.SR-ID 246796556

© Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017.

SADRŽAJ

Reč urednika	1
Irena Ristić DEFINISANJE POPULIZMA:PROBLEMI I IZAZOVI.....	3
Goran Ilić Nikola Lj. Ilijevski THE POPULIST LIBERALISM: A SYNTHESIS OF CLASSICAL LIBERALISM AND POPULISM	15
Čedomir Čupić Milica Joković POPULIZAM I OGOLJENI PRAGMATIZAM.....	33
Zoran Lutovac POPULIZAM I DEMOKRATIJA U SRBIJI	49
Bojan Todosijević Zoran Pavlović NEPOVERENJE U DEMOKRATSKE INSTITUCIJE I PODRŠKA NEDEMOKRATSKIM SISTEMIMA VLADAVINE: POPULISTIČKI MEHANIZAM 67	
Zoran Lutovac Ksenija Marković „OPASNI (NEŽELJENI) DRUGI” I POPULIZAM U SRBIJI	87
Dominika Mikucka-Wójtowicz POPULIZAM U POLITIČKIM STRANKAMA – STRATEGIJA ILI IDEOLOGIJA? .	103
Siniša Atlagić POPULIZAM I POLITIČKA KOMUNIKACIJA.....	119
Jovanka Matić MEDIJSKI POPULIZAM I POLITIČKI POPULIZAM	131
Goran Bašić MULTIETNIČKA DRUŠTVA I REAKCIONARNI POPULIZAM	147
Miloš Bešić POPULIZAM U NARATIVIMA PREDSEDNIČKIH KANDIDATA NA PREDSEDNIČKIM IZBORIMA U SRBIJI 2017. GODINE	161
Željka Buturović Emilija Mijić TRADICIONALNE IDEOLOŠKE KATEGORIJE MEĐU GLASAČIMA DONALDA TRAMPA.....	179

REČ UREDNIKA

Gotovo svaki tekst o populizmu počinje od ocene da je u pitanju kontroverzan, neuhvatljiv pojam i pojava koja je opšteprisutna, ali koju je teško definisati. U Srbiji nema mnogo radova posvećenih populizmu. Ovaj tematski zbornik predstavlja pokušaj da se populizam sagleda obuhvatnije, iz više uglova. U njemu su tekstovi koji se bave teorijskim shvatanjima i istorijskim pojavama populizma, odnosom populizma i reprezentativne demokratije, mestom i ulogom opasnih (neželjenih) *drugih* u populizmu kao slabo utemeljenoj ideologiji ili političkoj praksi, te populizmom kao političkim diskursom, političkim stilom ili načinom političke komunikacije.

U godini kada Institut društvenih nauka slavi 60 godina postojanja, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje obeležava tu godišnjicu objavljivanjem ove publikacije, istraživanjem javnog mnjenja "Građani Srbije i populizam" sprovedenim uz podršku Fonda za otvoreno društvo i organizovanjem okruglog stola „Populizam – uzroci i posledice“. Nadamo se da će ovaj tematski zbornik, istraživanje javnog mnjenja i okrugli sto podstaći naučnu zajednicu da se sistematičnije i produbljenije bavi populizmom kao jednim od najvažnijih političkih fenomena današnjice.

dr Zoran Lutovac,
upravnik Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje
Instituta društvenih nauka

DEFINISANJE POPULIZMA: PROBLEMI I IZAZOVI*

IRENA RISTIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Osnovni cilj ovog rada je da prikaže problematiku definisanja pojma populizma u stručnoj literaturi. Dok je u svakodnevnoj upotrebi ovaj pojam vrlo fluidan i neodređen, često korišćen kao sinonim za demagogiju i oportunizam, stručna literatura se već više od dve decenije bavi dubljim određivanjem kako ovog pojma tako i njegovih ključnih elemenata. Oslanjajući se pre svega na radove Kas Mudde i Jan Verner Milera, ovaj članak polazi od njihove definicije populizma, koja podrazumeva postojanje dveju homogenih grupa: naroda i elite, njihov antagonistički odnos, kao i primat narodne volje. U drugom delu rada razmatraju se odlike populizma koje proizilaze iz date definicije i koje ukazuju na to šta populizam jeste, odnosno šta populizam nije. Konačno, u trećem delu se daje osvrt na šira objašnjenja i uzroke jačanja populizma u Evropi i SAD tokom poslednje dve decenije. Dok jedne škole mišljenja uspon populizma povezuje s padom i izazovima liberalne demokratije s kojima se ova poslednjih decenija suočava, druge objašnjenja nalaze u strukturnim uzrocima, kraju hladnog rata, specifičnom pravcu razvoja medija, ulozi obrazovanja, ili u otuđenju političkih klasa od građana.

KLJUČNE REČI: populizam, definicija populizma, neodredivost populizma, elementi populizma, uzroci populizma

Malo je pojava i pojmova u društvenim naukama koji su se, naizgled, tako iznenada našli u središtu interesovanja, kao što je to proteklih godina slučaj s pojmom populizma. Politikolozi Kas Mudde i Kristobal Rovira Kaltvaser smatraju ga najviše korišćenim, ali i najviše zloupotrebljenim pojmom kako u akademskim krugovima, tako i izvan njih. Sve je rasprostranjenija sklonost, smatraju oni, da se gotovo svaki političar, naročito od strane svojih neistomišljenika, naziva populistom [Mudde et al. 2012:1], dok politikolog Jan

* Rad je napisan u okviru projekta 47010 „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup” koji podržava i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Verner Miler s tim u vezi postavlja donekle provokativno pitanje da li je danas „populista prosto uspešan političar koga ne volimo“ (Miler 2017; 14). Ipak, koliko god se ovaj pojam inflatorno koristio, populizam – to podvlače svi istraživači koji se njime bave – svakako nije nova pojava, niti fenomen 21. veka. Naprotiv, koreni koncepta populizma se mogu naći u 19.veku, kada u Sjedinjenim Američkim Državama nastaje Populistička partija, u Istočnoj Evropi populistički pokreti za prava seljaka, a u Rusiji pokret Narodnik. I dok je u SAD taj pokret uglavnom bio predvođen zemljoradnicima koji su zahtevali radikalnu promenu političkog sistema, u Rusiji i Istočnoj Evropi, pa i u Srbiji, glavni akteri bili su intelektualci koji su idealizovali selo i koji su se opirali uticajima industrijalizacije i svemu onome što su oni, u okviru svog ne uvek koherentnog niti konzistentnog shvatanja, smatrali *zapadnim* (Ristić 2007: 147–148). Zajedničko svim tim pokretima bilo je zalaganje za interese seljaka zemljoradnika koji su smatrani stubom društva, kako u socijalnom, tako i u ekonomskom smislu (Mudde et al. 2012: 3).

Isto kao što populistički pokreti kao takvi nisu novi, tako ni pokušaji da se savremeni populizam, u Istočnoj i u Zapadnoj Evropi, definiše i konceptualizuje nisu novi. Gita Jonesku i Ernest Gelner su još 1969. godine konstatovali da „avet populizma kruži svetom“ [Ionescu, Ghita et al. 1969: 1], smatrajući da je u tadašnjem svetu populizam prevazišao komunizam kao „problem“, i da je populizam taj koji zaslužuje pažnju naučne zajednice.¹ Upravo se taj zaključak danas opet nameće, a ono što je i tadašnjim i sadašnjim pokušajima određenja populizma zajedničko jeste teškoća njegovog sužavanja i jasnog definisanja.

Cilj ovog rada je da ukaže na pozadinu problematike definisanja savremenog populizma kako je manifestovan u SAD, Zapadnoj i Istočnoj Evropi. U tu svrhu će se prvo predstaviti rasprostranjena definicija populizma, a zatim sledi osvrt na one karakteristike koje ga bliže određuju. U trećem, završnom delu, daje se osvrt na neka od objašnjenja i moguće uzroke populizma.

¹ Knjiga, koju su Jonesku i Gelner priredili, predstavlja zbornik referata koji su bili podneti na konferenciji „Definisati populizam“ (*To Define Populism*), koja je održana u maju 1967. godine na Londonskoj školi ekonomije i političkih nauka.

KAKO DEFINISATI POPULIZAM

U političkom diskursu, bilo da se on odigrava u okviru institucionalnih političkih procesa ili u okviru manje obavezujućih svakodnevnih javnih ili privatnih diskusija, populizam se obično tumači na dva načina, pri čemu su oba negativna. Prema jednom, populizam se manifestuje kada je neko obraćanje, diskusija ili program u svojoj osnovi vrlo pojednostavljajuće i vođeno impulsivno, s namerom da cilja pre svega na osećanja onih kojima je upućeno. Takav pristup se može nazvati i demagoškim. Prema drugom tumačenju, populizam je način oportunističkog vođenja politike, kojim se građanima, potencijalnim biračima, nude brza, laka (i najčešće bar u datom trenutku neostvariva) rešenja, umesto da im se ukaže na svu kompleksnost date situacije i ponudi rešenje koje je manje atraktivno, ali zato realno ostvarivo. Iako i u ovom drugom tumačenju ima demagogije, populizam je u tom značenju ipak bliži onome što se naziva oportunizmom (Mudde 2004: 542–543; Stanley 2008: 101).

Međutim, ovakvo svođenje populizma na demagogiju i oportunizam očekivano nije od velike koristi za njegovo izučavanje. Kako granice između demagogije i oportunizma nisu uvek jasne niti se mogu lako povući, vrlo je teško empirijski izučavati populizam i na osnovu toga razviti teorijski model. Osim toga i sama konstatacija da je neka ličnost, pokret ili pojava populistička u gore navedenom shvatanju, sama po sebi i u odsustvu boljeg i sadržajnijeg argumenta, može predstavljati populistički argument i time jedan oblik populizma (Dahrendorf 2003: 156). Stoga je očigledno da definicija populizma u akademskoj raspravi mora biti dublja i obuhvatnija od njegovog svođenja na demagogiju i oportunizam. Ali istovremeno su svi oni koji se tim istraživanjima bave svesni da „mi naprosto ne raspolazemo ničim što bi ličilo na *teoriju* populizma, a po svoj prilici nedostaju nam i koherentni kriterijumi na osnovu kojih bismo odredili kad politički akteri postaju populisti u nekom smislenom značenju te reči“ (Miler, 2017:14) Ipak, neki pomaci su ostvareni. Tako se u nastojanju da se suzi metodološki okvir za konceptualizaciju i definisanje populizma devedesetih godina prošlog veka došlo do primene dveju kategorizacija, radijalne i klasične.² Prva, radijalna kategorizacija, rukovodila se pretpostavkom da se jedna pojava (u ovom slučaju populizam u jednoj datoj sredini) može i treba konceptualizovati na osnovu skupa definisanih osobina,

² Detaljnije o razvoju ovih kategorizacija za analizu pojava u društvenim naukama vidi Collier, David et al. (1993).

koje nisu nužno i osobine drugih pojavnih oblika populizma. Shodno tome bi svaki populizam bio definisan kao populizam za sebe, sa specifičnom kombinacijom nekih unapred određenih osobina, pa u tom slučaju ne bi postojali identični oblici populizma, koji bi se mogli precizno porediti. Umesto toga bi sve što ih spaja bila činjenica da dele jedan broj osobina koje karakterišu populizam kao pojavu, dok bi se po nekim drugim odlikama razlikovali. Nasuprot tome druga, klasična kategorizacija, polazi od toga da jedna pojava, kako bi bila konceptualizovana, mora u svim svojim pojavnim oblicima nužno da sadrži sve definisane osobine, dakle najmanje zajedničke imenitelje, tako da bi na osnovu njih svi pojavni oblici populizma morali da dele iste osobine, i da samim tim budu jednaki i uporedivi (Collier et al. 1993; Mudde et al. 2012: 7–8). I uprkos tome što definisanje na osnovu radijalne kategorizacije nesumnjivo ima svoje prednosti kada je u pitanju dekonstrukcija i konceptualizacija složenih društvenih fenomena, taj se pristup u slučaju populizma pokazao kao manje koristan, jer se ispostavilo da se pojam populizma usled svoje fluidnosti dovodi u vezu s veoma širokim dijapazonom pojava, i da je zbog toga veoma teško odrediti polaznu skupinu jasno definisanih zajedničkih osobina neophodnih za analizu. Time bi se radijalni pristup u nameri da pruži model za obuhvatanje i objašnjavanje svih specifičnosti populizma, našao u opasnosti da ne kraju ne objasni ništa. Sem toga logika kojom se rukovodi radijalno definisanje nenamerno podržava, pa čak i navodi istraživače da se fokusiraju na svoje sopstvene razrađene konceptualizacije populizma, nastale na osnovu specifičnih slučajeva i karakteristika upravo tih slučajeva, umesto da ih podstiče da teže uopštavanju i apstrahovanju ključnih aspekata populizma. Zbog svega toga se za definisanje populizma primena drugog, klasičnog pristupa, u kojem postoje mali broj jasno definisanih, nepromenjivih i obavezujućih osobina, čini prikladnijim, pogotovo za komparativni pristup, koji je kao i kod mnogih drugih društvenih pojava, i kod izučavanja populizma od velikog značaja za njegovo definisanje (Mudde et al. 2012: 8).

Polazeći upravo od te klasične definicije populizma, u postojećoj literaturi preovladava konsenzus da je najmanji zajednički imenitelj sadržan u tome da svaki oblik populizma podrazumeva postojanje homogenog „naroda“ i homogene „elite“ i da su ta dva elementa najčešće u antagonističkom, sukobljenom odnosu. Prema Mileru populista poseduje: 1) kritičan odnos prema vladajućim elitama; 2) odbijajući stav prema pluralizmu i 3) ubeđenje da samo on predstavlja ako ne jedinog pravog predstavnika naroda, onda bar jedini autentični glas naroda (Miler 2017: 15–17). Slično smatra i Mudde koji

populizam definiše kao „slabo utemeljenu ideologiju prema kojoj je društvo naposljetku podjeljeno u dve homogene i antagonističke grupe, 'neokaljen narod' i 'korumpirane elite', i prema kojoj bi politika trebalo da bude izraz opšte volje naroda“ (Mudde et al. 2012: 8; 2004: 543). Konačno, Stenli u svojoj definiciji tim trima glavnim odlikama koje ističu Miler i Mude (postojanje dveju homogenih grupa, njihov antagonistički odnos i ideja o primatu narodne volje) dodaje i četvrtu, koja se odnosi na pozitivno preuveličavanje „naroda“, s jedne i nipodaštavanje, odnosno klevetanje „elita“, s druge strane (Stanley 2008: 102). Pri tome Mude i Stenli populizam eksplicitno smatraju ideologijom, mada podvlače da se ta karakteristika populizma mora uzeti s rezervom³, jer dok se u svojoj ambiciji da bude sveobuhvatan populizam može smatrati ideologijom, njemu kako u pogledu kapaciteta da formuliše koherentna i dugoročno održiva rešenja za ključna politička pitanja, tako i u sadržajnom smislu manjka na težini, zbog čega ga oni koji se njime služe po pravilu dopunjuju drugim ideologijama. Samim tim populizam ne može da se posmatra niti da deluje poput samostalne političke ideologije (Stanley 2008: 102).

O ČEMU ZAPRAVO GOVORIMO KADA GOVORIMO O POPULIZMU

Sem što je u ime naroda uperen protiv elita, šta je zapravo to što bliže određuje populizam? Iako se u literaturi često govori o neodredivosti kao jednoj od ključnih odlika populizma, neke se osobine, koje proizilaze iz tri osnovne, gore navedene, ipak mogu uočiti. I dok neke od tih odlika mogu biti od pomoći za razumevanje šta populizam zapravo jeste, druge nam služe da bolje odredimo šta populizam nije. Shodno tome se na prvom mestu može reći da je populizam više normativno i moralno nego programski određen, jer je primarno fokusiran na normativnu distinkciju između *a priori* definisanog (dobrog i poštenog) naroda s jedne i (loše i korumpirane) elite s druge strane. To ga svrstava u koncepte koji se služe manihejskim pogledom na svet, i oni koji drugačije misle nisu prosto samo neistomišljenici koji imaju druge poglede na svet i vrednosti, već se percipiraju i kao neprijatelji. Stoga je za populiste kompromis s tim drugima ne samo teško ostvariv, već suštinski i nepoželjan [Mudde 2004: 544]. Pri tome treba primetiti da najuticajniji populisti s kraje prošlog i početka ovog veka u Evropi i SAD nisu bili obični ljudi iz naroda, već vrlo uticajne ličnosti, koje iako nisu neposredno pripadale političkoj eliti, svakako jesu bili deo

³ Oni govore o „slabo utemeljenoj prirodi“ (*thin centered*) populizma kao ideologije.

ekonomske ili kulturne elite u svojim zemljama. To između ostalog pokazuju primeri Silvija Berlusconi u Italiji, Jerga Hajdera u Austriji, porodice Le Pen u Francuskoj ili Donalda Trampa u SAD. Populistički lider se dakle, bar deklarativno zalaže za običnog čoveka iako on sam to nije, niti je nužno „otpadnik” s margine društva, a njegov pohod protiv elita je zapravo pohod protiv onog preostalog dela elite, koji je sve do osvajanja vlasti za njega bio nedostupan.

Svoj naizgledni otklon od elite i sistema populistički lideri i pokreti žele da podvuku i na taj način što izbegavaju da osnuju stranke (sem u zemljama u kojima je to zakonski neophodno da bi se učestvovalo u izborima), a čak i kada ih osnuju, nazivaju ih pokretom, blokom, platformom, frontom, ligom, fondacijom ili prosto imenom bez bližeg određenja, čime s jedne strane žele da podvuku svoju nepripadnost sistemu, a s druge da istaknu da zastupaju ceo narod, a ne samo jednu posebnu grupu ili društveni sloj (Miler 2017: 45–47). Tako se vladajući populisti u Poljskoj nazivaju samo *Prawo i Sprawiedliwość* („Zakon i pravda”), bez bliže odrednice da se radi o partiji, u Belgiji se organizacija s populističkim stavovima zove *Vlaams Belang* („Flamanski interes”), u Nemačkoj se odgovarajući pokret zove *Alternative für Deutschland* („Alternativa za Nemačku”), dok je u Holandiji Gert Vildersova *Partij voor de Vrijheid* („Partija za slobodu”) zapravo oragnizovana kao fondacija.

Treća odrednica populizma jeste ta da nije klasno definisan: predvodnici populističkog pokreta ne pripadaju nužno jednoj klasi, niti se obraćaju jednoj posebnoj društvenoj klasi birača, niti tematizuju klasno pitanje kao takvo, nudeći posebna rešenja za neki od društvenih slojeva. Naprotiv, populistički pokret se obično obraća vrlo heterogenim društvenim grupama, dok se svest njihovih pristalica o klasi iscrpljuje u borbi protiv vladajuće klase, kojoj god društvenoj grupi predstavnici vlasti pripadali. Isto tako empirijski podaci pokazuju da među glasačima populističkih pokreta ne dominira nijedna klasa. Ipak, po njihovim stavovima se može reći da pristalice populističkih ideja manje očekuju da ih vodi običan čovek poput njih samih, a više da tu ulogu preuzme jedna uticajna ličnost iz više klase, da ona reši postojeće društvene i političke probleme i da odgovori na njihove potrebe (Miler 2017: 25).

Kao što nije klasno definisan, tako se može reći da populizam nije ni ekonomski definisan. Pod time se podrazumeva da ne postoji određena i široko zastupljena ekonomska ideja ili doktrina koja bi činila okosnicu populizma. Shodno tome se populizam ne može bliže određivati na osnovu skupa

određenih (ideološki definisanih) ekonomskih ili socijalnih mera (Mudde 2012: 2), jer se one pokazuju ne smo kao proizvoljne, već i kao vrlo promenjive.

Kada je reč o klijentilizmu kao jednoj od odlika populizma, stavovi nisu usaglašeni. Miler smatra da populistički pokreti, kada dođu na vlast, pokušavaju da prigrabe državni aparat, da ga očiste od političkih neistomišljenika, i da zatim uspostave sistem koji počiva na korupciji i pre svega klijentilizmu (Miler, 2017: 15).⁴ Mude, međutim, s pravom ističe da klijentilizam samo s oprezom treba povezati sa suštinom populizma i načinom vladavine koji se s njim obično dovodi u vezu. Jer, kako su pokazali Kičelt i Vilkinson, klijentilizam pretpostavlja jednu organizacionu strukturu neformalnog karaktera koja je zadužena za zadovoljavanje, tj. servisiranje potreba i zahteva odgovarajuće klijentele, a takva se struktura kod populističkih pokreta obično ne nalazi [Mudde 2012: 2]. Što naravno ne znači da populisti nisu skloni da pribegnu nekim od elemenata klijentilizma, već samo znači da klijentilizam kao takav suštinski ne određuje populizam.

Kada se govori o pozicioniranju populizma na skali od leve ka desnici, preovladava shvatanje da se populizam po pravilu vezuje za desničarske ideologije i poglede na svet, što donekle potvrđuju i empirijske analize savremenih populističkih pokreta., Populizam je, međutim, kompatibilan i sa levičarskim ideološkim stavovima, što se najbolje vidi na aktuelnim primerima država Južne Amerike. Darendorf smatra da uzrok uske veze između populizma i desničarske ideologije u Zapadnoj Evropi leži u tome da teme koje su u tim društvima pogodne za polarizaciju po pravilu predstavljaju klasične teme desničarske ideologije (primat države, problematizacija imigranata i drugih manjina, njihova integracija u društvo i sl.) [Dahrendorf 2003: 157]. Ipak, upravo iz Zapadne Evrope potiče jedan primer, uslovno rečeno, levičarskog populističkog pokreta, partija Zelenih, koja je sedamdesetih godina 20. veka nastala u tadašnjoj Zapadnoj Nemačkoj i čiji je jedan od glavnih programskih načela bila borba protiv etabliranih elita. I dok bi analiza razlika između njihovih zahteva i zahteva današnjih pokreta protiv vladajućih elita prevazišla okvire ovog rada, valja napomenuti da su zahtevi Zelenih bili usmereni ka većoj participaciji građana u političkom odlučivanju, ka decentralizaciji političke moći, kao i ka smanjenju ovlašćenja političkih funkcionera. Nasuprot tome

⁴ Vredno pomena su i razmišljanja ekonomiste Branka Milanovića na temu klijentilizma, mada u kontekstu populizmu sklonih iliberalnih demokratija (Milanović 2017).

populistički pokreti koji se služe desničarskom ideologijom teže ka ukidanju participacije i isticanju veće uloge političkih vođa. U vezi s tim potonji se samo formalno zalažu za jačanje direktne demokratije putem referenduma, dok njihov cilj svakako nije da na taj način pokrenu i podstaknu formiranje i artikulisanje demokratske volje građana, već samo da navedu narod da potvrdi unapred od populističkog pokreta definisanu narodnu volju [Miler 2017: 98, Stanley 2008: 10]. Ta naizgledna briga populista za to šta im njihov narod na referendumu kaže, u stvari samo zaklanja ono što je populistički pokret već odavno definisao kao volju naroda po tom datom pitanju. Paradoksalno je pri tome da pristalice populističke ideologije zapravo niti traže niti očekuju uključivanje u plebiscitarno donošenje odluka, tako da je farsa dvostruka: dok se populistički lideri prave da uključuju narod u svoje odluke i da se rukovode njihovim glasom, građani se prave da učestvuju u donošenju odluka i da time pružaju podršku svojim liderima.

Konačno, populističku ideologiju bliže možemo odrediti i uz pomoć shvatanja pojma naroda. Gore je rečeno da narod pored elite čini jedan od dva glavna elementa svake definicije populizma, ali je narod, za razliku od elita, mnogo određeniji, uzvišeniji i svakako dominantniji kao pojam. U shvatanju populista, narod je mitska konstrukcija i kolektivna iluzija i može se uporediti s ulogom koju pojam „nacije”, odnosno „klase” igra u desničarsko-nacionalističkim, odnosno u komunističkim svetonazorima. Ali za razliku od nacije i klase, narod je u populističkim pokretima tako definisan da stoji iznad drugih odrednica (poput npr. nacije ili klase), i samim tim naginje ka onome što je Ferdinand Tönnies definisao kao zajednicu (*Gemeinschaft*), a manje ka Tönniesovom konceptu društva (*Gesellschaft*). Populisti po pravilu ističu da je u svrhu ostvarivanja takve jedne zajednice neophodno ujedinjenje naroda. Pri tome imaju u vidu jednu holističku predstavu političkog organizovanja, u kojem su ukinute sve podele, s tim da mesto za neistomišljenike nije predviđeno, jer je za populiste neslaganje samo po sebi neprihvatljivo. Drugim rečima, populisti teže uspostavljanju antipluralizma u kojem oni određuju ko je deo naroda, a ko nije (Miler 2017: 31, 39).

POPULIZAM U 21. VEKU – ZAŠTO SAD?

Iako populizam, kao što je prikazano, nije nov fenomen, tokom poslednje dve decenije je došlo do postepenog i vrlo vidljivog jačanja pokreta i pojedinaca koji se služe tom ideologijom. I dok je u početku, na primer u slučaju

Jerga Hajdera u Austriji ili Silvija Berlusconi u Italiji, uspon takvih političara objašnjava se pre svega njihovim harizmatičnom i specifičnom ličnošću, koja ih je činila nekakvim retkim neuračunljivim izuzecima koji potvrđuju pravilo etablirane i stabilne demokratije, pred kraj prve decenije 21. veka više nije bilo sumnje da uzroci uspona populizma prevazilaze pojedinačne slučajeve egocentričnih političkih aktera, i da su mnogo više strukturne prirode. Kako se na meti populista nalazi upravo etablirana liberalna demokratija, ona i njene osobine su u istraživanjima i objašnjavanju uspona populizma počele da zauzimaju centralnu ulogu. Tako deo stručne literature smatra da populizam predstavlja patološki oblik izvrnutih načela liberalne demokratije, a Klingeman i Šojh čak smatraju da se radi o normalnoj i uobičajenoj patologiji zapadnih demokratija (Scheuch et al.: 1967; Betz 1994). Mude dopunjuje to shvatanje utoliko što smatra da populizam nije patološki oblik liberalne demokratije, već da je uveliko postao sastavni deo savremenih zapadnih demokratija, njihov *Zeitgeist* koji se u manjem ili većem obliku manifestuje kod svih političkih aktera (Mudde 2004: 562). Slično i Miler smatra da populizam ne predstavlja devijaciju izazvanu od strane neodgovornih građana, već da je on „stalna senka predstavničke politike“, jer je postojanje nekoga ko se predstavlja kao glas naroda i ko osporava vladajuće elite, naprosto neminovno (Miler 2017: 97). Miler bi, čini se, shodno tome smatrao čudnijim da populista u demokratijama nema, nego što ga iznenađuje da ih ima. To shvatanje uostalom potvrđuje i populizam koji je postojao u Srbiji na prelasku iz 19. u 20. vek (Ristić 2007: 145–148). Da li periodi izraženijeg populizma pri tome dolaze za liberalnu demokratiju kao izazovi iz vedra neba, ili nju nešto drugo, eksterno ili nešto njoj imanenetno, već oslabi, pa populizam samo popunjava novonastali prazan prostor – ostaje i dalje pitanje na koje se traži odgovor.

Međutim, sem strukturnih uzroka koji se dovode u vezu s (i)liberalnom demokratijom i iz nje proističućih problema, porast populizma može se objasniti i promenama koje su zahvatile Evropu i SAD nakon kraja hladnog rata i prelaskom u postindustrijsko društvo (Mudde 2004: 547). Tako je posle prvog talasa entuzijazma i verovanja da je sa sistemom liberalne demokratije dostignut „kraj istorije“ i da je shodno tome i ekonomski rast ako ne stalno rastući, onda makar stabilan, usledio period, koji i dalje traje, a u kojem se dominantna liberalna demokratija, u nedostatku konkurentnog sistema, kritički poredi s teorijskim (idealnim) modelom demokratije. Odstupanja od prakse koja se pri tome uočavaju dovode ne samo do artikulacije nezadovoljstva i porasta kritike samog procesa demokratizacije, kao i same demokratije (Ristić 2012: 386), već

dovode i do demistifikacije vladajućih elita i političkih funkcija kao takvih. Dodatno, uprkos većim mogućnostima za interakciju i razmenu, pre svega zahvaljujući novim načinima komunikacije, političke klase i građani su udaljeniji nego ranije, dok političke partije sve više funkcionišu po principima (profitnih) preduzeća nego kao grupe koje služe prvobitnoj artikulaciji političkih ideja i interesa. Darendorf ističe da je u skladu s tim sve više reč o postojanju neličnog *governance* (neko ko nama upravlja), a sve manje o *government* u smislu postojanja transparentne institucije koja se može identifikovati kao jasni vršilac vlasti i nosilac odgovornosti (Darendorf 2003: 162). S tim u vezi, kada tragamo za uzrocima populizma, treba imati na umu da kritika etabliranih i vladajućih elita nije uvek u potpunosti i bez osnova i da se kao što Mude poentira, populizam može videti i kao neliberalni demokratski odgovor na nedemokratske elemente liberalizma (ovde navedeno prema Miler 2017: 20).

U traženju uzroka za rast populizma poslednjih decenija ne treba, međutim, gledati samo na sistem i njegov razvoj uslovljen spoljnim okolnostima, već treba uzeti u obzir da se i pozicija i društvena uloga građana promenila. Mude primećuje da je paradoksalno da prijemčivost građana za populističke ideje raste i usled porasta stope obuhvata stanovništva obrazovanjem koje je od sredine prošlog veka postalo sve pristupačnije širokim masama, i dovelo do njihove emancipacije i odbijanja da bespogovorno prihvate sve što vladajuće elite odluče u njihovo ime. Građani danas ne samo da očekuju više od političara, već se sve širi slojevi osećaju i kompetentnim da sude o onome što jedan funkcioner ili političar u roku svog mandata postigne (Mude 2004: 554). Ipak viši stepen obrazovanja jeste nužan, ali ne uvek i dovoljan uslov, da bi se poimala kompleksnost funkcionisanja demokratije, čak i kada bi se hipotetički pretpostavilo da demokartija sama po sebi nema nikakvih slabih tačaka. Jer, kako Darendorf naizgled banalno konstatuje: demokratija je složena, a populizam jednostavan i kao takav počiva na svesnom pojednostavljanju problema, dok građani naginju ka tome da ta rešenja percipiraju kao realna (Darendorf 2003: 160). Pri tome su (lične) percepcije građana postale važnije od činjenica i populisti svojim načinom komunikacije pothranjuju takvu percepciju. Konačno, te percepcije građana i relativizacija činjenica, koje direktno utiču na prijemčivost građana za populizam, posledica su još jedne velike promene unutar društava poslednjih nekoliko decenija, koja se odnosi na medije. Usled komercijalizacije njihovo težište se s koliko-toliko neutralnog izveštavanja pomerilo na senzacionalizam i negativno izveštavanje. Time su

mediji ne samo doprineli rastu opravdanih i neopravdanih resantimana prema vladajućim elitama, već su stvorili i pozornicu za populiste (koji su često i sami vlasnici medija), koji su time dobili ne samo široku publiku, već i medijum koji od njih i njihovih populističkih izjava privređuje. Na taj način su se stvorili uslovi u kojima se mediji i populisti svesno ili nesvesno podupiru. Ili kako je to koncizno rekao švajcarski publicista Šarl Ritterband komentarišući uspon populizma u Austriji krajem prošlog veka: „Hajderu su bili potrebni mediji i medijima je bio potreban on.“ (Mudde 2004: 554).

LITERATURA

Betz, Hans-Georg (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Basingstoke: Macmillan.

Collier, David; Mahon James E. (1993). Conceptual "Stretching" Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis. *American Political Science Review*, Volume 87, No.4, December 1993, 845–855.

Dahrendorf, Ralf (2003). Acht Anmerkungen zum Populismus. *Transit*, Volume 25 (2003), 156–163.

Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.) (1969). *Populism: Its meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld&Nicolson.

Kitschelt, Herbert; Wilkinson, Steven I. (ed.) (2009). *Patrons, Clients and Policies – Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Milanović, Branko (2017). *Multi-party kleptocracies rather than illiberal democracies*. 22. 7. 2017. Dostupno na: <http://glineq.blogspot.rs/2017/07/multi-party-kleptocracies-rather-than.html> Pristupljeno: 19. 8. 2017.

Miler, Jan-Verner (2017). Šta je populizam?. Beograd: Fabrika knjiga.

Mudde, Cas (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Volume 39, Issue 4, 541-563.

Mudde, Cas; Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2012). Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis, u: Mudde, Cas; Kaltwasser, Cristóbal Rovira (ed.) *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–27.

Ristić, Irena (2007). Vollstrecker des Volkswillen vs. Avantgarde: Die Elite(n) in der neueren serbischen Geschichte, u: Brix, Emil et al. (ed.), *Südosteuropa. Traditionen als Macht*. Wien/München: Verlag für Geschichte

und Politik/Oldenbourg Wissenschaftsverlag (= Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Bd. 31), 143–150.

Ristić, Irena; Bieber, Florian (2012). Constrained Democracy: The Consolidation of Democracy in Yugoslav Successor States? *Southeastern Europe* Volume 36, Issue 3, Fall 2012, 373–397.

Scheuch, Erwin K.; Klingemann, Hans Dieter (1967). Theorie des Rechtsradikalismus in westlichen Industriegesellschaften. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialpolitik* (12), 11–19.

Stanley, Ben (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), February 2008), 95–110.

DEFINING POPULISM: PROBLEMS AND CHALLENGES

IRENA RISTIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade

Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

The main aim of this article was to depict the challenges related to the attempt to define populism. While commonly this term is understood as very fluid, often even used as a synonym for demagoguery and opportunism, the academic literature has been since more than twenty years working on and elaborating a more precise definition of populism and its constituting elements. Taking the works on populism of Cas Mudde and Jan Werner Müller as a starting point this article uses their definition of populism which foresees the existence of two homogeneous units of analysis: ‘the (good) people’ and ‘the (corrupt) elite’, their antagonistic relationship and the idea of popular sovereignty. In the second section, the article gives a more indepth description of the elements which derive from the basic definition, showing what populism is and what we can say it is not. Finally in the third section this article goes into some broader explanation and causes of populism, going beyond the main stream of thought, which links the rise of populism to the decline and challenges liberal democracy is facing currently. Among them there are structural causes, but also those related to the end of the Cold war, the development of media, the role of education and the alienation of citizens and the political class.

KEY WORDS: populism, definition of populism, elements of populism, causes of populism

POPULIST LIBERALISM: A SYNTHESIS OF CLASSICAL LIBERALISM AND POPULISM

GORAN ILIĆ

NIKOLA LJ. ILIJEVSKI

Law faculty, University "St. Kliment Ohridski" – Bitola, Macedonia

ABSTRACT

This paper presents the ideology scheme in order to locate the main points of attraction between populism and classical liberalism, and their strategic capacities for achieving of their political goals. The populist political strategy is consisting of authentic methods and techniques, for social change and seizure of the political power. As oppose to populism, the strategic capacity of classical liberalism is quite limited and accompanied with excessive scientific and educational nature of its methodology. Regarding the combination of these ideologies, the newly emerged notion of populist liberalism is treated as a synthesis of classical liberalism ideology and populist political strategy. At the end, it is concluded that populist liberalism could be regarded as a populist upgrade of classical liberalism in terms of techniques and methodologies for achievement of its ideological goals.

KEY WORDS: classical liberalism, populism, ideology, strategy, populist liberalism.

INTRODUCTION

Populism and liberalism represent two of the most influential political ideologies. This paper has two main purposes, scientific and social. The scientific purpose of this paper is to give answers to the following questions: what is (political) ideology?; What is (political) strategy?; What is the relation between ideology and strategy?; What is populism as ideology and strategy?; What is classical liberalism as ideology and strategy?; What are the weaknesses of the classical liberal social strategy?; What is populist liberalism?.

In the text bellow, we will try to answer the aforementioned questions, and also, to locate a classical liberalism postulates as a basis for development of populist liberalism as an authentic alternative to illiberal variants of populism, while using the populist strategies, techniques and methodology. Regarding the flexibility and openness, populist liberalism can easily be located in the center of the political spectrum, while attracting the best from the left and right.

GENERAL FEATURES OF IDEOLOGY AND STRATEGY

Ideology

Ideology could be described as a set of beliefs about the world [Tsao • 5] “the glasses through which we see the world” [Zizek • 2015], it basically covers a perspective on the social reality and a critique of it. Furthermore, ideology is not solely related to understanding the world and providing a critique of it, but it is also about “bringing ideal into actuality” [Rothbard • 2010]. The distinction of the concepts ideology and political ideology points that the latter is more specific, referring to the set of ideas [Cassels • 2003:1] that is shaping the political world-view, understanding the political reality, and giving the direction of social change. Ideology can be observed as an “enormous attempt for fundamental change of social reality” [Ilik • 2012:18], through offering/extortion of a new world-view and alternative reality. The notion of ideology can be divided into three parts: (a.) eidology, (b.) ideology and (c.) ideotely [Sarkanjac • 2009:63]. The eidology is the component identified with the ideology as a reflection of a social reality [Ilik • 2012:27], ideology is the dynamic, or the normative component of the ideology and ideotely is the component which specifies the goal and the process of its attaining. Ideology, in contemporary sense tends not always to appear as a coherent, unique, independent and systematic body. It is not easy to locate ideology, lacking a single creator, although certain individuals potentially have a great role in it. The common denominators, located in the world-view, the norms, and the methodology of social realization, serve as a basis, connecting the various forms of manifestations, and summing up as an ideology.

Strategy

A social theory that seriously pretends to inspire social change and establish alternative social reality is based on two mutually connected and inseparable phenomena - ideology and strategy. An ideology embraces strategy for its social realization, while a strategy is based, justified in order to fulfill its broader ideology. Strategy refers to a “method or plan chosen to bring about a desired future, such as achievement of a goal or solution to a problem” [Business Dictionary • 2017].

In the context of social science and inspiring social change, there are two strategies distinguished - social strategy [Rothbard • 2010] and political strategy. (a.) The social is a broader strategy consist of social goals and focusing on the methodology for its fulfillment. The social movement strategy is focused on social change, referring to getting from one state of social stability to another, the changes of the social structure and relationship within society the modification of the basic institutions [Goodwin • 2008], and the change in prosperity and well-being. Hence, it could be stated that social strategies are closely linked to ideologies, and often could be found as an incorporated part. The actors developing a social strategy are various, but dominantly are organized movements and educational entities. (b.) The political strategy covers the projection of the political goal and the methodology for obtaining. The goal is linked to initiation of political change. In the contemporary political context, the political strategies are found more systematic and independent in relation with specific ideology, as a strategy base. The liberal-democratic discourse [Fukuyama • 1994], as a contemporary and dominant one, is based on the Enlightenment ideologies of democracy and liberalism. It supposes non-violent strategies, determined by citizen's votes, channeled through democratic procedures. Following the non-violent liberal-democratic discourse, the political strategies are furthermore rationalized, expertized, and utilized. The dominant actors of the political strategy are the political parties. Political parties develop a political strategy in order to attain a political power. In the attempt to observe and define ideally the social and political strategy, the reality of their interference and difficulty to draw a clear line, should be stated.

POPULISM

Illiberal populism as an ideology

Contemporary illiberal populism asserted as an ideology, can appear as right-wing and left-wing populism. Both manifestations are different, even opposite in their self-identification and self-positioning (left-right). But a further substantial analyzes of the references and actions they are taking, would lead to the conclusion that they are quite similar. Following the previous method of analyzing the ideology, it will be applied, particularly to the left and right-wing populism. Starting from its eidology, the leftist perspective of the social reality – capitalism, is based on the division line “Us and Them”. Us,

summarized refers to: the “common people”, the “workers”, the poor, the exploited, or the social category consisted of individuals with an unfavorable position, within society, politically, and/or economically, and/or culturally. Them is represented by the capitalists, politicians, and generally by people positioned on key positions in the social process of decision-making.

(a.) The right-wing populist perspective on social reality is existing of a multicultural based division line, influenced by national, cultural, and “collective memory” indicators. In the case of right-wing populism, on the populist side of the line are “our nation”, “Aryans”, “ancestors”, while on the other side are “foreigners”, “Jews”, “migrants”. Despite the left-wing – them side, the right-wing’s one consists of subjects that are not part of the establishment, but play a role for the cause of the establishment, thus are acting as allies.

(b.) The second component of analyzed left-right wing populism remains the ideology, covering its dynamic part - disseminating and actualizing the perspective of the social reality and its potential alternative. The leftist is focused mainly on the process of developing common identity among the audiences and the call for collective action, when identity is built. Operationalized, limited on Marxist rhetoric, it covers the development of “class consciousness”, or in contemporary sense, within the liberal-democratic discourse, those could be the identity politics. The right-wing populism functions in a similar way - focused on the development of common identity, covering ethnic, racial, native identity. The main populist ideology is dissemination of the social reality division line, initiation of attraction, and identification within the division subjects –workers and capitalists, nation and foreigners, etc.

(c.) The left-wing populism projects the alternative social reality, emanated in “classless society”, “fairly distributed society”, “socially just society” etc. The alternative is focused on improved material conditions within society. The right-wing populism perceives the alternative society as one where the nation, or another related collective unit is positioned in the center of the socio-political life.

The main characteristic of the contemporary populism and its left-wing or right-wing variant is the illiberal/autocratic attitude (eg. Orban’s Hungary, Putin’s Russia or Erdogan’s Turkey), of the ruling elites challenging the victorious liberal order.

The political strategy of populism

Populism in the 21st century is focused on the political strategy for achieving political power - obtain and retain power [Naim • 2017], claiming bigger independence from the background ideologies. Also, the populist ideology could not be presented as a broader social strategy. Despite this fact, the background ideologies play a major role in the process of achieving and practicing a political power. The populist political strategy is described as a sum of political tactic, tool or style of political communication [De Raadt et al • 2004:5] for obtaining and retaining political power. The central position in the populist strategy keeps the political communications, expressed and utilized by the populist subjects. Accordingly, it remains a strategy for mobilizing support [Jagers et al • 2005:4], using political communication techniques. The political communication's techniques - the political rhetoric, while at the same time, indicators for measuring populism as a strategy [2005:4], involves: the intensity of people mentioned in the political rhetoric; the existence of a division line in the political rhetoric; the existence of an anti-elite/establishment sentiment in the political rhetoric; and the presence of an emotional references and justifications, in contrary to the rational ones, in the process of de-legitimizing of the old system/subjects.

(a.) Mentioning the people as a technique of populism is related to the statements subjects are making to relate the audience and more general, the voter's audience, in order of common identity building, embracing same problems, interests and perspectives. This technique serves as a glue for building coherence, ultimately among the individuals, each of them with specific problems, interests and perspectives. The success of populism remains the success of the subjects to adapt/enforce the common problems and interests on behalf the individual's one.

(b.) The existence of a division line, points to the difference, or the animosity among two types of groups, in general. The division in the political rhetoric originates from the potential existence of essential differences among the group's interests, problems and perspectives. The first group, identified as "Us", is generally characterized by its problems – marginalization of the socio-political life, its interests – taking active part in the processes of socio-political decision-making, and its perspective as one of self-awareness of their common problems and interests, violated by the second group. "Them" is also characterized by its problems – the threat of its socio-political position, its

interests – keeping the socio-political status-quo, and their perspective of justifying their socio-political position.

(c.) The existence of anti-establishment sentiments is the third key technique, in analysing populism strategy. It points to the responsibility of socio-political elites for the social reality, perceived as unpleasant one, and embracing the implicit call for social change. The socio-political elite cover the individuals, supposedly on key positions in the processes of political and economic decision-making. Mainly, it consists of politicians and businessmen, as well as their mutual relation and cooperation in the socio-political structure.

(d.) The last technique is the presence of emotional references in the process of justifying the populist agenda. The justifications could be provided to each unpleasant condition, individuals are facing - such as inequality and poverty, without deeper scientific analyses and without taking into considerations the roots of such conditions. Opposite to the emotional references, as a political strategy for mobilizing support are the rational ones, which could be found less successful.

CLASSICAL LIBERALISM

Liberalism refers to a theoretical phenomena originated in the era of Enlightenment, primarily based on various works of John Locke, John Stuart Mill, David Hume, Adam Smith, Jean Jacques Rousseau. At the end of 19th century and the beginning of 20th century, it was given a new interpretation, different from its original one. In the 20th century, a new form of liberalism emerged, known as libertarianism, relating it with its original one, dating from the Enlightenment era, under the influence of certain philosophers and economists, such as Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek, Murray Rothbard, Hans Herman Hoppe, Ralph Raico, Ayn Rand. The classical liberalism could be expressed as a political theory and an ideology with a specific strategy.

The theory of classical liberalism

Classical liberalism stands for a political theory which positions the individual as a central actor in the social relations; the individual liberty as the highest value in its axiological system and the individual consent as the basic principle for socio-political organizing [Ilievski • 2015:9]. Individual liberty could be defined as “an absence of interpersonal violence, the use of initiated

force or violence, or its threat against the person or property of another” [Osterfeld • 1986: 239]. The idea of it expresses the concept of self-ownership, which, “asserts the absolute right of each man, by virtue of his (or her) being, to 'own' his or her own body; that is, to control the body free of coercive interference” [Rothbard • 2002:28]. In Isaiah Berlin’s conceptualization of the freedom, the individual liberty corresponds with negative freedom, answering the question: “What is the area within which the subject (a person or a group of persons) is or should be left to do or be what he is able to do or to be, without interference by other persons?” [Berlin • 2000:50].

There could be distinguished three principles: individualism, voluntarism and non-interference [Ilievski • 2015]. (a.) Individualism covers the epistemological and ontological position of the relation among the individual being and the social existence, conceptualized by Ervin Laszlo. Furthermore, in the aspect of individualism, the individual being is primary, while the social existence secondary; the man’s individual being tends to determine, or mold the shape of his social existence [Laszlo • 1963:6]. (b.) Voluntarism covers the individual consent needed for engaging to a social relation. The voluntary exchange is the central category in the principle of voluntarism. The exchange is voluntary, when it is “entirely unhampered by violence or threat of violence” [Rothbard • 2009:84]. It is framed legally by agreements, and the ones that make the exchanges are called contracts [2009: 91]. According to Rothbard, “the society based on voluntary contractual agreements is a contractual society”. The central element of voluntarism embraces “contract and voluntary exchange of goods and services, by individuals or groups, on the expectation of mutual benefit” [Chartier et al • 2011:3]. Voluntarism stands for the statement that each individual engaged in a social relation – affecting him, should express consent it. (c.) Non-interference covers the absence of coercion in the social relations. The interference of the state is pointed to the “free choices of individuals” [Rothbard • 2009:913]. Also the non-interference principle relates state’s non-interference within property rights [Palmer • 2009:126], as the guarantee for individual liberty.

In addition, there could be distinguished three consequences emerging as a result of the implementation of the idea of individual liberty: spontaneous order, non-coercive power and minimal government [Ilievski • 2015]. (a.) Spontaneous order refers to the first consequence, also named as voluntary order, unimposed order [Bamyeh • 2009:28], polycentric order [Hayek • 2011:230] or natural order [Hoppe • 2007:71]. The concept of spontaneous

order is opposed to imposed order [Bamyeh • 2009:28], where state imposes it. The spontaneous order is the result of individual's preferences, instead of state's projection. As stated by Pierre-Joseph Proudhon, liberty emerges as "the mother of the order, not as its daughter" [Proudhon • 1863]. (b.) Non-coercive power refers to types of power, not involving coercive power, understood as power based on utilizing coercion. The non-coercive power corresponds with compensatory power and conditioned power [Galbraith • 1995:5, 6]. The compensatory power is identified with the power of property, reward, production, service. The conditioned power refers to the ideas and the persuasion. In Ayn Rand's typology, there are two types of power, the political power and the economic power – the power of producing and selling the products [Rand • 1967:52]. (c.) Minimal government is the third consequence referring to the political frames of a free society. The need for respecting the boundaries of each liberty is met with constituting minimal government – a night-watchmen state [Nozick • 1974:26]. Summarized, the minimal government is an institution of individual's protection, not of social regulation.

The ideological scheme of classical liberalism

Classical liberalism as a political theory, furthermore, could appear as an ideology. In following each component of an ideology in a general sense, will be applied.

(a.) As an ideology, it embraces the projection of social reality, manifested through the key actors in the socio-political life, the power relations context and their mutual determining relations. (a.1) The key actors in a society are distinguished in two groups. The first covers the governmental/public actors (GA) [Ilievski • 2017]. The second group covers the non-governmental actors (NGA). The NGA, are also recognized as non-profit based entities – civil society, and profit based – business ones. Despite the duality, a third group could emerge, the one that acts as an NGA, but also affects and utilizes the GA – cronies, through various types of benefits, gained by limitation of the market through government interference – economic regulation and licensing [Di Matteo • 2013:10]. Accordingly, the benefits are gained on the market, but with a government's involvement, which is found unjust and ineffective. (a.2) The power relations context tends to distinguish two types of power: political and economic. The political is attached to the GA, while the economic to NGA. Similar to the case of the actors, in the power context appears NGA functioning

on the market, but also benefiting through utilizing its restrictions. This context is found unjust and ineffective, comparing with the liberal alternative reality.

(b.) As an ideology, it is focused on the dissemination of social reality projection and its alternative. Similar to the mentioned ones, it is concerned with the development of common identity, based on the projection of the social reality, and a call for individual action, when identity is built. The development of the common identity is based on the division line – producers and exploiters [Rothbard • 2010], the first represented by the NGA, while the second, by GA and cronies. The call for individual action refers to the call of being producer [Oppenheimer • 1926], part of the positive-sum game, in a sense of producing and exchanging ideas, goods and services, following classical liberal principles.

(c.) The ideotely of classical liberalism refers to the projection of an alternative social reality; the one that is set as a goal of classical liberalism - understood as a theory and ideology. The alternative reality is attached to the concept of free society and its consequences.

The political strategy of classical liberalism

The liberal strategy aiming social changes is closely linked to its ideology, and could be regarded as an incorporated part of it. Following the distinction among social and political strategy, it could be stated that within the liberal-democratic discourse, the classical liberal strategy could be identified as a social strategy.

Murray Rothbard is drawing the contours of libertarian victory, identified as ideotely of classical liberalism. The main method in the process of achieving the goal could be named educationism [Rothbard • 2010]. Educationism refers to a perspective that actions rest upon ideas, and a mission of the libertarians (classical liberals) to convert people by issuing books, pamphlets, articles, lectures, etc. Following the previous strategy analyzed, besides the crucial role of the education, furthermore in the case of classical liberalism, the method of educationism could not represent a whole sufficient social strategy. Beside the education, the need for mobilization, and “actualization of ideology,” [2010] is obvious. Having in mind that ideas do not spread and advance in social vacuum, Rothbard in 1978 stressed the need for an organized movement, and a social strategy for liberal victory. The organized movements are actualized in open-centers, representing “organizations for budding libertarians to visit and study, institutions that demonstrate the

existence of an organized ideology and movement" [2010]. The open-centers identify the actors developing a classical liberal social strategy, providing educational, communicational, leadership development, and networking opportunities. The role of the centers is identified with what Hayek called second-hand dealers of ideas, and Rothbard called *cadre*.

The task of the *cadre*/dealers is to spread the ideas, determined by the capacities to communicate ideas and reach to wide range of subjects [Hayek • 2005]. Thus, the centers and *cadre* should be able to shape the public opinion in a classical liberal direction, initiating a social change that furthermore reflects a change in the political structure, towards the ideotely of classical liberalism. Rothbard and Hayek, through their writings and pledges succeed to initiate emerging of open-centers as a part of classical liberal movement, and wider development of a social classical liberal strategy. Besides this fact, the classical liberal movement, and in particular, likely-oriented parties do not succeed to develop sufficient political strategy, as a particular strategy for winning elections and attaining political power.

CLASSICAL LIBERALISM AND POPULISM

The weaknesses of the classical liberal strategy

Beside the fact that the contemporary politics, more or less, are channeled through the existing global liberal-democratic discourse, and the fact that "the main requisites of freedom have already been won" [Hayek • 2005:12], the classical liberalism as a strategy for fulfilling liberal ideotely, faces certain weaknesses and challenges. The detached weaknesses are related to the existence of an over-scientification in the justifications, the need for identity building, the neglected importance of positive freedom, and the prevailing inconsistency of the liberal parties with the ideology of classical liberalism.

(a.) Over-scientification could be determined as a phenomenon closely linked to the economic justification [Palmer • 2015:31] behind the relevance and attractiveness of classical liberalism. It shows the socio-economic benefits of the actual and potential realization of classical liberalism - wealth and prosperity creation, based on science, particularly economics. Scientification points to the process of utilizing science, particularly economics, in examining the actual benefits in a so far liberal-democratic world [Fukuyama • 1994], and the potential benefits from the further, potential fully-realization of its ideotely.

Having in mind the level of economics-understanding among the “common” people, it could be concluded that the scientific justification of an ideology is not covering an overall and sufficient strategy, lacking the justifications that are making sense to the “commons.” The lack of emotive approach, in the process of justifying and disseminating an idea could potentially disable idea’s attraction.

(b.) The need of identity building, among leadership and followers of a movement and parties, could be crucial a need in order to attaining (political) power. The classical liberal identity covers the self-awareness of the engaged individuals, and their networking, summed up in a common classical liberal identity. The political parties, their human structure and followers are functioning more efficient, when common identity is established.

(c.) The neglected importance of positive freedom [Berlin • 2000] remains a serious problem of the classical liberal entities in the process of attaining (political) power. The neglecting might be a result of classical liberal’s over-devotion with negative freedom, or individual liberty. The positive freedom is of great importance to the liberal-democratic discourse, due to the fact, that attaining political power, and installing the principles of classical liberalism, presuppose a process of winning election, conceptualized - practicing positive freedom. The serious acceptance of the democratic discourse, and a serious will to political power, in contemporary context, means incorporating positive freedom among the determining principles, and recognizing its huge importance as one.

(d.) The inconsistency of the self-declared (classical) liberal parties with the very ideology of classical liberalism also remains a problem. The inconsistency could be manifested in the denying or the failure of the actors to uphold the ultimate goal, and advocating, or using means found inconsistent with the ideology of classical liberalism [Rothbard • 2010].

Classical liberalism and the populist political strategy

As mentioned, populism in the 21st century adopts a political strategy, regarded more or less successful when it comes to winning elections and achieving political power. At first sight, the relation classical liberalism – populism seems contradictory, due to the fact that left and right wing parties are more attachable to populism, and the visible inconsistencies among populism and classical liberalism, on an ideological level.

The gap between the ideology of classical liberalism, and a fully realization of it, could be filled with developing a political strategy, initiated by a serious candidate for attaining political power. The gap, could be partially eliminated and fulfilled through adopting a populist political strategy, channel through the liberal-democratic discourse and the ideology of classical liberalism. The synthesis of the ideology of classical liberalism and populist political strategy could be named populist liberalism. Populist liberalism utilizes the moral and economic justifications [Palmer • 2015:31] of classical liberalism and the attractiveness of the political communication found in the populist political strategy.

The populist – liberal strategy is essentially a populist political strategy, applied on the ideology of classical liberalism. In following, its components will be discussed, shaped by the ideology. As is stated above, the central position in populist strategy takes the political communication. It points to four techniques, in order to be presented as populist, and furthermore to become successful.

(a.) The first technique is linked to the intensity of people mentioned in the political rhetoric. Political parties related to classical liberal have been developing a negative attitude towards the mentioning of the people in their political rhetoric. That could be a result of their interpretation of the nature of classical liberalism, which adopts individualism as a major principle. But there is a difference among individualism as a principle, and utilizing political communication and the related audience. The adopting of people mentioned in the political communication essentially means claiming importance to the positive freedom, if negative freedom is desired. The people mentioned in the rhetoric tends to initiate a common identity building, which potentially finds support in the case of classical liberalism, as an universalist ideology. The common identity building rests on common interests, problems and perspectives determined by politics which, the majority is sharing.

(b.) The division line, existing in the rhetoric, appears among two antagonistic camps, “Us vs. Them”, and could be operationalized in the following way: Us is represented by the producers of ideas, goods and services, operating non-coercively, within the market, while Them is referring to the politicians – the holders of political power and crony capitalists – also operating within the market, but with certain benefits from a government intervention on the market. In the sense of Oppenheimer’s division among the means for satisfying human desires [Oppenheimer • 1926], the economic means are utilized by the producers, while the political– by the politicians and cronies.

(c.) The existence of anti-establishment sentiments is the third key technique, in the analyzed populism strategy. It points to the responsibility of socio-political elites - represented by politicians and cronies, for the unpleasant social reality, and embracing a call for social change towards a free society. The socio-political elite relates the individuals on key positions of political decision-making and furthermore, cover the mutual relation, cooperation and benefits, among politicians and cronies, within the political structure. The classical liberalism, especially libertarianism, is often found to be an elitist ideology, despite its universality and the importance given to the rule of law. The classical liberalism should explicitly stress its anti-elitist nature and awareness.

(d.) The last technique is the presence of emotional references in the justifications of the populist agenda. The justifications could be applied to each unpleasant condition, caused by government intervention, individuals are facing. The conditions could vary from certain government interventions affecting individuals, increased imprisonment for victimless crimes, to conditions such as inequality, poverty, etc. The emotional arguments in the populist strategy lack the deeper scientific analysis behind them, while in the case of populist liberal strategy, they are attached to the moral and economic justifications of classical liberalism.

There are two terms, to mark the synthesis of classical liberal ideology and populist political strategy, liberal-populism and populist liberalism. On this concrete synthesis, populist liberalism is the right one to mark it, due to the fact that its synthesis is essentially liberal, upgraded with certain populist elements. In addition, the populist liberalism could be narrowly linked to Hayek's radical liberalism and his initiative for establishing a Liberal Utopia, [Hayek • 2005:14] particularly the courage of liberals to be utopian.

CONCLUSION

Ideology can be treated as a socio-political worldview (eidology), developing its dynamic part of dissemination (ideeology), as an attempt to change the social reality with another one. The strategy remains the plan for achieving a goal (ideotely), which could be determined as political, or social, while providing a sufficient methodology and techniques for its achievement. There are two meanings that can be attached to populism, the one of an ideology and of a political strategy, utilizing specific political communication. The classical liberalism can be perceived as an ideology with a predominantly

educational character (educationism) of its strategy. Thus, the analysis of populist strategy and classical liberal ideology tends to provide a synthesis, combining classical liberal values and populist strategies, techniques and methodology.

Consequently, we can define the populist liberalism as a necessary synthesis of classical liberalism, with all of its ideological (value) components, such as: establishment of a free society; individualism, voluntarism and non-interference; spontaneous order, utilizing non-coercive power, and minimal government, while using the populist political strategies, techniques and methodology, such as direct political communication, anti-elitist sentiment, common identity, emotional references etc.

REFERENCES

Anderson, Benedict (1998). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and spread of Nationalism*. Kultura, Skopje. Translated to Macedonian by Ema Markoska – Milcin;

Bamyeh A. Mohammed (2009). *Anarchy as Order: The History and Future of Civic Humanity*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth;

Berlin, Isaiah (2000). *Four Essays on Liberty*. Kultura, Skopje. Translated to Macedonian by Ljubica Arsovska;

Bryder, Tom (2009). *Populism – a threat or a challenge for the democratic system?*. University of Copenhagen;

Cassels, Alan (1996). *Ideology and International Relations in the Modern World*. Routledge, London, New York;

Chartier, Gary. Johnson W. Charles (2011). *Markets Not Capitalism: Individualist Anarchism against Bosses, Inequality, Corporate Power, and Structural Poverty*. Minor Compositions, London, New York, Port Watson.

De Raadt, Jasper. Hollanders, David. Krouwel André (2004). *Conceptualising Populism Analysing the level and type of populism of four European Parties*. Vrije Universiteit Amsterdam;

Di Mateo, Livio (2013). *Measuring government in the 21st century: An International overview of the size and efficiency of public spending*. Fraser Institute;

Elias, Norbert (2001). *The Society of Individuals*. Continuum, New York, London;

Fukuyama, Francis (1994). *The End of History and the Last Man*. Translated to Macedonian by: Dragan Jakimovski & Gorge Ivanov. Kultura, Skopje;

Galbraith, John Kenneth (1995). *The Anatomy of Power*. Kultura, Skopje. Translated to Macedonian by: Aneta Markovska.

Goodwin, Robin (2008). *Achieving Intimacy in a Time of Social Transition*. Cambridge University Press.

Haiti-tao, Tsao (). *A Theory of the Ideology*. Institute of Mainland China Studies, NSYSU. Available at: <http://www2.nsysu.edu.tw/sis/discuss/3A-1.pdf> [2017].

Hayek, A. Friedrich (2005). *The Intellectuals and Socialism*. Available at: https://mises.org/sites/default/files/Intellectuals%20and%20Socialism_4.pdf

Hayek, A. Friedrich (2011). *The Constitution of Liberty: The definitive edition*. The University of Chicago Press, Chicago, London.

Hoppe, Hans – Hermann (2007). *Democracy the God that Failed: The Economics and Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*. Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.);

Ilievski, Nikola (2015). *Individual Sovereignty: Conceptualization and Manifestation*. *Journal of Liberty and International affairs*. IRES, Bitola. Available at: http://e-jlia.com/papers/v2_2.pdf [2017];

Ilievski, Nikola (2017). *The End of Politics: Deconstruction, Decline & Alternative of the State*. IAPSS World Congress, Budapest. Available at:

https://www.iapss.org/shop/budapest/uploads/2664_paper_the_end_of_politics_nikola_lj_ilievski.pdf

Ilievski, Nikola. Ilik, Goran. (2016). *The Freedom as a Fruit of Individual Liberty: Operationalization and Demystification of Freedom*. *Journal of Liberty and International Affairs*. IRES, Bitola. Available at: <http://oaji.net/articles/2016/2082-1469370995.pdf>[2017];

Ilik, Goran (2012). *EUtopia: The international political power of the European Union in the ideologization of the post-American world order*. Bitola;

Jagers, Jan. Walgrave Stefaan (2005). *Populism as political communication style An empirical study of political parties' discourse in Belgium*. *European Journal of Political Science*;

Laszlo, Ervin (1963). *Individualism, Collectivism, and Political Power: A Relational Analysis of Ideological Conflict*. Springer-Science+Business Media, B.V., Hague.

Locke, John (2006). A letter concerning toleration & Two treaties of government. AzBuki, Skopje. Translated to Macedonian by Stamatov Aleksandar & Nichevski Dejan.

Naim, Moises (2017). "How to Be a Populist". The Atlantic. Available at: [https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/04/trump-populism-le-pen/523491/\[2017\]](https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/04/trump-populism-le-pen/523491/[2017]);

Nozick, Robert (1974). Anarchy, State, and Utopia. Blackwell Publishers Ltd, Oxford, UK.

Oppenheimer, Franz (1926). The State: Its history and development viewed sociologically. Vanguard Press, New York. Osterfeld, David (1986). Freedom, Society and the State: An Investigation into the Possibility of Society without Government. Cobden press, San Francisco, CA;

Osterfeld, David (1986). Freedom, Society and the State: An Investigation into the Possibility of Society without Government. Cobden press, San Francisco, CA;

Palmer, G. Tom (2009). Realizing Freedom: Libertarian Theory, History, and Practice. Cato Institute, Washington D.C.

Palmer, G. Tom (2015). Why liberty. Institute for Research and European Studies, Bitola. Translated to Macedonian by Students for Liberty – Macedonia.

Proudhon, Pierre-Joseph (1863). The Principle of Federation and the Need to Reconstitute the Party of Revolution. Available on:

<http://www.ditext.com/proudhon/federation/federation.html> [2017]

Rand, Ayn (1967). Capitalism: The Unknown Ideal. Penguin Group Penguin Books USA Inc., 375 Hudson Street, New York, USA.

Rothbard, N. Murray (2002). For a New Liberty: The Libertarian Manifesto. Collier Books, A Division of Macmillan Publishing Co., Inc., Collier Macmillan Publishers, New York, London.

Rothbard, N. Murray (2009). Anatomy of the State. Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama.

Rothbard, N. Murray (2009). Man, Economy, and State: A Treatise on Economic Principles with Power and Market Government and the Economy. Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama.

Rothbard, Murray (2010). Strategies for Libertarian Victory. Mises Daily Articles. Available at: <https://mises.org/library/strategies-libertarian-victory>[2017];

Sarkanjac, Branislav (2009). *The Ideology and the Individual*. Makavej, Skopje;

Stavrakis, Yannis. Giorgos Katsambekis (2014). Left-wing populism in the European periphery: the case of SYRIZA, *Journal of Political Ideologies*, 19:2, 119-142. Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/13569317.2014.909266> [2017];

Zizek, Slavoj (2015). "A perverts guide to ideology – What is ideology" (film). Available at:

<https://www.youtube.com/watch?v=5Ch5ZCGi0PQ&t=50s> [2017];

Business Dictionary (2017). Strategy. Available at:

<http://www.businessdictionary.com/definition/strategy.html> [2017];

Wikipedia the Free Encyclopedia (2017). Ideology. Strategy. Liberalism, Populism. Available at:

<https://en.wikipedia.org/wiki/Ideology> [2017];

<https://en.wikipedia.org/wiki/Strategy> [2017];

<https://en.wikipedia.org/wiki/Liberalism> [2017];

<https://en.wikipedia.org/wiki/Populism> [2017].

POPULIST LIBERALISM: A SYNTHESIS OF CLASSICAL LIBERALISM AND POPULISM

GORAN ILIĆ

NIKOLA LJ. ILIJEVSKI

Law faculty, University “St. Kliment Ohridski” – Bitola, Macedonia

SUMMARY

Populism and liberalism represent two of the most influential ideologies, and/or political theories, both understood on general level. Liberalism seems as a victorious ideology in the 20th and, supposedly in the 21st century, but on the other hand, the rise of populism, in its various forms, is visible in Europe and on a global scale. Populism is appearing in two major forms, particularly as right-wing, and left-wing, essentially illiberal oriented. On another level, classical liberalism and populism should be furthermore analyzed and decomposed, mainly as a theory, ideology and strategy.

The scientific purpose of this paper is to give answers to the following questions: what is (political) ideology?; What is (political) strategy?; What is the relation among ideology and strategy?; What is populism as ideology and strategy?; What is classical liberalism as ideology and strategy?; What are the weaknesses of classical liberal social strategy?; What is populist liberalism?.

The social purpose of this paper is to initiate a reflection for theoretical and ideological alternatives of the existing illiberal populism, utilizing some of their efficient components, but uncompromisingly based on the classical liberal postulates. Regarding its flexibility and openness, the populist liberalism can be easily located in the center of the political spectrum, while attracting the best from the left and right.

KEY WORDS: classical liberalism, populism, ideology, strategy, populist liberalism.

POPULIZAM I OGOLJENI PRAGMATIZAM

ČEDOMIR ČUPIĆ

MILICA JOKOVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

SAŽETAK

Populizam i populističke ideologije. Autoritarni populizam – karakteristike i posledice. Populistički tip demokratije. Populizam i vođe. Upotreba i zloupotreba populizma u procesu demokratskog odlučivanja. Osvajanje demokratskih institucija od strane nekvalifikovanih i polukvalifikovanih kao posledica populističke politike. Nerealna i lažna obećanja i obmane populističkih vođa. Ogoljeni pragmatizam u svrši populističkih obmanjivača. Forsiranje uspeha po svaku cenu ne vodeći računa o sposobnostima, znanju i stručnosti. Razaranje vrednosti i vrednosnog sistema od strane populista i pragmatičara. Populizam kao uzrok širenja antipolitičkih principa u političkom životu. Dominacija loših osećanja (zavisti, mržnje, pakosti) i loših stanja (strahova, strepnji, lukavstva i panika) kao posledica spoja vladavine populizma i ogoljenog pragmatizma.

KLJUČNE REČI: populizam, pragmatizam, vođa, obećanja, obmane

POPULIZAM – POJAVA, RAZVOJ, IDEOLOGIJA I TIPOLOGIJA

Populizam kao pojava javlja se u obliku pobuna zbog teškog materijalnog položaja širokih slojeva u Evropi, najpre kao seljačke bune u 17. veku, da bi se posebno razvio tokom 19. i 20. veka. U razvijenom obliku populizam poprima obeležja pokreta, ideologija i političkog stila u čijem su temelju socijalni motivi koji bude i razbuktavaju najugroženije slojeve društva i na taj način ih politizuju, odnosno podstiču njihovo političko osvešćivanje. Populizam kao politički stil, pa i politički performans, dobija značajno mesto u medijima (Moffit / Tormey 2014: 381). Političko buđenje svesti najnižih slojeva, koji su najugroženiji, bolja je strana populizma u političkom životu.

Masovno izlivanje nezadovoljstva položajem i eksploatacijom u društvu još ne znači da su pojedinci u potpunosti poprimili karakteristike razvijenog političkog subjektiviteta. Tačno je zaključio Jan-Verner Miler: „Iako populistički često pozivaju na referendume, takva praksa nema veze s otpočinjavanjem neograničenih procesa demokratskog formiranja volje među građanima. Populisti naprosto žele da potvrde svoj već doneti zaključak o tome šta je volja

pravog naroda. Populizam nije put ka većem učešću u politici“ (Jan-Verner Miler 2017: 98).

Političko osveščivanje masa više se doživljava kao oslonac pojedinaca jednih na druge u situaciji egzistencijalne ugroženosti i pobune protiv sopstvenog položaja u društvu, a manje kao njihovo pojedinačno političko samoosveščivanje. Iz tog razloga smatra se da je najopštija crta populizma oduševljenje, odnosno jedna vrsta egzaltacije naroda i narodom. Drugim rečima, davanje značaja običnom ili malom čoveku, savremenim jezikom rečeno prosečnom građaninu. Svaki populizam je emotivni otpor svim vrstama socijalnog elitizma, posebno elitističkoj isključivosti. Istovremeno, to je borba protiv nepravde, ali i jedna vrsta zavisti i mržnje prema elitama. Populizam je istovremeno i socijalna tendencija i politička pojava.

Pojam „običnog čoveka“ ili „malog čoveka“ nije jednoznačan u svakom populizmu. Tako, na primer, u ruskom narodnjaštvu običan čovek je seljak; u američkom populizmu to su proizvođači; u populističkoj demokratiji to su birači ili biračko telo (Matić 1992: 66).

Postavlja se pitanje da li je populizam ideologija i pokret? Na osnovu dosadašnjih populističkih vladavinama može se tvrditi da je u nekim slučajevima pokret, ali u drugim i ideologija. Dakle, nema čistog tipa populizma. Svaki populizam ima posebne karakteristike. Jedino što je svim populizmima isto jeste davanje značaja narodu i pozivanje na narod.

Različiti su populizmi u Latinskoj Americi, na primer peronizam, koji je građen na političkom vođi diktatoru Huanu Peronu (uz poseban „dodatak“; specifičnost kojom je ovu verziju populizma obojila njegova harizmatična supruga Evita), od populističkih diktatora u Evropi kao što su bili Benito Musolini i Adolf Hitler. Peronistički populizam je istovremeno pokret ugroženih, ali i ideologija koja se zalaže za socijalnu distribuciju, odnosno za oduzimanje bogatašima dela njihovog bogatstva i deobu posredstvom fondova slojevima s najnižim primanjima. Suprotno, kod Musolinija i Hitlera takođe se vlada za narod i u ime naroda, ali svakom sloju u socijalnoj strukturi društva obećava se i nudi ono što oni očekuju. Naravno, niko o tome ne vodi računa već samo čuje ono što se na njega odnosi ili što je njegov problem. Nažalost, niko ne upoređuje obećanja populističkog vođe već se prepušta samozadovoljstvu da će njegov problem, ili nezadovoljstvo, biti rešeni. Kada bi jedno s drugim suočavali obećanja populističkog vođe, oni kojima ih on upućuje zaključili bi da su ta obećanja ne samo nerealna nego i da se međusobno potpuno isključuju. Drugim rečima, da se na način koji vođa obećava ona nikada ne mogu ostvariti. To je

tipičan primer, s jedne strane, manipulacije narodom, odnosno masama, a, s druge strane, omogućavanje najbogatijima i elitama da zadrže svoje već nametnute privilegije i koristi na račun drugih društvenih slojeva. To je ujedno primer kako se tipičan populistički vođa dvostruko udvara: i narodu i najbogatijima. Pri tome se podrazumeva da ne dovodi u pitanje dominantne interese najbogatijih i elita u društvu i državi.

Neki od savremenih autora određuju populizam kao ideologiju. Tako na primer, holandski teoretičar Kas MUde (Cas Mudde) smatra da je populizam ideologija koja društvo deli na dve homogene međusobno suprotstavljene grupe. Prvu grupu čini „čist narod“, a drugu „korumpirane elite“. Prema njemu, populistička ideologija i iz nje izvedena politika „treba da bude izraz opšte volje naroda“ (Mudde 2004: 543). Albertazzi i Mekdonel smatraju da je populizam ideologija koja suprotstavlja homogeni narod s vrlinama „skupu elita i opasnih 'drugih' koji su opisani kao oni koji suverenom narodu oduzimaju njegova prava, vrednosti, napredak, identitet i glas“ (Albertazzi/McDonnell 2008: 3). Suprotno njima, Bloker smatra da je populizam „kao nešto više i kao nešto manje od ideologije: više u smislu konstituisanja neke vrste transideološkog fenomena koji se može ugraditi u ideologije i na levom i na desnom kraju političkog spektra, a manje jer sam po sebi ne formira koherentnu, potpuno razvijenu ideologiju“ (Blokker 2005: 378).

Iz različitih određenja populizma kao ideologije pokazuje se da populizam nema razvijenu ideološku strukturu. On u sebi najčešće sadrži pojednostavljenu ideološku strukturu u kojoj se vide samo dva suprotstavljena elementa. Drugim rečima, populizam u ideološkom smislu je u crno-belim bojama, odnosno u nepomirljivim i isključivim krajnostima.

Složenost, odnosno komplikovanost razmatranja i razumevanja savremenih populizama, posledica je toga što se u populizme ugrađuju i elementi drugih političkih vladavina i ideologija. U tom smislu populizam je fluidan i iznenađuje svaki put kada se pojavi. Razlozi pojave populizma su uvek isti ali konkretne situacije i povodi su različiti. Ono što je zajedničko većini savremenih populizama jeste nezadovoljstvo većine, kriza koja je izazvana rđavom vladavinom, populističke vođe koje u obraćanju narodu koriste makijevelističke poruke i pouke, ali i savremene manipulativne tehnike, kao i korišćenje emocionalnih i psiholoških stanja uz oslonac na ljudske strasti, posebno na iracionalnost ljudske prirode.

Često se događa u društvima u kojima nije utemeljena vladavina prava i nisu razvijene političke institucije periodično ponavljanje populističkih

iskustava, čak i ukoliko postoji politička tradicija zasnovana na utemeljenim političkim obrascima. To znači da takva društva posle izvesnog vremena, kada se oslobode jednog populizma, posebno ako političke elite nisu uspele da obezbede sigurnost i stabilnost naroda, odnosno građana, prihvataju uspostavljanje novog populizma. Drugim rečima, u političkom životu savremenih društava i država nema mnogo racionalnosti, pogotovo ne racionalnog pamćenja i sećanja prethodnih teških posledica populističke vladavine. Pred novim teškoćama, računajući na zaborav ljudi pritisnutih trenutnim problemima, populističke vođe lako se nameću i na izborima dobijaju i legitimitet i legalitet.

Jednu od najpoznatijih tipologija populizma sačinila je Margaret Kanovan. Ona razlikuje sedam vrsta populizama: seljački radikalizam; revolucionarni intelektualni populizam; seljački populizam; populističku diktaturu (Huan Peron, Hjuj Long); populističku demokratiju (švajcarski sistem direktne demokratije); reakcionarni populizam (Džordž Valas, Inak Pael); političarski populizam u narodnim partijama u koje su „uhvaćene“ sve stranke (Canovan 2006: 545). Seljački populizam nastao je u Sjedinjenim Američkim Državama krajem 19. veka i njega su promovisale američke narodne partije. U istočnoj Evropi i balkanskim zemljama populizam nastaje iz seljačkih pokreta i oblikovan je u okvirima nacionalnih seljačkih stranaka koje su karakteristične po nacionalističkim ideologijama. Populizam se razvio i kao jedna vrsta intelektualnog agrarnog socijalizma koji je razvijen u okviru narodnjaštva u Rusiji i čiji su najznačajniji pokretači i teoretičari Aleksandar Hercen i Nikolaj Černiševski (Matić 1992: 75–79).

Poseban oblik populizma nastaje u 20. veku, posle Drugog svetskog rata, koji se može označiti kao romantičarski revolucionarni populizam. Njega su praktikovale revolucionarne vođe Mao Cedung u Kini i Fidel Kastro na Kubi.

Radikalni desničarski populizam u Evropi nastaje najčešće u državama zahvaćenim dubokim ekonomskim i socijalnim krizama, kao i strahom od priliva ekonomskih i/ili političkih migranata. Karakteristike radikalnog desničarskog populizma su: a) homogenizacija zbog unutrašnje i spoljašnje ugroženosti koju populistički političari stalno ističu; b) oslanjanje na sopstveni etnos (preko etnosa podstiče se nacionalizam do njegovih ultra varijanti); v) izolacionizam (politika kojom treba sprečiti bilo kakav uticaj koji može da dođe spolja); g) insistiranje na suverenitetu države; d) izrazita mržnja i strah od pripadnika drugih etničkih grupa, religija i konfesija; đ) širenje predrasuda i stereotipa prema svim drugima i drugačijima; i, e) neprihvatanje razlika.

U protekle tri decenije u Evropi s buđenjem nacionalizma pojavio se i razvio radikalni desničarski populizam. Na porast nacionalizma, odnosno radikalnog desničarskog populizma, uticali su: 1. ekonomski problemi (pronaći krivca za egzistencijalne nedaće kao psihološki mehanizam, a i nuđenje nerealnih obećanja što takođe psihološki deluje na mase); 2. uništavanje čovekove okoline; 3. rast stanovništva; 4. potpirivanje „sudara civilizacija“ i kultura; i, 5. imperijalne pretenzije politički moćnih zemalja. Sve ovo je ugrozilo i ugrožava liberalne demokratske vladavine i vrednosti na kojima su one zasnovane.

Političarski populizam karakterističan je za savremene demokratije, posebno u zemljama u kojima se posle promena autoritarnih poredaka pokušava uspostaviti demokratski poredak. Populističke vođe u zemljama promena uspevaju da se, pomoću demokratskih kriterijuma, posebno izborima, dokopaju vlasti. U predizbornim kampanjama oni kritikuju dotadašnju demokratski izabranu vlast koja nije uspeła da utemelji i razvije demokratiju, a pri tome je počinila grube greške i omogućila da se okoriste pojedinci i grupe uz razne vrste zloupotreba. Kritika populističkih vođa sprovodi se u ime nezadovoljnog naroda, odnosno građana, i predstavljaju se kao glasnogovornici naroda. Svi nezadovoljni lako prihvataju tu vrstu demagogije i obećanja i smatraju da će ih upravo populističke vođe na pravi način predstavljati i rešavati njihove probleme. Nešto na šta su građani osetljivi jesu lopovluci, uključujući izbornu krađu. Iskustvo je pokazalo da upravo na tim krađama insistiraju populist i obećavaju da će svi koji su u njima učestvovali biti brzo procesuirani. Čim osvoje vlast, međutim, na to prvo obećanje, koje moćno psihološki deluje na mase, brzo zaboravljaju i ne ispunjavaju ih i pokazuju da su njihove namere bile potpuno drugačije – osvajanje vlasti po svaku cenu da bi se njome okoristili. Pošto obećanja ne ispunjavaju, oni odmah daju nova obećanja, koja takođe ne ispunjavaju i taj način se u nedogled nastavlja obećavanje da će raditi u ime naroda i za narod. Tako produžavaju očaj naroda i istovremenu mu nude nove nade. Život pod njima pretrajava između očaja i propasti i nade i vere da će se iz toga izaći. „Zajednica se u okolnostima njihove vladavine pretvara u pravi zverinjak. To je organski nivo života u zajednici. Posledice su često nesagledive i po zajednicu i po društvo i po državu“ (Čupić, Joković 2015: 19).

Političarski populizam je pospešio buđenje i agresivnost separatista, etnopatriota i marginalizovanih neonacista. Samoopredeljenje je podstaklo secesiju, odnosno dovelo u pitanje nepovredivost granica država (Mihnjik 2015: 30). Etnopartiotizam podstakao je ksenofobiju i strah od gubitka nacionalnog

identiteta. Neonacisti su podstakli predrasude i stereotipe u političkom životu savremene Evrope. Danas je, kada je u pitanju savremena Evropa, na delu, s jedne strane, ksenofobija, a s druge strane, evropofobija.

Globalizacija i imperijalne politike politički najmoćnijih zemalja dovele su kod mnogih do osećaja poniženja i nepravde. Upravo su imperijalne politike osetljive ne samo na etničke već i na religijske i konfesionalne grupe. Savremene imperijalne politike pokazuju prema drugim državama, posebno nerazvijenim, veliku neiskrenost i licemerje.

U politici Evropske unije, na primer, ta neiskrenost i licemerje vezani su za interese evrobirokratije. Zbog sopstvenih interesa, birokratija Evropske unije podržava, posebno u državama koje teže da joj se pridruže, populističke vođe koje u svojim zemljama diktatorski vladaju. To je primer dovodenja u pitanje vrednosti na kojima se deklarativno temelji i gradi Evropska unija. Evropska unija pokazuje da su, kada su drugi u pitanju, njeni interesi uvek iznad njenih vrednosti. Nesporo, to je primer velikog političkog licemerja. Političko licemerje praktikuju i populističke vođe, posebno u nerazvijenim evropskim zemljama. Oni se prema spolja pokazuju kao demokrate a unutar zemlje ponašaju se kao opasni diktatori.

Moćne razvijene zemlje imperijalnih pretenzija daju podršku populističkim političkim vođama, posebno u zemljama koje su u velikim ekonomskim, socijalnim i političkim problemima. Populističke vođe podržane su u njihovom autoritarnom delovanju i ponašanju, odnosno u otvorenoj diktaturi koju sprovode unutar zemlje kojom vladaju. Sve se to čini radi interesa moćnih i to je jedna vrsta sebičnosti, a ne pomoći koju nagoveštavaju prilikom mešanja u unutrašnja pitanja drugih zemalja.

AUTORITARNI POPULIZAM I POPULISTIČKI TIP DEMOKRATIJE

Autoritarni populizam dolazi do izražaja u savremenim diktaturama. Njegove osnovne karakteristike su makijavelistički pristup populističkih vođa političkom životu i velika manipulacija na relaciji između vođe i masa. Diktatori prilaze običnom narodu na populistički način dajući najčešće nerealna obećanja ili hvaleći se postignutim rezultatima koji su za društvo i državu nebitni, ali se uz veliku propagandu predstavljaju kao veliki i značajni. To je jedna suptilna psihološka igra u kojoj se lažnim obećanjima opčinjavaju mase, a u opčinjavanju nudi im se rešenje njihovih problema kada se ona, kako se učini, pojave na horizontu. A horizont je prividno blizu, ali se, kako se putuje prema njemu stalno udaljava do unedogled, odnosno ne postoji mogućnost da se ikada do

njega stigne. Ta psihološka zamka može dugo da traje u jednom društvu i državi. Posledice su najčešće katastrofalne – kompletno društvo i država do te mere osiromaše da postaju plen spoljašnjih moćnika, odnosno završavaju u jednoj vrsti savremenog ropstva, posebno pod finansijskim međunarodnim organizacijama koje se predstavljaju kao spasioци ali su u stvarnosti samo veliki lihvari.

„Spoj populizma i demokratije najčešće je proizvod nemoći političkih elita, odnosno političkih partija“ da rešavaju najbitnije probleme građana. Konkretno, njihove nemoći da podignu privredni rast i razvoj, da uvedu vladavinu prava i oporave političke institucije da racionalno i efikasno funkcionišu u okviru političkog sistema, da omoguće uspešan razvoj srednjih slojeva stanovništva čije znanje može da stabilizuje i učvrsti egzistencijalnu sigurnost građana u okviru socijalnog sistema i da utemelje vrednosni sistem afirmacijom univerzalnih vrednosti kao merila za sve posebne i pojedinačne vrednosti (Joković 2015: 75).

Dobro je zaključio Kas Mede da je moć populizma „u velikoj meri određena delatnošću liberanih demokrata“ (Mudde 2017: 3). Drugim rečima, loša politika liberalnih demokrata omogućila je populistima da steknu poverenje građana i na osnovu njega moć. Neki od kandidata za predsednika SAD u toku predizborne kampanje posluže se populizmom. Razlog takvog njihovog delovanja proizilazi iz stava da je narod izvorni nosilac suvereniteta (Piccone 1955:45–86). Kad stupe na dužnost, međutim, institucije koje ostvaruju i garantuju vladavinu prava odmah blokiraju sva predizborna obećanja koja nisu u skladu s vladavinom prava. Događalo se, i događa se, da predsednik SAD uredbom pokuša da ispunji obećanje dato biračima a ispostavi se da se ono kosi s vladavinom prava. Tada institucije odmah reaguju i poništavaju uredbu. Institucije nastale na osnovu vladavine prava sprečavaju bilo koga da suspenduje vladavinu prava. Jedna od najznačajnijih institucija je sud. Pošto je sudstvo nezavisno, populističke vođe po dolasku na vlast imaju nameru, i to i pokazuju, da ga stave u svoju službu. Naravno, u dobro uređenom poretku to im ne polazi za rukom i to je primer kako se najbolje brani demokratija od nasrtaja populizma.

Populističke politike ugrožavaju i neke od vrednosti koje se razvijaju u okviru demokratije kao sredstva, odnosno načina ili metoda vladanja. Te vrednosti su ideali: ideal tolerancije; ideal nenasilja; i ideal slobodne rasprave. Populističke politike ugrožavaju i elemente demokratske političke kulture: poštovanje ličnosti; poštovanje i garantovanje individualnih i kolektivnih prava;

poverenje; konsenzus; kompromis; kritiku; i kontrolu. Ono što je tragično po građane jeste da nepoverenje na duži rok slabi njihovu poziciju jer „ukoliko ne verujete nikome, ništa ne možete da promenite“ (Krastev 2013: 9).

Demokratski populizam urušava demokratsku vladavinu jer u ime njenih pretpostavki, socijalne sigurnosti i stabilnosti, dezavuiše i simulira sve njene uslove. Tako vladavina prava završava kao vladavina populističkog vođe, koji je istovremeno i partijski vođa. Često i njegova najbolja i najdobronamernija volja da rešava probleme najugroženijih, kojih je uvek najviše, završava u samovolji i, što je još teže, uzurpaciji svih institucija. Potkupljivanje, odnosno korumpiranje najbližih saradnika, a i čelnika institucija, urušava profesionalost i odgovornost i sroza ugled institucija. U takvim okolnostima institucije postaju izvor koruptivnih iznuda kada građani pokušavaju da zadovolje svoje potrebe i interese. Svi su reketirani zato što zaposleni u institucijama zloupotrebljavaju ovlašćenja, a povrh svega na delu je i saradnja s kriminalnim grupama.

Drugi uslov demokratske vladavine, princip jednakosti i ravnopravnosti građana pored zakonom, populistički vođa takođe dovodi u pitanje predlaganjem i donošenjem selektivnih zakona, koji najčešće pogoduju onima koji ga slepo i nekritički podržavaju i stalno obožavaju. Obožavanje u svakom trenutku i u svakoj prilici mora se pokazati i dokazati. Obožavatelji posebno ističu sve vođine javne iskaze koje hvale kao najbolja rešenja za narod, odnosno građane. A da bi, s druge strane, populistički vođa održao odanost, on sve saradnike uvaljuje u zloupotrebe i na taj način ih vezuje i ucenjuje.

Drugi značajan indikator dovođenja principa jednakosti i ravnopravnosti građana pred zakonom narušava se partijskim zapošljavanjem u državne institucije i javni sektor. Zapošljavanje po partijskoj liniji poprima takve razmere da se mnogi, naročito mladi, bez ikakvog uvida u program vladajuće partije učlanjuju u nju i na najpragmatičniji način pokušavaju da reše jedno od najznačajnijih egzistencijalnih pitanja.

Populistički vođa, odnosno populizam, dovodi u pitanje i partijski pluralizam. Vladajuća partija različitim ponudama stvara neprirodnu koaliciju koja ne nastaje prema ideološkim ili političkim stavovima već prema pragmatičnoj koristi. I opozicija, kao i nevladine organizacije, pokušava se potpuno staviti u službu vlasti, odnosno samo jedne ličnosti, populističkog vođe. Opozicija se razara različitim vrstama potkupljivanja, odnosno korumpiranja. Korupiranje opozicionih predstavnika počev od lokalne vlasti potpuno razara opozicioni blok partija, odnosno dovodi u pitanje partijski pluralizam. Cena

koja se nudi opoziciji, najčešće u lokalnoj samoupravi, zavisi od značaja mesta ali i dobiti koja je u izgledu za vladajuću koaliciju i populističkog vođu.

U javnim nastupima populistički vođa se zariče da sve što radi, radi zbog naroda i države koji su mu iznad svega. U stvarnosti, on radi samo za sebe i najbliže, najčešće porodicu i porodično okruženje, a zatim i za odane saradnike.

Podelu vlasti kao bitan uslov demokratske vladavine populizam i populistički vođa dovode u pitanje. Vođa preko svoje partije i koalicionih partnera drži u rukama i zakonodavnu i izvršno-upravljачku vlast. Nezavisno i od zakonskih rešenja, na mestu na kojem se nalazi vođa odvija se sve bitno za donošenje zakona, za izvršne poslove i za upravljanje državom. Naravno, politički vođe stavlja i onu vlast koja bi trebalo da bude potpuno nezavisna, a to je sudska, u svoju službu. Iako je sudska vlast formalno nezavisna, populistički vođa nalazi načine da u rukama drži sudije i na taj način ukida nezavisnost sudske vlasti, između ostalog i radi obezbeđenja praktične nekažnjivosti njemu bliskih.

Slobodni i tajni izbori su uslov demokratske vladavine koji populističke vođe najviše zloupotrebljavaju. Nesređeni birački spiskovi, pritisci na građane i opoziciju tokom izborne kampanje i samih izbora, potkupljivanje osiromašenih birača, često uz upotrebu nasilja, obeležavaju ono što se naziva slobodom i tajnošću izbora.

Posebno bitan uslov demokratske vladavine su slobodni i otvoreni mediji. I taj uslov populistički vođe teško zloupotrebljava tako što medije drži potpuno pod kontrolom, potplaćivanjem i/ili pritiscima. Sloboda govora, mišljenja i izražavanja potpuno se dovodi u pitanje.

Slobodno tržište kao garant demokratske vladavine, s jedne strane, potpuno se monopoliše, odnosno „kada se god konkurencija ograničava nastaju monopoli“ (Joković 2015: 284) a, s druge strane, reguliše se reketiranjem. Time se ugrožava još jedan uslov demokratske vladavine, slobodno kretanje robe, ljudi i kapitala.

Sve u svemu, populistička vladavina je tipičan primer ugrožavanja građanskih i kolektivnih prava i uvođenja velike nepravde u demokratsku vladavinu, što je kompromituje i (do)vodi u stanje u kojem počinju da vladaju antipolitički principi. Nemoćne građane, odnosno narod na koji se poziva populistički vođa, tada zahvataju tri antipolitička principa: apatija, odnosno ravnodušnost; strah i strepnje; i potpuni osećaj nemoći. Antipolitički principi stvaraju stanje razočaranosti i pojedinačne samoizolacije iz političkog života. Sa razočaranim i atomizovanim građanima političke vođe lako izlaze na kraj.

Drugim rečima, populistički vođa održava vlast lažima, prevarama i nasiljem, i duhovnim i fizičkim. Takve vođe, međutim, potpuno previđaju, iako je istorijsko iskustvo to pokazalo, da to ne može dugo da traje. Nikada se ne zna kada će nastupiti trenutak, i koji će biti povod, da to sve eksplodira. A možda i završi u velikoj tragediji i zločinu.

Treba imati na umu, kada je u pitanju nasrtaj populizma na demokratiju, upozorenje Kristofera Laša da u 21. veku treba „staviti veći naglasak na odgovornosti nego na prava. Ona će morati da pronade neki bolji izraz zajednice nego što je to socijalna zaštita. Moraće da ograniči domet tržišta i moći korporacija a da ih ne zameni centralizovanom državnom birokratijom“. (Laš 1996:106–107)

POPULIZAM I VOĐE

Za sve populizme karakteristično je utemeljenje i prihvatanje harizmatičnih vođa. Te vođe su prihvatane i zbog toga što su javno pokazivale i pokazuju prezire prema intelektualnim, ali i političkim elitama. Poseban prezir odnosi se na intelektualce koji kritički misle i to što misle javno iskazuju. Još jedna karakteristika populističkih vođa, koja mase lako prihvataju, jeste obezvređivanje i zanemarivanje svega što pripada mislećem u jednom društvu i državi. Populističke vođe sklone su da se na omalovažavajući način, često vulgaran i brutalan, odnose prema onima koji imaju najveće intelektualne sposobnosti. To mase lako prihvataju jer se često pojedinci u masi osećaju frustrirano i imaju jednu vrstu zavisti, zloradosti i mržnje prema sposobnijima i intelektualno obdarenijima. Populističke vođe sklone su da se narodu obraćaju pomoću instrumenata neposredne demokratije poput referenduma i plebiscitarnog izjašnjavanja na mitinzima uz pomoć aplauza.

Populističke vođe praktikuju kod podanika plebiscitarni cezarizam. Na primer, Hitler je isticao da je ponikao iz naroda, da pripada narodnom pokretu, da je ostao u pokretu i da se u njega uvek vraća. Tvrdio je da „ne poznaje nijednog političkog vođu koji više od njega može da tvrdi da je pripadnik svog naroda“ (Matić 1992: 67). Svaki populizam je antielitistički i to je njegova najbitnija karakteristika. Napadima su posebno izložene elite znanja, kao i duhovne elite.

Populističke vođe imaju osećaj da je njihova uloga mesijanska. Kada osvoje vlast misle da im ona pripada za uvek. Oni smatraju da ih je narod izabrao i da nema ničeg većeg, značajnijeg i bitnijeg od tog izbora naroda, a da oni kao njegovi izabranici ne smeju ni da pomisle, niti da dozvole, da odu s

vlasti. Prema njima, to bi bila izdaja naloga naroda. Iz tih razloga opozicija nema šta da traži kada je u pitanju vlast. Najbolje bi bilo da ona nestane, odnosno da se sama rasformira. I nevladine organizacije nemaju više šta da rade, pa prema tome i one su nepotrebne.

Takve vođe kritiku opakih društvenih pojava s kojima se vlast ne obračunava, kao što su kriminal i korupcija, ne vide u funkciji suzbijanja tih pojava već rušenja vlasti koju bi zaposeli ti kritičari. Takođe, ukazivanje na zloupotrebe ovlašćenja ili uzurpacija vlasti nije u funkciji njihovog iskorenjivanja već samo dobijanja glasova na izborima. Populističkim vođama idu na ruku slabosti demokratske vlasti i upravo na njihovim propustima, tolerisanju nelegalnosti i neradu oni privlače biračke mase. Što je nezadovoljstvo naroda vlašću veće to su za populističke vođe šanse veće da na izborima dobiju poverenje, odnosno legitimitet. Oni dolaze na legitiman i legalan način, ali se potom ne pridržavaju legaliteta niti legalnosti. Naprotiv, selektivnim i rđavim zakonima još ih više upropašćavaju.

POPULIZAM I VREDNOSTI

Populizam, odnosno populističke ideologije i njima primerene politike, pruža veliki otpor prema svemu što je univerzalno, posebno univerzalnim vrednostima. Jedna od prvih univerzalnih vrednosti koje populizam dovodi u pitanje jeste sloboda. Sloboda se koristi samo kao unutrašnja stvar vezana za slobodu vlastodržaca i njihovom određenju slobode svima drugima. Ispoljavanje prema slobodi pokazuje se u neprihvatanju različitih mišljenja i pristupa.

Druga ugrožena univerzalna vrednost jeste pravda. U populističkim politikama pravda se primenjuje selektivno i na taj način uvodi se velika nepravda.

Treća univerzalna vrednost na udaru populističkih politika jeste ljudsko dostojanstvo. Samim tim što su populističke ideologije i politike usmerene na mase, a ne na pojedince, pokazuje se da je pojedinačno *ja* uvek za njih, s jedne strane, sumnjivo, a s druge strane, ugroženo. Mase po svojoj prirodi nemaju dostojanstvo jer se njihovo dostojanstvo ne može meriti niti postoje kriterijume po kojem bi se to dostojanstvo moglo utvrditi. Ljudsko dostojanstvo je uvek vezano za pojedince i koliko je pojedinaca u jednom društvu dostojno toliko je to društvo slobodno i otvoreno. Sloboda i otvorenost omogućavaju i garantuju da pojedinci mogu da održavaju svoje ljudsko dostojanstvo.

Populističke politike ugrožavaju i ravnopravnost. Formalno, u njima su svi ravnopravni, ali u stvarnosti je ravnopravnost žestoko ugrožena. Postoji

velika razlika između onih koji su bliski vođi ili partiji iz koje dolazi vođa i svih ostalih građana. Ravnopravnost se ugrožava raznim vrstama negativnih selekcija. Populističke vođe, s jedne strane, od masa zavise, a s druge strane, kada se na vlasti ustoliče, te iste mase preziru i imaju strah od njih. Oni se masama dodvoravaju, ali kad obećanja treba da ispune oni mase preziru. U tom ambivalentnom odnosu oni grade piramidu vlasti u kojoj su izražene nejednakosti i neravnopravnost. Strah do najbližih saradnika često ih usmerava da za saradnike biraju najnekvalifikovanije da bi mogli njima da manipulišu i da ih stalno ucenjuju. Od takvih saradnika prave nemilosrdne izvršioce koji su u stanju da počine veliku štetu pojedincima, društvenim grupama, društvu i državi.

Populističke politike zloupotrebljavaju još jednu univerzalnu vrednost, solidarnost. Prividno se stvara osećaj da se u njima solidarnost podržava i održava, ali sadržajno i suštinski tu nema nikave solidarnosti, čak se na nesolidarnosti gradi podaništvo, slugeranstvo i podstiče ropska mimikrija.

Savremeni populizam u liku populističkih vođa je vladavina velike laži, obmane i prevare zbog koje nastaje ogromna i često nesaglediva šteta po društveni i politički život. Ono što oni najviše uruše su vrednosti i vrednosni sistem. Posledice vrednosnog loma tragične su po društva i države, a za njihov oporavak potrebne su ne samo decenije već i generacije.

OGOLJENI PRAGMATIZAM I POPULISTIČKE OBMANE

Spoj populizma i ogoljenog pragmatizma pokazuje se u sledećim pojavama: poltronstvu iza kojeg uvek stoji postavljanje nekvalifikovanih za obavljanje kvalifikovanih poslova; klijentelizmu; korupciji i kleptokratiji.

Danijel Smilov i Ivan Krastev smatraju da populizam u vremenima društvenih kriza podstiče obećanja populističkih vođa da će oživeti politički život i vratiti politici ono suštinsko što se gubi strančarenjem. Takođe, ističu da se populist jave kao alternativa reprezentativnom sistemu koji je rđavom politikom izgubio poverenje građana (Smilov / Krastev 2008: 7–13). U traženju izlaza iz tog nepoverenja populist se pojavljuju s lažnim i nerealnim obećanjima, kao mađioničari i prevaranti, koji, kada se dokopaju vlasti, još više prodube krizu. Narod ih vidi kao spasioce, a oni se ponašaju još gore od onih zahvaljujući čijem verolomstvu i rđavoj vladavini su dobili poverenje naroda.

Ogoljeni pragmatizam formira logiku uspeha. Logika uspeha diktira uspeh po svaku cenu. Uspeh se ne meri sposobnostima, kvalifikovanošću i rezultatima, već spremnošću da se, ako treba, počine i nedela samo da se donese

ono što populistički vođa očekuje ili zahteva. Oni koji prihvate logiku uspeha po svaku cenu dobijaju mesta i funkcije kao nagradu u državnoj i javnoj sferi. Da bi dobili položaj i funkciju, oni moraju da pokažu i dokažu da su političkom vođi slepo odani i bespogovorno spremni na razne vrste usluga i postupaka koji su često nelegalni. Takođe, spremnost podrazumeva i otimačine, kao i nemilosrdnost kada je u pitanju obavljanje nekog posla koji zahteva populistički vođa. Važno je udovoljiti vođi, a najvažnije pokazati spremnost da se pribavi i donese novac. Kod populističkih vođa, pored slavloljublja i vlastoljublja, izražena je i pohlepa. Upravo pohlepa „zagađuje svakodnevni život, unosi u njega nemir, trzavice i neprijatnosti“ (Čupić 2016: 23).

Zadovoljavajući pohlepu populističkog vođe, oni kao nagradu dobijaju dobro plaćena mesta u državnoj hijerarhiji i javnim službama. Znači svaka usluga prema ovoj logici ima cenu, pa i odanost.

POPULISTIČKA VLADAVINA – VLADAVINA LOŠIM OSEĆANJIMA I STANJIMA

Dok osvajaju vlast, populističke vođe ne bave se samo uzrocima i razlozima problema koji zaustavljaju i urušavaju razvoj društva i države, već i motivima. Naravno, dok su u opoziciji oni revnosno prate zbivanja, skupljaju dokumentaciju o svim propustima, uzurpacijama, nelegalnostima, kriminalnim i koruptivnim radnjama pojedinaca ili grupa u vlasti. Ta dokumentovana nedela mnogo im pomažu u predizbornoj kampanji. U kampanji obećavaju da to što su dokumentovali i što je za posledicu imalo velike poremećaje u društvu, odnosno nanelo štetu pojedincima u obliku gubitka posla, smanjenja zarada ili neravnopravnog tretmana, ispraviti kada dođu na vlast. Oni obećavaju i da se niko neće moći zaposliti bez konkursa i da će svaku korupciju vezanu za zapošljavanje saseći u korenu, kao i svaku selektivnu primenu zakona. Takođe obećavaju da će namiriti svu prethodnu štetu koju je nanela vlast, a da će svi koji su je zloupotrebili biti procesuirani.

Taj psihološki momenat, kada su u pitanju obećanja, izuzetno im pomaže da mobilišu i pridobiju sve ugrožene i ozlojeđene. Na osnovu toga populističke vođe podstiču kod ugroženih osećanja zavisti, mržnje i osвете. Kada se ta osećanja masovno podstiču ona razorno deluju prema uzurpatorima a još više oštećuju obespravljene i ozlojeđene. Zavist podstiče drugo opako ljudsko osećanje – mržnju. Kada se raširi, mržnja zatruje celo društvo. Ona među ljudima razara poverenje i oštri ih emocionalno na osvetu. Šteta zbog ovih rđavih osećanja koja se širi u zajednici je trostruka: po one protiv kojih je

uperena, po one koji su opravdano ozlojeđeni i po društvo i državu. Zahvaćene ovim osećanjima mase su u stanju da počine razna zlodela. Oni koji to podstiču, a to su populističke vođe, trenutno profitiraju a na duži rok upropašćavaju i dovode u pitanje svoj opstanak. Upravo ono što seju od toga na kraju i stradaju.

U zajednici zavisti, mržnje i osvete populističke vođe huškaju ljude jedne protiv drugih. Polazeći od ružnih ljudskih osećanja, oni predlažu mere koje ugroženima daju iluziju da su u njihovom interesu i da će omogućiti ispravljanje učinjene im nepravde. Pošto populistički vođa nije u stanju da oživi i podstakne privredni razvoj, što je posledica i nerealnog zapošljavanja nekvalifikovanih partijskih kadrova u javni sektor (dok istovremeno uredbama zabranjuje zapošljavanje u javnom sektoru a na mala vrata zapošljava svoje kadrove), pribegava smanjenju plata i penzija i nametanju niza novih opterećenja u obliku taksi i poreza na imovinu najproduktivnijih i nosilaca razvoja društva. Oni s najamanim primanjima, a takva je većina, toga su oslobođeni. Tako se prividno distribuiraju pravda otimačinom od onih koji su pošteno stekli zarade, penzije i imovinu. To je, upravo, način kako se manipuliše rdavim osećanjima najugroženijih i kako se zajednica truje i razara.

Populističke vođe koriste i moderna tehnološka sredstva, u prvom redu internet, da preko njega šire strahove i podstiču upotrebu sile i nasilja prema onima koje smatraju i koje proglašavaju neprijateljima i izdajnicima. Takođe, preko interneta šalju lažne poruke, ali i poruke označavanja i pretnje, onima koji ih kritikuju i na koje treba nahuškati narod da krene u obračun. Formiraju se grupe ili centri koji smišljaju strategije i taktike kako da se utiče na javno mnjenje tako što jedni druge podstiču na sukobljavanje.

Često se preko internet poruka iznose lažni podaci o ličnostima, posebno suparničkih partija, ili o onima koji pružaju otpor manipulaciji populističkih vođa. To je način da se kao nečasni i poročni javno diskvalifikuju svi koji ne podržavaju politiku populističkog vođe. Izmišljaju se događaji, situacije, radnje i ponašanja i sve se to preko sredstava javnog informisanja i interneta javno plasira. Posebno se ističu grupe na internetu (botovi) koje svaku kritičku opasku na račun populističkog vođe komentarišu ili ocenjuju negativno. Tako se stvara privid da većina građana ne prihvata one koji kritikuju ili dovode u pitanje mere populističkog vođe i nameće utisak da su takvi beznačajna manjina koja dovodi u pitanje njihovog obožavanog idola, spasitelja i mesiju.

Samo vladavina prava i moćne institucije mogu da zaustave političke vođe da ne sprovedu samovolju do kraja i nanesu veliku štetu po društvo i državu, a sve u ime „naroda“, i za „narod“. Jedino je to način da demokratiju ne iskoriste populističke vođe i tako je potpuno uruše. Drugim rečima, demokratija kao vladavina je otvorena jer se zasniva na pluralizmu i u ime pluralizma dopušta i populizam. Da populizam ne bi naneo štetu, demokratska vladavina preko vladavine prava treba da ograničava i kontroliše svaku vlast kako bi bile očuvane vrednosti na kojima je ona utemeljena.

LITERATURA

Albertazzi, Daniele / Duncan McDonnell (2008). *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.

Blokker, Paul (2005). Populist Nationalism, Anti-Europeanism, Postnationalism, and the East-West Distinction, in: *German Law Journal* 6, 2, S. 371–389.

Canovan, Margaret (2006). Two Strategies for the Study of Populism, in: *Political Studies* 30, 4, S. 544–552.

Čupić, Čedomir (2016). *Politika i pohlepa*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.

Čupić, Čedomir, Joković, Milica (2015). Političar i politički identitet, u: *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.

Joković, Milica (2015). Kultura i granice – globalizacija i getoizacija, u: *Globalizacija i kultura*. Beograd: Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka.

Joković, Milica (2015). Upotreba demokratije i države u populističke i totalitarne svrhe savremenih vlastodržaca, u: *Srpska politička misao* 48, 2, str. 71–89.

Krastev, Ivan (2013). *S verom u nepoverenje*. Beograd: Clio.

Laš, Kristofer (1996). *Pobuna elita i izdaja demokratije*. Novi Sad: Svetovi.

Matić, Milan (1992). *Liberalizam, populizam i demokratija*. Beograd: Institut za političke studije.

Mihnjik, Adam (2015). Dostojanstvo i strah: Pismo prijatelju, u: *Novi evropski nacionalizam*. Podgorica: CID.

Miler, Jan-Verner (2017). *Šta je populizam?*. Beograd: Fabrika knjiga, Pešćanik.

Moffit, Benjamin and Tormey, Simon (2014). Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style, in: *Political Studies* 62, 2, S. 381–397.

Mudde, Cas (2017). Populism isn't dead. Here are five things you need to know about it. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul07/populism-dead-european-victories-centrists>

Mudde, Cas (2004). The Populist Zeitgeist, in: *Government and Opposition* 39, 3, S. 541–563.

Smilov, Daniel and Krastev, Ivan (2008). The Rise of Populism in Eastern Europe: Policy Paper, in: *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava: Institute for Public Affairs.

Piccone, Paul (1995). Postmodern Populism, in: *Telos* 103, S. 45–86.

POPULISM AND NAKED PRAGMATISM

ČEDOMIR ČUPIĆ

MILICA JOKOVIĆ

University of Belgrade, Faculty of Political Science

SUMMARY

Populism and populist ideologies. Authoritarian populism – characteristics and consequences. The populist type of democracy. Populism and leaders. Use and abuse of populism in the process of democratic decision-making. Takeover of democratic intuitions by the unqualified and semi-qualified as a consequence of populist politics. Populist leaders' unrealistic and false promises and deceptions. Naked pragmatism in the service of populist deceivers. Pushing for success at any cost, regardless of abilities, knowledge and professionalism. Destruction of values and value system by populists and pragmatists. Populism as a cause of spreading anti-political principles in political life. Dominance of wicked feelings (jealousy, hate and malice) and wicked states (fear, angst, surreptitiousness and panic) as a consequence of the combination of populist rule and naked pragmatism.

KEYWORDS: populism, pragmatism, leader, promises, deceptions

POPULIZAM I DEMOKRATIJA U SRBIJI*

ZORAN LUTOVAC

Institut društvenih nauka, Beograd
Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Odnos političkih elita prema građanima i reprezentativnoj demokratiji, na jednoj strani i građana prema reprezentativnoj demokratiji i političkim elitama, na drugoj, osnova je ovog teksta. Na primeru Srbije pokazuje se kakav je odnos *političkih elita prema demokratiji uopšte, demokratskim procedurama i institucijama*, te kakav je odnos građana prema *političkim elitama, demokratiji i njenim institucijama*, na osnovu istraživanja javnog mnjenja. Strukturu rada čini utvrđivanje pojmova, definicija i teorijskog okvira, razmatranje mesta i uloge političkih elita, demokratije i demokratskih institucija u društvu, kao i percepcije građana o tome, kroz prizmu empirijskog istraživanja.

KLJUČNE REČI: populizam, elite, narod, Srbija, demokratija, empirijsko istraživanje

POPULIZAM – POJAM I DEFINICIJA

Već je postalo opšte mesto da je populizam neuhvatljiv pojam kojeg je teško, gotovo nemoguće opšteprijateljivo definisati. To što se populizam pojavljuje u različitim oblicima i veoma različitim društvenim i političkim okolnostima, naročito doprinosi njegovoj “neuhvatljivosti”. Neki autori ga smatraju jednim od najslabije razrađenih pojmova ili političkih koncepata našeg vremena (Taggart, 2002).

Populizam može biti i levog i desnog porekla, progresivnog ili reakcionarnog ishoda. Može se javiti u zemljama razvijene demokratije i ekonomije, zemljama u tranziciji, ekonomski nerazvijenim ili zemljama u razvoju (Arditi, 2005). Različiti oblici populizma inspirisali su autore na različite pristupe izučavanju ovog fenomena, a različiti pristupi su vodili pripisivanju različitih svojstava populizmu: od “drugog lica demokratije” i “senke

* Rad je napisan u okviru projekta 47010 „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup” koji podržava i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

demokratije” (Canovan, 1999), preko “ogledala demokratije” (Panizza, 2005) do “aveti demokratije” (Albertazzi & McDonnell, 2008).

Zajedničko svima njima jeste to što populizam dovode u relaciju sa demokratijom i njenim slabostima. Društveni i politički kontekst, posebno u vreme krize, daje zamajac populizmu i zato se on često posmatra kao simptom krize demokratije. Dakle, populizam je pre posledica, nego uzrok krize demokratije – posledica koja može postati dalji generator krize ili upozorenje i povod za njeno ublažavanje ili otklanjanje. Drugim rečima, svojom pojavom populizam tu krizu može produbiti ili pomoći da se ona ublaži, pa i otkloni u velikoj meri, što će zavistiti od političkih aktera u pojedinim državama. Kao važni indikatori te krize izdvajaju se visok broj siromašnih i nezaposlenih i rastuće nejednakosti (Piketty, 2014). Populizam može da se javi kao reakcija na neku jaču društvenu krizu ili kao reakcija na dominantan osećaj da glavni politički akteri i društvene snage krizu ne mogu rešiti (Taggart, 2002).

Demokratija, na drugoj strani, nije dato, nepromenljivo stanje, nego proces stalnog prilagođavanja promenama u društvu (Meny & Surel, 2012: 17). Populistički akteri, u načelu, mogu otvoriti put ka smanjenju ekonomskih nejednakosti i uključivanju većeg broja građana u demokratske procese, mogu delovati na stvaranje tolerancije u društvu, ali nam praksa govori da se stvari uglavnom kreću obrnutim smerom. Širenje politike snažnih vođa, “spasitelja naroda” koji “direktno” prenose “narodnu volju” i mobilišu ga na emocionalnom planu, apsolutizujući većinski princip, stvara opasnost od vođenja politike *s demokratskim licem, ali autoritarnim naličjem*.

Populizam je u svakodnevnom životu postao sinonim za demagogiju, “olako obećanu brzinu” promena nabolje, nerealna obećanja, flertovanje sa širokim narodnim masama, nepristojno dodvoravanje biračkom telu, nuđenje lakih rešenja za kompleksne probleme... U svakodnevnom govoru populistu su oni koji su spremni da zarad jeftinih političkih poena blate druge, podstiču niske strasti i raspiruju emocije kako bi dobili političku podršku. Oni se označavaju kao opsenari, demagozi, oportunisti. Nije retkost da se populizam tako razume i tumači i u akademskoj zajednici, među onima koji bi po prirodi stvari trebalo opreznije da upotrebljavaju termine.

Populisti sami, bilo da su podržavaoci ili neposredni akteri, potpuno drukčije gledaju na populizam od onih koji ga kritikuju ili koriste u preovlađujućem svakodnevnom značenju. Polazeći od njegovog izvornog značenja iz vremena kada je populizam nastao, oni ga vide kao „vladavinu u ime naroda“ (Dahrendorf, 2003: 156).

Da li je populizam *defekt demokratije, autoimuna bolest* ili se o njemu može govoriti i iz drukčije perspektive, perspektive korektora anomalija, ili barem inicijatora suočavanja s nedostacima liberalnih demokratija, to će umnogome zavisiti od definisanja i ugla posmatranja populizma.

Zbog svoje eklektičke prirode i raznih pojava oblika populizam se različito interpretira i definiše: nekad se poistovećuje s *populističkim pokretom*, (Canovan, 1999: 3; Torcuato di Tella, 1995: 985), nekada je *oblik političke mobilizacije* (Jansen 2011: 75), ili je tek *politički diskurs* ili *politički stil* (Taguieff, 1995, Tarchi, 2002).

Pristup istraživanju populizma kroz politički diskurs polazi od toga da je neophodno istraživati *prakse stranaka* ili političkih pokreta kako bi se odredilo da li su populističke ili nisu, *da li se artikulišu oko ključne odrednice naroda* ('the people') ili nekih drugih odrednica (ne-populističkih ili antipopulističkih) kao što su klasa, nacija, sloboda, prirodna sredina. Druga važna razdelnica je to u kojoj meri je slika društva koju prikazuju antagonistička i *da li deli društvo na privilegovanu elitu i neprilegovani narod* (Stavrakakis & Katsambekis, 2014: 123).

Može se reći da je populizam ne samo politički diskurs ili stil, nego i jedna vrsta ideološke mape koja se servira građanima za olakšano snalaženje u političkom prostoru, odnosno za pridobijanje njihove podrške.

Polazeći od definicija populizma holandskog politikologa Muddea (Mudde, 2007), te Albertacija i Mekdonela (Albertazzi, McDonell 2008) i još nekih autora (Meny & Surel, 2002; Mouffe, 2013) – populizam se može označiti kao slabo utemeljena ili *thin-centred* ideologija koja u središtu svog učenja ima ideju da bi politika trebalo da bude odraz volje naroda, politika koja *čistom i moralnom* narodu suprotstavlja *korumpiranu elitu* i „opasne (neželjene) druge”, „druge” koji svojim delovanjem ugrožavaju ili narušavaju prava i vrednosti naroda.

Privlačnost populizma kao slabo utemeljene ideologije zasniva se na udvoričkom pozivanju na neposredno sprovođenje volje naroda, na jednostavnom narodnom govoru, na ujedinjenju naroda ili na homogenizaciji oko nekih važnih tema. Dakle, vrlo je slična ideji (ideologiji) demokratije, samo se pojednostavljeno tumači i svodi na volju većine stavljajući po strani suštinski važno uvažavanje manjine; umesto pluralizma u prvi plan se stavlja potreba narodnog ujedinjenja, direktna komunikacija umesto poštovanja „komplikovanih” procedura (Canovan, 2002: 26). U populizmu je sve mnogo jednostavnije nego u životu i etabliranoj politici.

POPULIZAM I DEMOKRATSKI PROCESI U SRBIJI
- Odnos političkih elita prema reprezentativnoj demokratiji –

Pojam demokratije koristi se obično kao sinonim za liberalnu demokratiju nastalu spajanjem liberalne i demokratske tradicije koje počivaju na različitim vrednostima i koje, u međusobnoj borbi i komplementarnosti, pokreću političku evoluciju savremenih društava (Macpherson 1977). Liberalna tradicija (politička dimenzija liberalne ideologije), uprošćeno rečeno, potencira važnost individualnih prava i sloboda, a demokratska, narodnu suverenost i jednakost građana. Demokratska tradicija baštini ideju da vlast treba da počiva na volji naroda koji neposredno ili putem svojih predstavnika odlučuje o važnim društvenim i državnim pitanjima.

Na drugoj strani, liberalna tradicija baštini ideju zaštite od arbitrarne upotrebe vlasti, makar ona počivala na većinskoj volji naroda. Između ostalog, pod uticajem tih ideja, demokratsko načelo većine dopunjeno je načelom poštovanja onih koji ostaju u manjini putem zaštite osnovnih prava i sloboda pojedinaca. Poželjne posledice takve interakcije jesu liberalizacija demokratije i demokratizacija liberalizma (Macpherson 1977) i nalaženje ravnoteže između njih, "ravnoteže koja dovodi do najpoželjnijeg mogućeg političkog poretka – liberalne demokratije" (Lutovac, 2016). Kako ravnotežu nije lako postići, u stvarnosti su mnogo češće nestabilne demokratije i tu je otvoren prostor za pojavu populizma.

Pitanje ravnoteže liberalnog i demokratskog jedno je od najvažnijih pitanja političke teorije i prakse, pitanje na koje nije nađen opšteprijateljav odgovor. Neki autori smatraju da nije problem u napetosti između liberalizma i demokratije, nego u manjku demokratije, u potrebi da se poboljša demokratski proces, da se učini demokratskijim (Dal 1999). Veliki broj aktera i podržavalaca populističkih pogleda na demokratiju upravo u ovome vidi polazište svog političkog delovanja. U zemljama razvijenog Zapada na delu je teorijska i praktična potraga za produbljivanjem demokratije, „demokratizovanjem demokratije“ na nivou iznad i ispod nivoa države; proces koji podrazumeva istovremeno devoluciju moći, sve izraženiju transparentnost u političkom delovanju, sve veće prisustvo civilnog društva u političkoj sferi i snaženje građanske političke kulture (Gidens 2005, 92). Neki autori su skloni da u tome vide pozitivnu stranu populizma, jer je on svojom kritikom i delovanjem mnoga od tih pitanja pokrenuo.

U tom smislu jačanje populističkih stranaka i pokreta i radikalizaciju političkog procesa trebalo bi sagledati u perspektivi potrage za odgovorima na krizu demokratije i ekonomskog modela u Evropi. Tu se pre svega misli na krizu reprezentacije (Mouffe, 2013) i traženje mogućnosti kako da birači imaju veći uticaj na postizborne procese i kako da se smanji uticaj elita koje postizbornim dogovorima preoblikuju izbornu volju. Populisti upravo igraju na tu kartu – vraćanje “narodu” poluga odlučivanja o važnim pitanjima. Populistička retorika, ali i politički stil, taktika pa i strategija, u tom smislu koristi se sve češće i kod *mainstream* političkih aktera.

Autori koji uzrok nestabilnosti liberalnih demokratija vide u dominaciji “demokratskog” u odnosu na “liberalno” takve poretke nazivaju *neliberalnim demokratijama*, a odlikuje ih to što, i pored postojanja slobodnih i poštenih izbora, izabrana politička klasa nije sklona poštovanju ustavnih i zakonskih ograničenja svoje vladavine, nego je spremna da zarad očuvanja svojih posebnih interesa narušava slobode i prava građana (Zakaria 1997). Drugim rečima, liberalni konstitucionalizam se potkopava od strane pojednostavljeno shvaćene i tako praktikovane demokratije. Takva neliberalna demokratija veoma je čest defekt demokratije (Merkel, 2011: 26). Neki je autori svode na izbornu demokratiju (Diamond, 1999) i suštinski je vide na isti način. Upravo bi se sve to moglo reći za demokratiju u Srbiji.

Kompetitivni autoritarizam (Levitsky-Way, 2002) je pojam kojim se ukazuje na devijacije demokratskih poredaka u kojima postoje demokratske institucije, ali u kojima su politički procesi takvi da stavljaju u povlašćen položaj nosioce vlasti. Oni manipulacijama državnim resursima i institucijama sebi omogućuju prednost u političkim sučeljavanjima, druge učesnike stavljaju u neravnopravan položaj, anulirajući time princip ravnopravnog učešća u izbornom nadmetanju. Izbori se održavaju redovno, ali je opozicija u podređenom položaju zbog nejednakog pristupa finansijskim sredstvima, zbog uticaja ili čak kontrole medija i nepostojanja nezavisnog pravosuđa. Sve to omogućava političkim elitama na vlasti ogromnu prednost, te je otuda ovakav kompetitivni poredak svojevrsni hibridni poredak koji prirodno teži da potisne liberalne elemente demokratije, naročito tamo gde su institucije nejake i gde je nerazvijeno kritičko javno mnjenje. Ukoliko su ti defekti veoma izraženi i suštinski utiču na demokratske procese, takve „demokratije“, zapravo, ne bi ni mogle da se smatraju demokratskim političkim zajednicama, nego pre autoritarnim političkim zajednicama sa elementima demokratije. I kompetitivni autoritarizam bi se mogao pripisati stanju demokratije u Srbiji.

Za opis stanja demokratije u Srbiji mogao bi se primeniti i koncept *populističke demokratije* (Rainer Knopff 1998; Šalaj 2012; 2013). Taj koncept želi da izbegne ili ukine ograničenja uspostavljena u demokratskom procesu koja su uspostavljena kako bi se zaštitila temeljna prava i slobode. U takvom modelu zajednice „narodna volja“ je merilo i izgovor za sve, a bilo kakvo ograničavanje te volje proglašava se udarom na demokratiju. Odbrana narodne volje u praksi se svodi na težnju za neograničenom vlašću, marginalizacijom političkih manjina i neutralizovanjem svih onih koji zahtevaju ograničavanje vlasti.

Na osnovu političke prakse, dakle: “Srbija bi se, s obzirom na defekte demokratije koje ima, mogla svrstati i u kompetitivni autoritarizam ili neliberalnu ili populističku demokratiju. Drugim rečima, u pitanju je politička zajednica u demokratskom povelju” (Lutovac, 2014: 395–406).

Ako se kao prva faza demokratizacije utvrdi politička liberalizacija, odnosno vidno smanjenje represije i jačanje građanskih sloboda, onda se može reći da je Srbija postigla neke vidljive rezultate, ali bi se teško mogla braniti teza da je sasvim prešla iz demokratske tranzicije u fazu demokratske konsolidacije. U najboljem slučaju moglo bi se reći da je tek u početnoj fazi demokratske konsolidacije, jer se suočava s otklanjanjem ustavnih nedoumica i protivurečnosti, kao i neprimerenog ponašanja političke elite, što neki autori nazivaju tzv. negativnom konsolidacijom (Pridham, 2002: 955). Sledeći nivo konsolidacije koji se naziva pozitivnom konsolidacijom, uključuje delotvornu institucionalizaciju, etabliranje pravila i procedura, te promociju i širenje demokratskih vrednosti i jačanje demokratske političke kulture putem aktivnijeg uključivanja građanskog društva.

Ako se pođe od kriterijuma da moraju biti ispunjena najmanje tri uslova da bi se uopšte moglo govoriti o demokratskoj konsolidaciji: 1. dovršena demokratska tranzicija, 2. uspostavljanje državnosti na celoj teritoriji i 3. vlada koja upravlja demokratski (Linz i Stepan, 1998) – onda bi se za Srbiju moglo reći da još nije ni ušla u fazu demokratske stabilizacije. Konsolidovane demokratske poretke nije moguće postići hibridnim demokratijama u kojima, pored nekih demokratskih institucija, postoje neformalni centri moći koji su izvan kontrole i van dometa državnih institucija, civilnog društva, medija i kritičke javnosti: „Da bi demokratija postala konsolidovana, najpre mora postati demokratija“ (Linc i Stepan, 1998).

ODNOS GRAĐANA PREMA POLITIČKIM ELITAMA I REPREZENTATIVNOJ DEMOKRATIJU

Jaz između građana i njihovih izabranih predstavnika sve je dublji i širi. Kriza poverenja posledica je percepcije kod građana o sve većoj otuđenosti elita od onih koji su ih birali. Očekivanja od reprezentativnosti su, očigledno različita kod onih koji su birali od onoga što izabrani reprezentanti smatraju da je potrebno u praksi činiti. I to je postalo opšte mesto. O tome ne govore samo građani ili populisti koji bi to da materijalizuju u političku dobit. Na to upozoravaju istraživači javnog mnjenja i naučnici raznih disciplina društvenih nauka.

Konvencionalna politika sve slabije dopire do građana, baš kao i tradicionalne političke elite. Etablirane stranke levice i desnice koje su dominirale političkom scenom gube socijalnu osnovu, a u želji da je nadoknade formatiraju se u *catch all* stranke i time gube svoj identitet. Da li je prošlo vreme partijske demokratije (Mair, 2013; Dalton and Wattenberg, 2000) ili je to samo njena prolazna slabost?

Možda je sada još uvek prerano izvlačiti eksplicitne zaključke, ali je očigledno da postoji duboka kriza poverenja u stranke i institucije reprezentativne demokratije kakve su se etablirale decenijama unazad. Sve su češće pojave populističkih stranaka na oba pola političkog spektra (i na levisi i na desnici), kako u Evropi (Mudde, 2007), tako i u Latinskoj Americi (Mudde and Kaltwasser, 2012). Te partije pokreću *anti-establishment* teme obraćajući se biračima koji su za te teme upravo zainteresovani. A ima ih sve više. Oni se osećaju marginalizovanim, potlačenim ili isključenim od etabliranih stranaka i traže alternative.

Razvijene zemlje demokratije suočavaju se sa dekonsolidizacijom, dok zemlje koje još uvek nisu završile tranziciju ka razvijenoj liberalnoj demokratiji imaju problem nezavršene demokratske konsolidacije. Pitanje za politikologiju i društvene nauke uopšte jeste: kako populizam utiče na te procese.

Percepcija političkih elita i odnos građana prema vladavini većine i reprezentativnoj demokratiji, kao i „opasnim, neželjenim drugima“ (*out groups*) načini su da se empirijski utvrdi mera prisustva i potencijal populizma u pojedinim državama.

Odnos građana prema političkim elitama

Polazeći od toga da je antagonizirajući odnos između naroda i elita “srce populizma” (Mudde and Kaltwasser, 2012) kroz istraživanje javnog mnjenja Srbije pratili smo odnos građana prema političkim (i drugim) elitama. Populistički diskurs predstavlja jaz između političke klase i naroda kao fundamentalni problem u društvu. Političke elite se predstavljaju kao neprijatelj naroda koji je okrenut sebi, a ne potrebama naroda. (Hobolt, 2016: 6). Uz pomoć nekih preporučenih pitanja u modulu 5 Komparativnih istraživanja izbornih sistema (Comparative Study of Electoral Systems /CSES) i još nekih koja su uz njih dodata, pokušali smo da izmerimo negativne stavove građana prema elitama.

Istraživanje Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka iz Beograda (juni–juli 2017) rađeno na uzorku od 1500 intervjuisanih punoletnih stanovnika sa 100 biračkih mesta (proportional to size sampling) prema sugestijama CSES (Compartive Study of Electoral Systems) Modul 5 i specifičnostima za Srbiju – pokazuje da se čak $\frac{3}{4}$ građana Srbije slaže sa tvrdnjom da **većini političara nije stalo do naroda** (38,2% njih se potpuno slaže, dok se 37% njih uglavnom slaže sa tom tvrdnjom). Svega 10% se ne slaže s tom tvrdnjom, 1,6% se uopšte ne slaže, dok se 8,4% uglavnom ne slaže. Ovakav nalaz ukazuje na veoma ozbiljan potencijal za razvijanje populističkog diskursa i plasiranje populističkih poruka. Slično je i sa tvrdnjom da se **većini političara može verovati** – 65,1% se ne slaže s tom tvrdnjom (31% se uopšte, a 34,1% uglavnom ne slaže sa ovom tvrdnjom). Sa tvrdnjom se slaže 13,2% (3,8% potpuno i 9,4% uglavnom).

Levi populisti često predstavljaju elite kao predstavnike bogatih, ekonomski privilegovanih i finansijskih korporacija koji su suprotstavljeni običnom narodu. Sa tvrdnjom da je **većini političara stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni** slaže se čak 70,1% (potpuno 33% i uglavnom 37,1%). Svega 8,6% ispitanika se ne slaže s tom tvrdnjom (1,7% uopšte i 6,9% uglavnom). S obzirom da je u Srbiji na vlasti koalicija levih i desnih populista koji nastupaju kao da nisu na vlasti, nego da su na istoj strani sa narodom u borbi protiv nekadašnjih otuđenih elita – reakcije građana na tvrdnje koje mere populizam mogu biti naizgled kontradiktorne, ali su razumljive ako se u obzir uzme kontekst medija koji su ogromnom većinom pod kontrolom vladajuće većine i kontradiktornih poruka koje se šalju iz same vladajuće koalicije.

Građani Srbije smatraju da je među srpskim političarima korupcija izuzetno raširena. Na pitanje ***Šta mislite koliko je raširena korupcija, kao što je uzimanje mita, među političarima u Srbiji*** – čak 86,8% smatra da je zabrinjavajuće raširena (45,7% da je veoma raširena i 41,1% da je prilično raširena). Svega 12% smatra da nije previše raširena, a 1,1% da gotovo ne postoji.

Ipak, sa tvrdnjom da su **političari u Srbiji najveći problem** slaže se relativno mali procenat ljudi u odnosu na procenat onih koji su imali negativne stavove o političarima. Sa tom tvrdnjom slaže se 39,8% (19,6% potpuno i 20,2% uglavnom). Ne slaže se 23,8% (uopšte se ne slaže 5,6% i uglavnom ne slaže 18,2%). Onih koji se niti slažu niti ne slažu je 36,4%. Ovakvi nalazi se mogu obrazložiti situacionim prilikama: nacionalnim, državno-teritorijalnim problemima, potom egzistencijalnim problemima koje građani, upravo pod sugestijama političara, dobrim delom vide u *drugima (out-groups)*.

Izazovi reprezentativnoj demokratiji

Opšteuzevši, novije generacije imaju sve manje poverenja u demokratiju. Amerikanci rođeni 30-ih godina 20. veka imali su znatno bolje mišljenje o demokratiji nego što ga imaju *milenijalci*, tj. oni rođeni 80-ih godina. Naime, čak 72% rođenih 30-ih godina 20. veka misli da je suštinski važno živeti u demokratiji, dok je generacija 1980-ih značajno indiferentnija po tom pitanju: tek oko 30% njih je takvog mišljenja (Roberto Stefan Foa and Yascha Moun, 2016).

Populizam se često povezuje sa “institucionalnom krizom reprezentacije”, predstavlja se kao simptom njegove nefunkcionalnosti i neadekvatnog predstavljanja od strane elita. Kao alternativa korumpiranom i otuđenom sistemu etablirane reprezentativne demokratije pojavljuju se harizmatički lideri i zahtevi za veću uključenost naroda u neposrednom proces odlučivanja.

Istraživanje Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka iz Beograda (JMS, 2017) pokazuje da se relativna većina građana (42,8%) ne slaže sa tvrdnjom da je **imati jakog vođu na vlasti dobro za Srbiju čak i kada taj lider ne poštuje pravila kako bi obavio posao** (22% se uopšte ne slaže, a 20,8% uglavnom). Ipak, zabrinjavajući je broj od 26,9% onih koji se s tim slažu (od toga 10,7% potpuno se slaže) i 30,3% onih koji su po tom pitanju indiferentni, jer ukazuju na ozbiljan kapacitet za sprovođenje

autoritarne vizije jakog lidera sposobnog da sprovodi “opštu volju”. Naročito je zabrinjavajuće to što kad se načelni stav suoči sa suprotnom praksom, jer građani, kako nam pokazuje iskustvo, većinski prihvataju takvu praksu.

Na drugoj strani, pak, apsolutna većina građana (51,8%) smatra da bi **narod, a ne političari trebalo da donosi najvažnije političke odluke**. S tim se ne slaže manje od jedne petine građana (18,2% od čega samo 5% se uopšte ne slaže, a 13,2% uglavnom).

Volja većine kao demokratsko načelo se apsolutizuje u političkom diskursu vladajuće većine u Srbiji, i to se odražava i na stavove građana. Da **volja većine treba uvek da prevagne, pa makar i nauštrb manjine** smatra relativna većina od 39,3% građana (15,4% se potpuno slaže, a 23,9% uglavnom) naspram 34% onih koji se ne slažu s tim (12,4% uopšte i 21,6% uglavnom se ne slaže) i jedne petine onih koji se nisu odredili. Iako je broj onih koji se apsolutizacijom načela većine verbalno slažu, čini se da je u praksi njihov broj i znatno veći s obzirom na to da kada je npr. konkretno primenjivan u parlamentu (izglasavanje neustavnih zakona ili preuzimanje poslaničkih mandata stranaka koje su na izborima dobile mandate od tek formiranih političkih partija), nije bilo adekvatne reakcije nadležnih institucija poput Ustavnog suda niti ozbiljnijih otpora niti negodovanja građana zbog toga.

Crno-bele predstave stvarnosti i promovisanje politike kao bitke u kojoj pobednik dobija sve – uticali su i na to da se kompromis sve manje ceni. Umesto da se doživljava kao usaglašavanje interesa, kompromis se sve češće doživljava kao napuštanje sopstvenih stavova i principa. Sa tvrdnjom “**ono što ljudi u politici nazivaju kompromisom je zapravo izdaja sopstvenih principa**”, slaže se gotovo polovina ispitanika (48%, od toga 19,2% njih potpuno i 28,8% uglavnom). Svega 12,8% se ne slaže s tom tvrdnjom, od kojih 3% se uopšte ne slaže. Dakle, može se reći da kompromis, kao jedan od glavnih instrumenata demokratskih procesa u očima građana dobija sasvim drukčije značenje i poimanje od onog prvobitnog koje se odnosilo na veštinu usklađivanja različitih interesa i politika. Veliki broj građana (41%) politiku doživljava kao **borbu između dobra i zla**. Samo 16,2% ispitanika se ne slaže s tom tvrdnjom (5,9% uopšte i 10,3% uglavnom). Takva percepcija politike povoljno je stanište za populizam kao slabo utemeljenu ideologiju, populistički diskurs ili stil.

Kriza reprezentativnosti: gubitak poverenja u demokratiju i institucije

Nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratije u Srbiji je veoma izraženo: 60,6% građana je nezadovoljno (od toga 13,5% uopšte nije zadovoljno). Zadovoljno je 39,4% građana, od kojih 3,1% veoma zadovoljno. Sa tvrdnjom da u demokratiji svi previše pričaju umesto da efikasno donose i sprovode odluke – slaže se natpolovična većina ispitanika (53,5% od kojih 28% potpuno i 25,5% uglavnom). Svega 16,8% njih se ne slaže s tom tvrdnjom (od kojih 5,8% uopšte i 11% uglavnom).

Polovina ispitanika nije se odredila kada je u pitanju tvrdnja da u demokratiji ekonomija loše funkcioniše (24,9% njih se slaže s tom tvrdnjom, a 25,4% se ne slaže), a relativna većina (42,5%) se nije odredila o tome da demokratija nije dobra za održavanje reda (1/4 se slaže s tom tvrdnjom, dok se 1/3 ispitanika ne slaže).

Ipak, apsolutna većina građana se slaže sa tvrdnjom da demokratija možda ima problema, ali je bolja od bilo kog drugog oblika vladavine (58,2% se slaže s tom tvrdnjom od kojih 22,9% se potpuno, a 35,4% uglavnom slaže). Načelno gledajući, građani su relativno većinski protiv toga da umesto skupštine vlada jak vođa (42% naspram 26,7% onih koji bi se složili s tim), međutim iskustvo nam govori da su za takvu sklonost konkretnih lidera imali razumevanje naročito 90-ih godina 20.veka.

Na drugoj strani, poverenje u političke partije u Srbiji gotovo da je iščezlo. Svega 13,9% ispitanika ima poverenje u političke partije, od kojih 3,9% ima veliko poverenje, a 10% uglavnom ima poverenje. Apsolutna većina građana nema poverenje (31,9% uopšte nema i 26,9% uglavnom nema poverenje). Ostalih 27,3% nisu se odredili. Kriza poverenja u demokratiju uopšte, institucije i demokratske procedure očigledno vuče korene iz nepoverenja u političke partije, koje ne samo da su nosioci političkih procesa, nego su u slučaju Srbije, uzurpatori političkog i društvenog života. Partijska podobnost postala je merilo u svim društvenim sferama nagrizaajući osnovne vrednosti i dostignuća savremenih uređenih država, što sve povratno utiče na odnos građana prema demokratiji uopšte, demokratskim procedurama i institucijama. I tu se otvara široki prostor za one koji političkim elitama suprotstavljaju narod, reprezentativnoj demokratiji neposredno sprovođenje narodne volje, institucijama vođu koji razume narod.

Poverenje u parlament ima tek oko jedne trećine građana (34,4% – od toga 10,3% ima veliko poverenje). Nešto je više onih koji nemaju poverenje u

parlament 38,1% (a među njima 18,1% uopšte nema poverenje). Kada je poverenje u vladu u pitanju gotovo da je isti broj onih koji imaju (37,5%) i onih koji nemaju poverenje (37,1%). U predsednika Republike poverenje ima 40,9% građana (naspram 34,9% onih koji nemaju).

Tradicionalno, poverenje u vojsku je najveće 61,3% (naspram 16,6% onih koji nemaju poverenje) i to je i jedina državna institucija s natpolovičnim poverenjem građana. To bi svakako trebalo povezati pre sa tradicionalnim odnosom prema vojsci, nego sa njenom današnjom ulogom i ugledom među građanima. U policiju poverenje ima 44,5% građana (naspram 29,7% onih koji nemaju poverenje).

Relativna većina građana nema poverenje u medije (47,1% – od njih 22,45% uopšte nema poverenja, a 24,7% uglavnom). Svega 21,3% ima poverenje u njih (od toga 3,8% njih veliko poverenje). Što se tiče institucija civilnog društva, poverenje u NVO ima svega 14,6% građana (naspram polovine onih koji nemaju poverenje u nevladine organizacije). Tako nizak rejting, svakako je posledica stava velikog dela vladajućih političkih elita i medija koji su uz pomoć zaoštrene retorike oblikovale NVO kao nekog ko ne radi u interesu Srbije i njenih građana, nego u interesu spoljnih i unutrašnjih „drugih“.

Poverenje u sindikate, takođe je na veoma niskom nivou, ponajviše zbog toga što su oni doživljavani kao eksponenti vladajuće politike još od vremena jednopartijskog političkog sistema. Tek jedva jedna petina građana ima poverenje u sindikate, dok 40,2% nema poverenja u njih. Poverenje u Uniju poslodavaca je još na nižem nivou (16,3%). Može se reći da su političke elite u dobroj meri zaslužne i za loš rejting nevladinih institucija jer su svojim delovanjem i porukama doprineli, nepoverenju građana u njih.

ZAVRŠNO RAZMATRANJE

Uzroci pojave populizma u liberalnim demokratijama raznovrsni su: od latentnih koji proističu iz strukture i funkcionisanja razvijenih demokratskih poredaka, preko konkretnih (kontekstualnih), koji se javljaju u vreme političkih i(li) ekonomskih kriza. Supstancijalno važan sastojak pojave populizma kao relevantne, naročito kao dominantne pojave, jeste pojava „harizmatičnog“ lidera i medija masovne komunikacije koji mu daju podršku. U neliberalnim demokratijama tlo za pojavu populizma je još plodnije jer ne postoji tradicija demokratske političke kulture, državne i društvene institucije su nerazvijene, vladavina prava je tek zadati cilj, a autoritarna politička svest je povoljna za

pojavu vođe mesijanskog tipa koji uz podršku medija rekonceptualizuje etabrirane političke postulate.

Društveni i politički kontekst u suštini postavlja margine i suštinski određuje prirodu populizma i njegove domete, pa time i njegove posledice. Populisti u osnovi mogu imati isto ili slično shvatanje politike, ali ono je ispunjeno različitim vrednostima na šta utiču različite tradicije i iskustva, različiti ekonomski i društveni konteksti.

Polazeći od pojmovnog određenja i predstavljenih koncepata demokratije, Srbija se danas ne bi mogla svrstati u liberalne demokratije, jer, i pored postojanja redovnih izbora, ti izbori nisu uvek fer, a izabrana politička klasa nije sklona poštovanju ustavnih i zakonskih ograničenja svoje vladavine, nego je spremna da, zarad očuvanja svojih posebnih interesa, narušava demokratska načela i procedure, slobode i prava građana. Drugim rečima, liberalni konstitucionalizam se potkopava od strane pojednostavljeno shvaćene i tako praktikovane demokratije. Poredak koji želi izbeći ili ukinuti ograničenja uspostavljena u demokratskom procesu zarad zaštite temeljnih prava i sloboda naziva se populističkom demokratijom. U takvom modelu zajednice „narodna volja“ je merilo i izgovor za sve; bilo kakvo ograničavanje te volje proglašava se udarom na demokratiju, a to se upravo dešava veoma često u političkom životu Srbije. Odbrana narodne volje u praksi se svodi na težnju za neograničenom vlašću i marginalizacijom političkih manjina, kao i neutralizovanjem svih onih koji zahtevaju ograničavanje vlasti.

Polazeći od literature o populizmu i različitim gledištima o tome kakve posledice populizam može imati (budući da se na populizam može gledati kao na pretnju idealu i praksi liberalne demokratije i kao na korektiv elitističkim tendencijama savremenih predstavničkih demokratija) – važno je uzeti u obzir i razvijenost predstavničke demokratije, njenih institucija, političke kulture i političke prakse.

Dok u zemljama s dugom tradicijom demokratske političke kulture, razvijenim državnim i društvenim institucijama, populizam načelno može imati upozoravajuću, korektivnu ulogu koja bi uravnotežavala disbalans između liberalnih i demokratskih elemenata predstavničke demokratije – u zemljama neliberalne nekonsolidovane demokratije populizam ne može imati takvu ulogu jer još uvek nema razvijenih institucija, demokratske političke kulture i ustaljene demokratske prakse. Naprotiv, u takvim uslovima populizam se pokazao kao ozbiljna prepreka uspostavljanju ili konsolidovanju ključnih elemenata reprezentativne liberalne demokratije. Primer Srbije to potvrđuje.

Jaz između demokratskih ideala i stvarnog funkcionisanja u tavnim društvima je predubok i preširok da bi se mogla očekivati korektivna uloga populizma. Ako se tome doda ekonomska i politička kriza koja nije incident ili prolazna pojava u razvoju nego stalno stanje stvari, onda je socijalno-ekonomski kontekst u ovakvim političkim zajednicama dodatni uzrok pojave populizma i svega onog što ga prati. Tu nema prevelike napetosti između liberalnih i demokratskih elementata političkog poretka jer se liberalno tek razvija, a demokratsko se pojednostavljeno tumači i praktikuje kao apsolutno pravo većine da u ime naroda sprovodi svoju volju ne uvažavajući prava i stavove političke manjine.

U uslovima nerazvijenih institucija, nedemokratske političke kulture, stalne političke i ekonomske krize – stvara se veliki prostor za pojavu populističkih lidera, navodno punih razumevanja za potrebe naroda, spremnih da se suoče s korumpiranom elitom i „opasnim drugima“. Uz pomoć medija koji su najpre, zbog atraktivnosti takvih lidera spremni da im daju prostor, a potom i zbog političkog uticaja kojem ne žele da se odupru zarad finansijskih podobnosti ili privilegija – populisti dobijaju snažan vetar u leđa koristeći ga za sopstveno, a ne opšte dobro.

U takvim okolnostima populisti suzbijaju pluralizam, kritičku misao, ograničavaju medijske slobode, na institucije gledaju kao na sopstveni servis, a ne kao na opšte dobro – ne doprinoseći time korekciji defekata političkog sistema, nego upravo suprotno, sprečavanju njihovog otklanjanja. Sve u svemu, niti je populizam 90-ih godina 20. veka doprinosi niti ovaj danas doprinosi demokratizaciji političke zajednice, modernizaciji društva i privrede – pre bi se moglo reći da je kamen o vratu društva u celini.

LITERATURA

Albertazzi, Daniele & McDonnell, Duncan (2008), „The Sceptre and the Spectre” in: Albertazzi, D. and McDonnell, D. (ed.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, 1–1. New York, Palgrave.

Arditi, Benjamin. (2005). „Populism as Internal Periphery of Democratic Politics.” U: Panizza, F. (ur.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso, str. 72–98.

Canovan, Margaret. (1999.), „Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy“, *Political Studies*, 47 (1), 2–16.

Canovan, Margaret (2002), "Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", U: Meny, Y. i Surel, Y. (ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke, Palgrave, pp. 25– 44.

Dal, Robert. (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID

Dalton J. Russell and Martin Wattenberg (eds.), (2000) *Parties without Partisans*. Oxford: Oxford Univ.Press.

Dahrendorf, Ralf (2003), "Acht Anmerkungen zum Populismus", *Transit Europäische Revue*, 25/2003, Hrsg.v. Institut für die Wissenschaften vom Menschen in Wien, Frankfurt am Main, Verlag Neue Kritik.

Di Tella, Torcuato. (1995). "Populism". in: Lipset, S. M. (ed.). *The Encyclopedia of Democracy*. Washington: Congressional Quarterly Books, pp. 985–989.

Diamond, Larry. (1999). *Developing Democracy: Towards Consolidation*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Foa, Roberto Stefan and Moun, Yascha (2016) "The Danger of Deconsolidation" *Journal of Democracy* Volume 27, Number 3 July 20, National Endowment for Democracy and Johns Hopkins University Press, pp. 5–17.

Gidens, Entoni. (2005). *Odbegli svet*. Beograd: Stubovi kulture.

Hobolt, Sara et al. (2016) *Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism*, CSES Planning Committee Module 5 Final Report.

Jansen, S. Robert (2011). "Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism", *Sociological Theory*. (29) 2:75–96.

Javno mnjenje Srbije JMS (2017), *Populizam u Srbiji – uzroci i posledice*. Istraživanje javnog mnjenja Srbije, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

Knopff, Rainer. (1998) „Populism and the Politics of Rights: The Dual Attack on Representative Democracy“. *Canadian Journal of Political Science*, 31 (4): 683–705.

Levitsky, Steven and Way, Lucan. (2002) „The Rise of Competitive Authoritarianism“, *Journal of Democracy*, 13 (2): 51–65.

Linc, Huan, Stepan, Alfred. (1998). *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Beograd: Filip Višnjić.

Lutovac, Zoran (2016), "Evropska unija i ishodi demokratizacije u Srbiji", u: Ilija Vujačić i Bojan Vranić (ur.), *Urušavanje ili slom demokratije*, Udruženje za političke nauke Srbije, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd 2016, str. 219–239.

Lutovac, Zoran (2014). „Izgradnja političkog i ustavnog identiteta samostalne Srbije“, u: *Ustavi u vremenu krize – postjugoslovenska perspektiva*, (ur. Milan Podunavac i Biljana Đorđević) Beograd: Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije, 395-406.

Macpherson, Crawford B. (1977). *The Life and Time of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Meny, Yves & Surel, Yves. (2002.), “The Constitutive Ambiguity of Populism”, in: Meny, Yves i Surel, Yves (ur.), *Democracies and the Populist Challenge*, 1–21. Basingstoke, Palgrave.

Merkel, Wolfgang (2011) *Transformacija političkih sustava: uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Mouffe, Chantal. (2013) *Agonistics: Thinking the World Politically*, London, Verso.

Mudde, Cas, Kaltwasser, Rovira Cristobal. (2012). “Populism: corrective and threat to democracy”. in: Mudde, C., Kaltwasser, R. C. (ed.). *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge: Cambridge University Press, str. 205–222.

Mudde, Cas. (2007), *Populist Radical Right Parties in Europe*, New York, Cambridge University Press.

Panizza, Francisco. (2005), “Populism and the Mirror of Democracy”, in: Panizza, F. (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, 1–31. London, Verso.

Piketty, Thomas. (2014), *Capital in the Twenty- First Century*, London, The Belknap Press of Harvard University Press.

Pridham, Geoffrey. (2002). „EU Enlargement and Consolidating Democracy in Post-Communist States – Formality and Reality“. *Journal of Common Market Studies*, (40) 5, 953-973.

Šalaj, Berto. (2012). “Suvremeni populizam“. *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, 9: 21–49.

Šalaj, Berto. (2013). „Demokracija i populizam: Doktor Jekyll i gospodin Hyde“. u: Milardović, Anđelko i Jožanc, Nikolina (ur.) *Demokracija i postdemokracija*, Zagreb: Pan liber, 129–152.

Stavrakakis, Yannis. and Katsambekis, Giorgos. (2014.), “Left-wing populism in the European periphery: the case of SYRIZA”, *Journal of Political Ideology*, 19 (2): 119 –142.

Taggart, Paul.(2002.), "Populism and the Pathology of Representative Politics", in: Meny,Y, Surel, Y. (ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke, Palgrave, pp. 62–80.

Taguieff, Pierre- Ahndre. (1995). *Political Science Confronts Populism: from a Conceptual Mirage to a Real Problem*. Telos. (103), 9–43.

Tarchi, Marco. (2002). "Populism Italian Style". in: Meny, Yves i Surel, Yves (ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, pp. 120-138.

Zakaria, Fareed. (1997). „The Rise of Iliberal Democracy“. *Foreign Affairs*, 76 (6): 22–43.

POPULISM AND DEMOCRACY IN SERBIA

ZORAN LUTOVAC

Institute of Social Sciences, Belgrade
Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

The subject of this paper is the attitude of the political elite towards citizens and representative democracy, on the one hand, and the attitude of the citizens towards representative democracy and political elite, on the other side.

This paper aims to show on the case of Serbia what is the attitude of political elites toward democracy in general, democratic procedures and institutions, and what is the attitude of citizens towards political elites, democracy and its institutions, on the basis of public opinion polls. The structure of the paper is the determination of terms, the definition of a theoretical framework, the place and role of political elites, democracy and democratic institutions in the society and the perception of citizens of these concepts through the prism of empirical research.

Public opinion research (June-July 2017) confirms that the gap between citizens and their elected representatives is profound and conventional politics increasingly have difficulties to reach citizens. Also, the lack of confidence in political parties has influence on the all spheres of representative democracy.

KEY WORDS: Populism, Elite, Nation, Serbia, Democracy, Public Opinion Research

NEPOVERENJE U DEMOKRATSKE INSTITUCIJE I PODRŠKA NEDEMOKRATSKIM SISTEMIMA VLADAVINE: POPULISTIČKI MEHANIZAM*

BOJAN TODOSIJEVIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

ZORAN PAVLOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Odeljenje za psihologiju

SAŽETAK

Jedna od često navodenih karakteristika populističke orijentacije je nepoverenje u političke institucije, sumnja u reprezentativnost političkih predstavnika i generalno negativan stav prema političkoj eliti. Povezanost takve orijentacije s potencijalnom podrškom nedemokratskim formama vladavine važno je pitanje, jer se često ističe kako populizam predstavlja opasnost za demokratiju upravo zato što pogoduje razvoju nedemokratskih režima. Ovaj rad ima za cilj da empirijski proveri postojanje takve veze. Analiza je bazirana na istraživanju javnog mnjenja sprovedenog u Srbiji nakon izbora 2012. godine. Negativan stav prema aspektima političkog sistema operacionalizovan je varijablama koje se odnose na stav prema funkcionisanju izbornog sistema, stav o reprezentativnoj funkciji izbora, te stav prema reprezentativnosti narodnih poslanika. U analizi se posmatra distribucija tih varijabli, kao i njihov odnos s varijablama koje operacionalizuju stav prema nedemokratskim formama vladavine. Rezultati generalno pokazuju da demokratija ima široku podršku u populaciji, ali i da je javnost istovremeno kritična prema reprezentativnosti političkog sistema i političkih elita. Takođe se pokazalo da u literaturi o populizmu često navođena veza između nepoverenja u institucije i podrške nedemokratskim režimima ima slabu empirijsku podršku.

KLJUČNE REČI: demokratija, populizam, reprezentativnost, javno mnjenje, Srbija.

* Tekst je rezultat rada na projektu "Društvene transformacije u procesu evropskih integracija: multidisciplinarni pristup" (br. 47010) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD

Definicija populističke ideologije je kontroverzna tema u savremenoj literaturi. Ipak, među najčešće navođenim karakteristikama populističke orijentacije su nepoverenje u političke institucije, sumnja u reprezentativnost političkih predstavnika i generalno negativan stav prema političkoj eliti. Percepcija rasepa između političke elite i 'naroda' se često smatra fundamentalnom za definisanje populizma [npr. Akkerman et al. 2013; Mudde 2004; Stanley 2008; Fennema 2005; Pauwels 2010; Rooduijn & Pauwels 2011; Todosijević, 2015]. Mudde, na primer, smatra da je za populizam ključno viđenje sukoba između moralno „čistog“ naroda i korumpirane elite [Mudde 2007]. Kao „korumpirana elita“ se najčešće javljaju političari na javnim funkcijama [Pauwels 2011]. Shodno tome, autori navode da populističke političke partije i njihovi glasači posebno, sa skepsom vide političke institucije [Mudde 2007; Pauwels, 2011].

Zašto bi skeptični stav prema demokratskim političkim institucijama bio problematičan? Manje ili više eksplicitno, u literaturi dominira viđenje da nepoverenje u demokratske institucije predstavlja korak u pravcu pružanja podrške nedemokratskoj politici i eventualno nedemokratskim formama vladavine. Ova hipotetička veza između skeptičnosti prema demokratskim institucijama i podrške nedemokratskoj politici bi se mogla nazvati „populistički mehanizam“. Čini se da je ta pretpostavka u srži preokupacije politikološke literature populizmom tokom poslednje decenije. Iako se ta veza pretpostavlja u mnogim radovima na temu populizma, literatura ne nudi mnogo ubedljivih empirijskih dokaza o postojanju te veze, posebno kada se radi o stavovima građana.

Autori, kao na primer Munk [Mounk 2014], uglavnom spekušu o tome kakva pretnja demokratiji dolazi od populističkog nepoverenja u demokratiju, ali bez ubedljivih empirijskih svedočanstava. Kurt Vejlend, na primer, veli: „Populizam, bilo na levisi ili desnici, jeste pretnja demokratiji.“ [Weyland 2013: 21]. Njegova se analiza, međutim, odnosi na političke aktere i sistem, ali ne na stavove pojedinaca. Pejnter [Painter 2013] takođe veruje u vezu između nepoverenja u institucije i potencijala za antidemokratsku politiku. Po njegovom mišljenju, populističko nepoverenje u tradicionalnu politiku, pod određenim uslovima „demokratskog stresa“, može da vodi ekstremizmu i nedemokratskoj politici, mada za tu tezu ne iznosi direktne empirijske podatke.

Poenta ovog kratkog pregleda je da ukaže na to da u naučnoj literaturi nema dovoljno pouzdanih empirijskih istraživanja o realnosti onog što je ovde nazvano antidemokratski „populistički mehanizam“. Posebno nedostaju empirijska istraživanja stavova građanstva. Iako se može tvrditi da je ponašanje političkih elita, partija i drugih organizacija bitno za karakter demokratije, stavovi pojedinaca su takođe veoma bitni. Posebno je očigledna njihova važnost za potpunije sagledavanje problema tranzicije iz liberalne demokratije u neliberalni, ekstremistički, diskriminatorski, tj. nedemokratski populizam. Mogućnost da dođe do tog prelaza je upravo ono što motiviše mnoga savremena istraživanja na temu populizma ne samo u tzv. „novim demokratijama“, nego i u stabilnim zapadnim demokratijama [npr., Arditi 2005]. Time nesklad između važnosti teorijskog problema i nedostatka pouzdanih rezultata empirijskih istraživanja postaje naročito uočljiv.

Ovaj rad ima za cilj da doprinese umanjenju tog nesklada, to jest da proverí postojanje veze između nepoverenja u demokratske institucije i podrške nedemokratskim formama vladavine. Doprinos ovog istraživanja je dvojak. Prvo, analizira se važan teorijski problem, u vezi s kojim ne postoji dovoljno empirijskih podataka. Drugo, pošto se podaci odnose na ispitanike iz Srbije, iznose se rezultati koji omogućavaju bolje poznavanje populističke ideologije i političkih stavova u Srbiji. Opšta hipoteza koju proveravamo kaže da izraženi nepoverenje u demokratske institucije, kao što je izborni sistem, sumnja u reprezentativnost političkih predstavnika i negativan stav prema političkoj eliti korelira s pozitivnijim stavovima prema nedemokratskim formama vladavine, kao što je vladavina vojske, jednopartijski sistem, te ukidanje Narodne skupštine.

METOD: PODACI I VARIJABLE

Analize predstavljene u ovom radu bazirane su na istraživanju javnog mnjenja sprovedenom u Srbiji, nakon parlamentarnih i predsedničkih izbora u maju 2012. godine. Anketiranje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku punoletnih građana Srbije, metodom „licem u lice“, uz pomoć kompjuterizovanog upitnika. Realizovani uzorak ima 1568 ispitanika. Statističke analize ovde predstavljene uključuju pondere namenjene kompenzaciji procedure uzorkovanja i reprodukciji demografskih karakteristika populacije.

NEGATIVAN STAV PREMA ASPEKTIMA POLITIČKOG SISTEMA

Nepoverenje u demokratske institucije, tj. negativan stav prema aspektima političkog sistema operacionalizovan je pitanjima klasifikovanim u tri grupe:

- stav prema funkcionisanju izbornog sistema,
- stav o reprezentativnoj funkciji izbora,
- stav prema reprezentativnosti narodnih poslanika.

Prvo pitanje koje se odnosi na stav prema funkcionisanju izbornog sistema, tiče se opšte evaluacije načina „na koji se naši predstavnici u Narodnoj skupštini biraju“. To pitanje glasi:

Da li biste rekli da je način na koji se naši predstavnici u Narodnoj skupštini biraju veoma dobar, dobar, loš ili veoma loš?

Odgovori su zabeleženi na četverostepenoj skali, gde 1 znači da je taj način „Veoma dobar“ a 4 da je način izbora poslanika „Veoma loš“.

Drugo pitanje iz ove grupe odnosi se na evaluaciju efikasnosti i funkcionalnosti sistema u pogledu ustanovljavanja odgovornosti izabrane vlade. Pozitivna evaluacija izražava veru u efikasnost sistema – da građani na izborima mogu da promene vlast koja je negativno ocenjena. To pitanje je formulisano na sledeći način:

Izbori su dobar način da se nagrade one vlade koje su dobro obavljale svoj posao i kazne one koje su loše radile. U kojoj meri se sa time slažete?

Odgovori su zabeleženi na petostepenoj skali, gde 1 znači potpuno slaganje sa navedenom tvrdnjom, a 5 znači potpuno neslaganje sa tom tvrdnjom.

Ovde treba napomenuti da negativna evaluacija ove funkcije izbornog sistema implicira podeljenost između političke elite i građanstva, što je posebno relevantno u kontekstu istraživanja populizma. Negativna evaluacija sugerise da građanstvo ne može da adekvatno utiče na promenu vlade čak i kad smatra da ona ne obavlja svoj posao valjano.

Stav prema reprezentativnoj funkciji izbora je takođe operacionalizovan uz pomoć dva pitanja. Prvo se odnosi na to u kojoj meri izbori osiguravaju da će stavovi građana biti adekvatno zastupani. Pošto su savremene demokratije predstavničke, od ključne je važnosti da izabrani predstavnici zaista zastupaju stavove onih koji su ih izabrali. Nedostatak te reprezentativne funkcije takođe ukazuje na rascep između glasača i izabrane političke elite. Ovo pitanje je formulisano na sledeći način:

Ako razmislite o tome kako se izbori u Srbiji odvijaju u praksi, koliko dobro izbori garantuju da će (narodni) poslanici zastupati mišljenja birača: veoma dobro, donekle dobro, ne tako dobro ili nije uopšte dobro?

Jedan od uslova za uspostavljanje reprezentativne funkcije je i da političke partije zastupaju različite stavove tj. ideologije. Na taj način, građani mogu da podrže one aktere kojima su ideološki bliskiji. Ukoliko građanstvo smatra da su razlike između političkih partija male ili nepostojeće, reprezentativna funkcija teško da može biti realizovana. Sledeće pitanje se odnosi na problem ideološke diferencijacije partija:

Da li biste rekli da je tokom izborne kampanje između različitih partija bilo velikih razlika, malih razlika ili uopšte nije bilo razlika?

Konačno, najkonkretnije pitanje o reprezentativnoj funkciji se odnosi na mišljenje o tome koga narodni poslanici zastupaju – partije ili glasače. Pitanje glasi:

Neki ljudi misle da narodni poslanici zastupaju prvenstveno političke partije, dok drugi misle da narodni poslanici zastupaju prvenstveno glasače. Šta vi mislite, da li narodni poslanici zastupaju prvenstveno partije, ili prvenstveno glasače?

Ispitanicima su ponuđena 4 odgovora:

1. Prvenstveno partije
2. Prvenstveno glasače
3. Podjednako i jedne i druge
4. Ni jedne; zastupaju samo svoje interese

Odgovor „4. Ni jedne; zastupaju samo svoje interese“ predstavlja najnegativniji stav prema tome u kojoj meri poslanici realizuju reprezentativnu funkciju. Sa normativnog gledišta, razlike u poželjnosti prva tri odgovora nisu sasvim očigledne. Politički predstavnici trebalo bi da zastupaju one koji su glasali za njih. Međutim, savremene predstavničke demokratije podrazumevaju ideološki diferencirane partije, tako da bi poslanici trebalo da zastupaju i svoje partije. Partije su jedna karika uz pomoć koje se demokratska reprezentacija uspostavlja. Dakle, opcija 3 bi bila najpoželjnija. Međutim, odgovor „1. Prvenstveno partije“ iako normativno može da se smatra poželjnim, takođe može da implicira zastupanje interesa partije kao klijentilističke organizacije. Višeznačnost opcija kod ovog pitanja treba imati na umu pri interpretaciji rezultata u nastavku teksta.

Podrška nedemokratskim formama vladavine

Kada se govori o „populističkom mehanizmu“, tj. vezi između kritičkog stava prema političkim institucijama i nedemokratske politike, često se govori o specifičnim političkim merama. Česti primeri su restriktivne, diskriminatorske politike prema etničkim manjinama, imigrantima, ili drugim stigmatizovanim grupama. Retko se istražuju preferencije za eksplicitno nedemokratske forme vladavine, kao što su, na primer, vladavina vojske ili jednopartijski politički sistem. Takvi ishodi su, međutim, ono što literatura o populizmu navodi kao najveće pretnje globalnog populističkog talasa s početka 21. veka. Ovde se stoga analiziraju stavovi koji se eksplicitno odnose na prihvatanje nedemokratskih formi vladavine.

Prvo od tri uključena pitanja se odnosi na odobravanje jednopartijskog političkog sistema. Drugo pitanje se odnosi na vladavinu vojske, a treće pitanje na stav prema ukidanju Narodne skupštine i prenos sve izvršne i zakonodavne vlasti na funkciju predsednika. Ovo poslednje pitanje je posebno relevantno za populizam, jer se često navodi da je za populističku podršku karakteristična personalizacija „volje naroda“ u vidu ličnosti populističkog vođe.

Ovde su navedene doslovne formulacije ovih pitanja:

Sadašnji sistem vladavine nije jedini koji je postojao u našoj zemlji. Neki ljudi kažu da bi nam bilo bolje da se u zemlji vlada drugačije. Kakvo je vaše mišljenje?

U kojoj meri biste odobrili svaki od narednih načina vladavine?

Da postoji samo jedna politička partija kojoj je dozvoljeno da učestvuje na izborima i obavlja javne funkcije.

Da vojska vlada državom.

Da se ukinu izbori za Narodnu skupštinu tako da predsednik može o svemu da odlučuje.

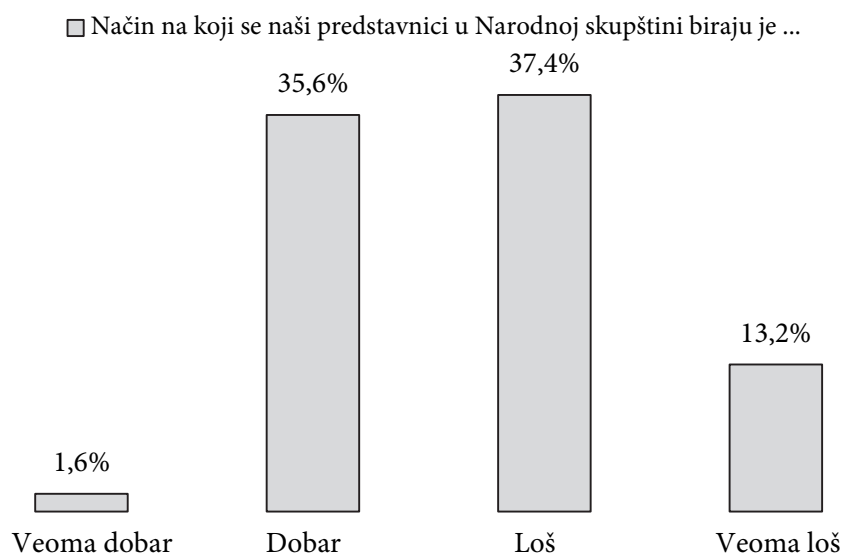
Na sva pitanja se odgovara na petostepenoj skali, gde 1 označava potpuno odobravanje navedenog načina vladavine, dok 5 označava potpuno neodobravanje tog načina.

REZULTATI

Prvo ćemo prikazati distribuciju odgovora ispitanika na navedena pitanja. Zatim sledi analiza povezanosti između dva skupa varijabli (nepoverenje u institucije i odobravanje nedemokratskih formi vladavine).

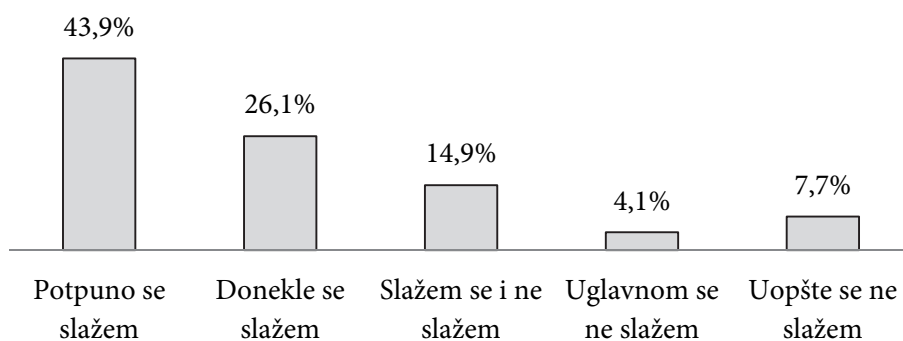
Distribucija varijabli negativnog stava prema demokratskim institucijama

Distribucije odgovora na dva pitanja koja se odnose na evaluaciju funkcionisanja demokratskog sistema prikazane su na Grafikonima 1 i 2. Ispitanici su podeljeni u pogledu evaluacije izbornog sistema. Oko polovine ispitanika smatra da je sistem biranja narodnih poslanika dobar, odnosno loš. Međutim, većina ispitanika smatra da su izbori ipak adekvatan mehanizam za nagrađivanje odnosno kažnjavanje vlade u zavisnosti on njene uspešnosti (Grafikon 2). Oko 70% ispitanika iznosi pozitivnu evaluaciju efikasnosti izbora kao evaluativnog mehanizma. Ovakav rezultat je verovatno delom i odraz specifičnog perioda ispitivanja. Izbori 2012. godine su doneli promenu vladajuće partije, i izborni rezultat je odražavao nezadovoljstvo znatnog dela biračkog tela postignućem vladajuće partije u prethodnom periodu (prvenstveno Demokratske stranke). Dakle, iako su ispitanici umereno pozitivni u pogledu opšte evaluacije izbornog sistema, ipak smatraju da je taj sistem u mogućnosti da reprezentuje pozitivnu ili negativnu evaluaciju biračkog tela.

Grafikon 1 Distribucija stava prema izbornom sistemu

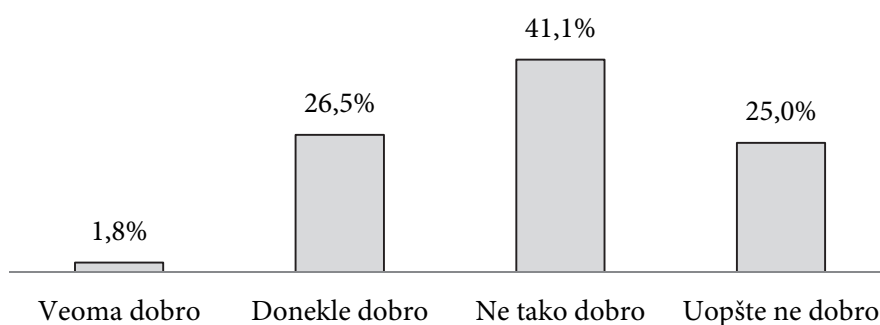
□ Izbori su dobar način da se nagrade one vlade koje su dobro obavljale svoj posao i kazne one koje su loše radile.

Grafikon 2 Distribucija stava prema efikasnosti izbora

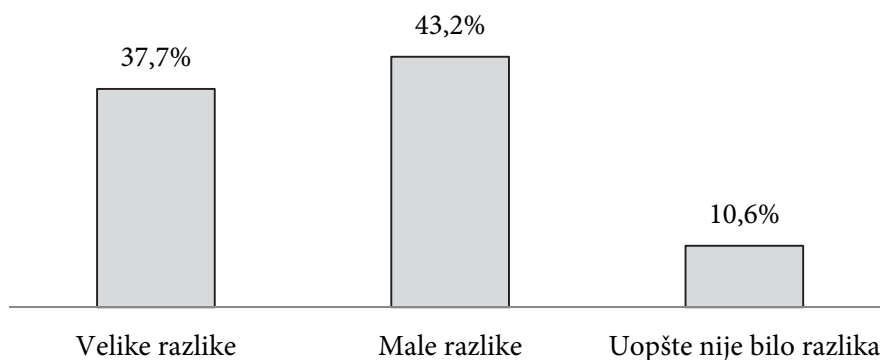
Distribucije odgovora na pitanja koja se odnose na evaluaciju reprezentativne funkcije izbora su prikazane na Grafikonima 3 i 4. Primetno je da su ove evaluacije manje pozitivne nego evaluacija izbornog sistema. Čak oko 70% ispitanika smatra da izbori *ne* garantuju da će narodni poslanici zastupati mišljenja birača. Tek oko 2% ispitanika smatra da izbori “veoma dobro” garantuju zastupanje mišljenja glasača. Ovakav negativan stav prema izborima, kao ključnoj instituciji savremene reprezentativne demokratije, mogao bi da vodi većoj sklonosti prihvatanju nedemokratskih alternativa.

□ Koliko dobro izbori garantuju da će poslanici zastupati mišljenja birača?

Grafikon 3 Distribucija odgovora na pitanje o reprezentativnoj funkciji izbora

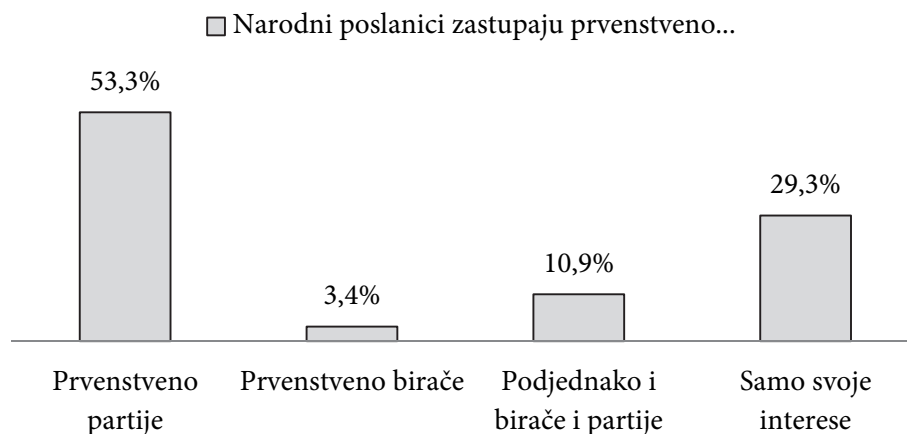
□ Da li je tokom izborne kampanje između različitih partija bilo velikih razlika, malih razlika ili uopšte nije bilo razlika?

Grafikon 4 Distribucija odgovora na pitanje o ideološkoj diferencijaciji političkih partija

Nedostatak reprezentacije, po viđenju ispitanika, ipak ne znači da nema razlika među političkim partijama. Oko 40% ispitanika smatra da su razlike među partijama bile “velike”, dok tek oko 12% smatra da “Uopšte nije bilo razlika” (Grafikon 4). Međutim, nije sasvim jasno koje značenje su ispitanici pridavali odgovoru da su razlike “male”. Moguće je da to izražava viđenje da su razlike postojeće, ali ne naročito velike, kao što je moguće i da znači da su razlike *suviše* male.

Konačno, distribucija odgovora na pitanje o tome koga narodni poslanici zastupaju prikazana je na Grafikonu 5. Ispitanici su najmanje uvereni da narodni poslanici zastupaju glasače (manje od 4%), što je u skladu s odgovorima na jedno od prethodnih pitanja. Oko trećine ispitanika ima vrlo skeptičan stav prema poslanicima – smatraju da oni zastupaju “samo svoje interese”. Najveći broj ispitanika smatra da poslanici zastupaju “prvenstveno partije”. Kao što je napomenuto u uvodu, ovaj odgovor može da znači da poslanici zastupaju stavove koji su u skladu s ideološkom orijentacijom svoje partije, što bi značilo da se radi o pozitivnoj evaluaciji reprezentativne funkcije. Međutim, to može da izražava viđenje da poslanici vode računa o interesu svojih partija a ne o javnom interesu i stavovima onih koji glasaju za te partije. Ideal partijskog predstavnništva, izražen u stavu da poslanici zastupaju jednako i partije i svoje glasače, ostvaren je za tek oko 12% ispitanika.

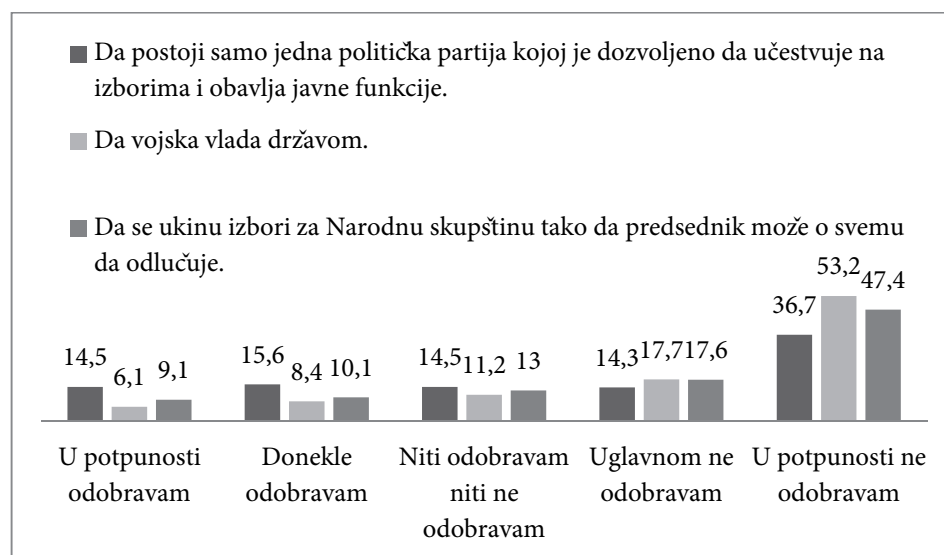
Grafikon 5 Distribucija stava prema reprezentativnoj funkciji narodnih poslanika

Pregled distribucije odgovora na pitanja o funkcionisanju demokratskih institucija nam je pokazao da su građani Srbije relativno zadovoljni opštim aspektima sistema. Međutim, kada se radi o konkretnijim manifestacijama funkcije reprezentativnosti, stavovi građana su prilično skeptični. Dalja analiza treba da nam da odgovor da li to nezadovoljstvo pogoduje prihvatanju nedemokratskih političkih sistema.

Distribucija varijabli prihvatanja nedemokratskih formi vladavine

Prihvatanje nedemokratskih formi vladavine, operacionalizovano uz pomoć tri pitanja, prikazano je na Grafikonu 6. Jasno je da velika većina ispitanika ne prihvata nedemokratske forme vladavine, kao što su vojna vlast, jednopartijski sistem i predsednik bez parlamenta. Najizrazitije je neprihvatanje „Da vojska vlada državom“ – oko 70% ispitanika uglavnom ili u potpunosti ne bi prihvatilo takav sistem. Najmanje negativan stav je prema jednopartijskom sistemu. Takav sistem bi u potpunosti ili donekle prihvatilo oko trećine ispitanika, dok je oko 15% ambivalentno. Distribucija odgovora na pitanje o sveobuhvatnim ovlašćenjima predsednika je negde između prethodno opisanih. Većina ispitanika (preko 60%) ne bi prihvatilo takav sistem. Dakle, javno mnjenje Srbije generalno ne prihvata nedemokratske forme vladavine, mada je očigledno i postojanje pozitivnog raspoloženja prema takvim alternativama. Posebno se to odnosi na jednopartijski sistem. To je najverovatnije delom

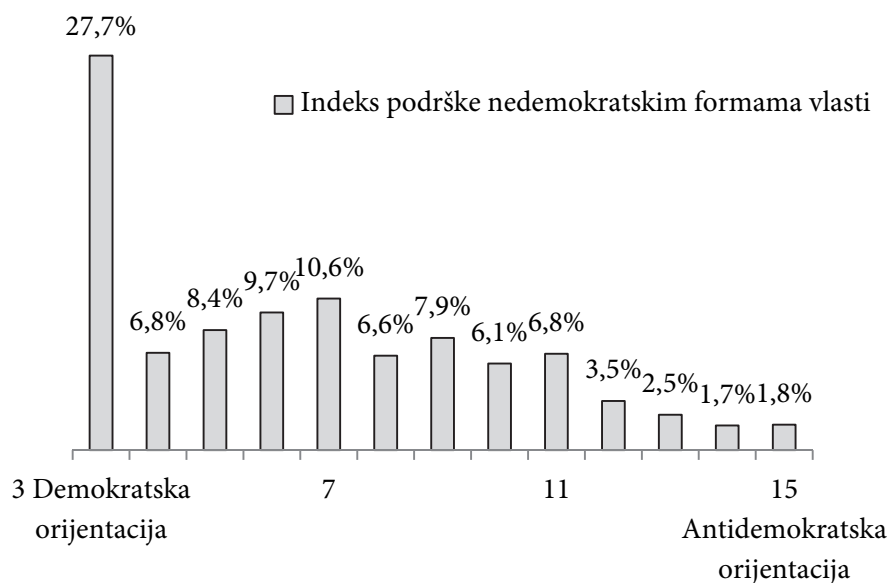
posledica i nostalgичnog osećanja prema bivšem socijalističkom sistemu, koji se često predstavlja kao period mira, sigurnosti i prosperiteta.

Grafikon 6 Distribucija stavova prema nedemokratskim formama vladavine

Tri predstavljenih pitanja o nedemokratskim formama vladavine su međusobno u pozitivnoj korelaciji (sva tri koeficijenta su iznad .42). Zbog toga smo pristupili kreiranju kompozitne mere „antidemokratske orijentacije“, koja bi bila bazirana na sumiranim skorovima sa tri opisana pitanja. Na taj način se dobija varijabla sa širim opsegom i varijabilnošću, koja se može smatrati kao kvazi-kontinuirana varijabla i zato pogodnija za predstojeću analizu.

Distribucija te kompozitne varijable je prikazana na Grafikonu 7. Varijabla je tako konstruisana da viši skor označava izraženiju antidemokratsku orijentaciju.

Grafikon 7 Distribucija kompozitnog indeksa podrške nedemokratskim formama vladavine

Relativna većina ispitanika (oko 28%) je skoncentrisana u najniži stepen antidemokratske orijentacije. Ta kategorija označava ispitanike koji su izrazili potpuno neprihvatanje sva tri nedemokratska sistema. Sa druge strane, vrlo je mali broj ispitanika koji bi potpuno prihvatili sva tri nedemokratska sistema (tek oko 2%). Ipak, jasno je da među građanima Srbije postoji realan potencijal podrške sistemima alternativnim liberalnoj demokratiji. Istraživanja o razlici između načelnog prihvatanja demokratije i netolerancije prema specifičnim grupama govore o tome (Todosijević, 2008). Naredna analiza treba da pokaže da li se deo motivacije za te stavove može pripisati nezadovoljstvu funkcionisanjem demokratskih institucija.

Uticaj negativnih stavova prema demokratskim institucijama na prihvatanje nedemokratskih formi vladavine

Prediktivni model podrške antidemokratskim sistemima vlasti prikazan je u Tabeli 1. Statistička analiza pokazuje da su stavovi prema funkcionisanju demokratskih institucija značajni prediktori antidemokratske orijentacije, ali da

je ta veza prilično slaba. Prikazani model objašnjava tek oko 6% varijanse antidemokratske orijentacije. Prvi zaključak je, dakle, da nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratskih institucija predstavlja samo (mali) deo faktora koji utiču na prihvatanje nedemokratskih režima.

Od pojedinačnih asocijacija, pokazalo se da nekoliko varijabli nisu značajni prediktori. Negativna evaluacija izbornog sistema kao ni skepticizam prema reprezentativnoj funkciji izbora nisu značajni prediktori antidemokratske orijentacije.

Pitanje o izborima kao instrumentu nagrađivanja i kažnjavanja je značajan prediktor zavisne varijable. To pitanje je u analizu uneto kao kategorijalno, da bi se video efekat pojedinačnih kategorija odgovora. Pokazalo se da je samo potpuno slaganje sa tim iskazom povezano sa različitim nivoom antidemokratske orijentacije, i to sa *nižim* nivoom. Dakle, samo ispitanici koji su potpuno uvereni u instrumentalnu funkciju izbora pokazuju izraženije odbijanje nedemokratskih režima. Ovaj nalaz je u skladu sa polaznom hipotezom – sumnja u efikasnost izbora kao instrumenta nagrađivanja i kažnjavanja je praćena višim stepenom antidemokratske orijentacije. Treba samo napomenuti da je ova asocijacija slabijeg intenziteta, i da je vidljiva samo kod ispitanika koji su potpuno uvereni u tu funkciju izbora.

Percepcija ideoloških razlika među političkim partijama je takođe značajan prediktor. Smer te asocijacije je, međutim, neočekivan. Ispitanici koji zapažaju velike razlike među političkim partijama ostvarili su viši skor na indeksu antidemokratske orijentacije nego ispitanici koji vide te razlike kao „male“. Prema hipotezi o populističkom mehanizmu, očekuje se da će oni koji ne vide razlike među političkim partijama biti skeptičniji prema takvom demokratskom sistemu i stoga spremniji da prihvate nedemokratske alternative.

Stav prema reprezentativnoj funkciji narodnih poslanika je takođe značajan prediktor. Ovde ispitanici koji su odgovorili da Poslanici zastupaju „Prvenstveno partije“ imaju niži prosečni skor od svih drugih ispitanika – onih koji misle da Poslanici zastupaju glasače, podjednako glasače i partije, kao i onih koji smatraju da zastupaju samo svoje interese. Ovo je takođe neočekivani rezultat. Očekivalo se da će ispitanici koji smatraju da Poslanici vode računa samo o svojim interesima biti skloniji nedemokratskim alternativama. Dobijeni rezultat, da je viđenje da Poslanici zastupaju prvenstveno partije povezano sa nižim skorovima na indeksu antidemokratske orijentacije, ipak ne protivreči polaznoj hipotezi. Normativna teorija nam ukazuje da je poželjno da poslanici zastupaju ideologiju svoje partije. S druge strane, moguće je i da ispitanici sa

skeptičnim stavom prema srpskim političkim partijama zapravo zasnivaju taj stav na svojoj izraženijoj demokratskoj orijentaciji. U tom slučaju, ispitanici posvećeniji demokratskim normama bi mogli opažati poslanike samo kao partijske funkcionere.

Tabela 1: Prediktivni model podrške antidemokratskim sistemima vlasti

	Koef.	St. greška	t	P>t
<i>Način izbora predstavnika u Narodnoj skupštini je...</i>	0.15	0.14	1.04	0.301
<i>Izbori su dobar način da se vlade kazne i nagrade..</i>				
1. Potpuno se slažem (referentna kategorija)				
2. Donekle se slažem	0.90	0.23	3.99	0.000
3. Slažem se i ne slažem	1.12	0.28	3.97	0.000
4. Donekle se ne slažem	0.48	0.50	0.97	0.332
5. Uopšte se ne slažem	0.73	0.36	2.03	0.042
<i>Izbori garantuju da će poslanici zastupati mišljenja birača</i>	-0.15	0.14	-1.06	0.291
<i>Razlike između političkih partija</i>				
1. Velike razlike (referentna kategorija)				
2. Male razlike	-0.57	0.20	-2.86	0.004
3. Uopšte nije bilo razlika	-0.11	0.31	-0.35	0.724
<i>Narodni poslanici zastupaju prvenstveno...</i>				
1. Prvenstveno partije (referentna kategorija)				
2. Prvenstveno glasače	1.75	0.48	3.64	0.000
3. Podjednako i jedne i druge	0.86	0.31	2.76	0.006
4. Zastupaju samo svoje interese	1.01	0.22	4.62	0.000
Konstanta	5.82	0.46	12.52	0.000
$F(11, 1207) = 6.42; p < .0001$				
$R^2 = .06$				

Beleška: Tabela prikazuje rezultate linearne multiple regresije. Zavisna varijabla: Indeks antidemokratske orijentacije.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Ova je analiza pošla od hipoteze o „populističkom mehanizmu“, prema kojoj nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratskih institucija predstavlja pogodno tle za prihvatanje nedemokratskih formi vladavine. Arditi [Arditi 2005], na primer, govori o populizmu kao simptomu problematičnog funkcionisanja demokratije. Taj mehanizam je, manje ili više eksplicitno, prisutan kod mnogo autora koji se bave populizmom. Postojanje tog mehanizma bi tako trebalo da ukaže na to da populizam predstavlja ozbiljnu pretnju demokratskom uređenju [npr. Mounk 2014].

Ipak, pojedini autori smatraju da populizam ne mora uvek da bude pretnja demokratiji, nego i korektiv – kada politička elita zanemari svoju predstavničku funkciju, te javnost oseti da nema uticaja na formiranje javnih politika [vidi na pr. Arditi 2005; Kaltwasser 2012; Mudde & Kaltwasser 2012]. Iako se za „populistički zaokret“ često krivi volatilitet javnog mnjenja, iznenađujuće je malo istraživanja koja se bave direktnom proverom povezanosti negativne evaluacije funkcionisanja demokratskog sistema i podrške nedemokratskim alternativama. Cilj ovog rada je bio da se taj nedostatak ublaži tako što će se ta hipoteza proveriti uz pomoć analize relevantnih političkih stavova u Srbiji.

Rezultati su pokazali da javno mnjenje u Srbiji generalno pozitivno ocenjuje načelno funkcionisanje izbornog sistema. Međutim, taj stav je sve kritičniji što se više radi o konkretnom manifestovanju funkcije reprezentacije u našem političkom sistemu. Na primer, tek oko 2% ispitanika smatra da narodni poslanici veoma dobro zastupaju stavove glasača. Prema tezi o populističkom mehanizmu, takvi stavovi treba da se preliju u podršku nedemokratskim alternativama.

Prostora za takav transfer ima u stavovima naših ispitanika. Iako relativna većina ispitanika izrazito odbija nedemokratske režime, znatan broj ispitanika je spreman da u određenoj meri prihvati takve alternative. Međutim, rezultati generalno ukazuju da, barem prema podacima iz Srbije nakon izbora 2012. godine, populistički mehanizam ne funkcioniše prema očekivanjima. Na primer, ispitanici koji smatraju da poslanici dobro zastupaju stavove glasača u istom stepenu (ne) prihvataju nedemokratske alternative kao i oni ispitanici koji su kritični prema reprezentativnoj funkciji poslanika.

Ipak, pojedine varijable evaluacije demokratskog funkcionisanja jesu statistički povezane sa antidemokratskom orijentacijom. Najnedvosmislenija

podrška postojanju „populističkog mehanizma“ zabeležena je u slučaju varijable koja se odnosi na viđenje izbora kao efikasnog mehanizma za nagrađivanje ili kažnjavanje vlade. Ispitanici koji vide sistem kao demokratski u ovom pogledu, takođe pokazuju i relativno viši stepen demokratske orijentacije.

Interpretacija druge dve statistički značajne asocijacije manje je nedvosmislena. Nasuprot očekivanjima, i nasuprot normativnom modelu odgovorne ideološki profilisane partije, ispitanici koji smatraju da su razlike među političkim partijama male – pokazuju relativno viši stepen demokratske orijentacije u poređenju sa ispitanicima koji vide velike razlike među političkim partijama. Percepcija malih ili nepostojećih razlika implicira besmislenost čina glasanja, i tako podstiče izbornu apstinenciju i, očekivalo bi se, izraženiju sklonost nedemokratskim alternativama. Ali naši podaci ne daju podršku takvom tumačenju. Moguće objašnjenje dobijenih rezultata jeste da je samo pitanje ambivalentno, ili barem da ga naši ispitanici tako doživljavaju. Percepcija velikih ideoloških razlika može da ukazuje i na mišljenje da pojedine partije zastupaju ekstremističke i neprihvatljive ideologije, što bi onda predstavljalo motivaciju za nešto pozitivniji stav prema nedemokratskim alternativama. Ako smatramo da pojedine partije zastupaju tako ekstremna stanovišta da ugrožavaju fundamentalne osnove zajednice, moguće je da u takvim okolnostima nedemokratske alternative deluju kao poželjne alternative. Recimo, izraženi rast nejednakosti može da utiče na pojedine ispitanike tako da vide nekadašnji jednopartijski sistem, koji jeste bio egalitarniji, u pozitivnijem svetlu. Buduća istraživanja trebalo bi da daju pouzdaniji odgovor na ove spekulacije. U svakom slučaju, potrebno je i više pažnje posvetiti preciznijem merenju stavova prema demokratskim institucijama u specifičnim kontekstima, da bi se izbegle ovakve nejasnoće.

Slične nejasnoće prate i opserviranu povezanost stava prema reprezentativnoj funkciji narodnih poslanika s podrškom nedemokratskim alternativama. Najniži prosečni skor na indeksu antidemokratske orijentacije zabeležen je kod ispitanika koji su odgovorili da Poslanici zastupaju “Prvenstveno partije”. Polazna hipoteza implicira da će ispitanici koji smatraju da Poslanici vode računa samo o svojim interesima biti skloniji nedemokratskim alternativama. Dakle, iako je utvrđena statistički značajna asocijacija, ona nije sasvim u skladu s teorijskim očekivanjima. Jedno moguće tumačenje polazi od normativne teze da je poželjno da poslanici zastupaju ideologiju svoje partije. U protivnom, glasači nemaju načina da racionalno glasaju ako poslanici nisu ograničeni u svom ponašanju ideologijom svoje

partije. To tumačenje, međutim, ne objašnjava zašto su antidemokratski skorovi ispitanika koji smatraju da poslanici zastupaju glasače, ili podjednako glasače i partije, relativno viši. Ti stavovi su još u većem skladu s normativnom demokratskom teorijom, tako da bi trebalo da budu praćeni izraženijom demokratskom orijentacijom.

Alternativno tumačenje je da ispitanici sa skeptičnim stavom prema srpskim političkim partijama zapravo baziraju taj stav na svojoj izraženijoj demokratskoj orijentaciji. U tom slučaju, ispitanici posvećeniji demokratskim normama bi mogli opažati poslanike samo kao partijske funkcionere. U skladu s time, ispitanici koji smatraju da poslanici zastupaju svoje glasače bi mogli biti manje demokratski orijentisani jer smatraju da je ovakav nesavršeni sistem ipak dovoljno dobar. A takođe je moguće da konkretni istorijski period ima svog uticaja. Na tadašnjim izborima je pobedila opcija čiji glasači prema ranijim istraživanjima imaju manje pozitivan stav prema demokratiji. Dakle, ti glasači u tom periodu bi pokazivali izraženije uverenje u reprezentativnost poslanika, pri čemu bi druga pitanja ukazivala na njihovu trajniju manje demokratsku orijentaciju. U svakom slučaju, dodatne analize i istraživanja su potrebni kako bi se proverile ovde iznesene spekulacije. Ono što je bitno je da ponuđena alternativna tumačenja svakako ne pružaju podršku postojanju „populističkog mehanizma“, iako čine opisane asocijacije razumljivijima.

U celini gledano, prikazani rezultati pružaju vrlo blagu podršku postojanju „populističkog mehanizma“. Utvrđene statističke asocijacije ne samo da su slabog intenziteta, nego i njihovo tumačenje ne ide u prilog polaznoj hipotezi. Buduća istraživanja bi trebalo da obrate pažnju na nekoliko stvari. Prvo, potrebno je primeniti preciznije, manje višesmislene mere nepoverenja u demokratske institucije. Iako su ovde primenjene mere standardne operacionalizacije koje se sreću u raznim komparativnim istraživanjima javnog mnjenja, jasno je da u specifičnim kontekstima njihovo tumačenje može biti višesmisleno. Drugo, dalja istraživanja bi trebalo da posvete pažnju alternativnoj hipotezi – da nepoverenje i nezadovoljstvo demokratskim institucijama može da vodi većim zahtevima u pogledu kvaliteta funkcionisanja demokratskih institucija. Tada bi se i populizam mogao tumačiti kao korektiv demokratiji, a ne samo kao pretnja.

LITERATURA

- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2013). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies*, 47(9), 1324–1353.
- Arditi, Benjamin. (2005). Populism as an Internal Periphery of Democratic Politics. In *Populism and the Mirror of Democracy*, ed. Francisco Panizza. London: Verso. 72–99.
- Fennema, M. (2005). Populist Parties of the Radical Right. In: J. Rydgren (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World* (pp. 1–24). New York: Nova Science Publishers.
- Kaltwasser, C. R. (2012). The ambivalence of populism: threat and corrective for democracy. *Democratization*, 19(2), 184–208.
- Mounk, Y. (2014). Pitchfork Politics: the Populist Threat to Liberal Democracy. *Foreign Affairs*, 93, 27.
- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe* (Vol. 22, No. 8). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (Eds.). (2012). *Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy?*. Cambridge University Press.
- Painter, A. (2013). Democratic stress, the populist signal and extremist threat. *Policy Network*, 56.
- Pauwels, T. (2010). Explaining the Success of Neo-liberal Populist Parties: The Case of Lijst Dedecker in Belgium. *Political Studies*, 58(5), 1009–1029.
- Rooduijn, M., & Pauwels, T. (2011). Measuring populism: Comparing two methods of content analysis. *West European Politics*, 34(6), 1272–1283.
- Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95–110.
- Todosijević, B. (2008). Između opšteg i konkretnog: Politička tolerancija i načelno prihvatanje demokratije u Srbiji i Evropi. *Sociologija*, Vol. 50, 3, pp. 267–292.
- Todosijević, B. (2015). The elusive substance of populism: Structure of populist ideology in the Netherlands. *Teme*, Vol. 39, No. 9, pp. 1121–1146.
- Weyland, K. (2013). The threat from the populist left. *Journal of Democracy*, 24(3), 18–32.

DISTRUST IN DEMOCRATIC INSTITUTIONS AND SUPPORT FOR
UNDEMOCRATIC MODES OF GOVERNMENT: THE POPULIST
MECHANISM

BOJAN TODOSIJEVIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade

Center for Political Studies and Public Opinion Research

ZORAN PAVLOVIĆ

Faculty of Philosophy, Belgrade

SUMMARY

One of frequently mentioned characteristics of populist orientation is distrust in democratic institutions, dissatisfaction with the representativeness of elected political representatives, and generally the negative attitude towards the political elite. The association of this orientation with the potential support for undemocratic forms of government is insufficiently researched problem. This is an important issue since it is often emphasized that populism represents a threat to democracy exactly because it facilitates the development of undemocratic regimes. The aim of this paper is to empirically examine the existence of such an association. The analysis is based on a public opinion survey, conducted in Serbia after the 2012 parliamentary and presidential elections. The negative evaluation of the functioning of the political system is operationalized via a set of variables that refer to the attitude towards functioning of electoral system, evaluation of the representative function of elections, and the attitude towards the representation by the National Assembly members. The analysis examines the distribution of these variables, and their relationships with the variables measuring the support for undemocratic forms of government. The results show that democracy enjoys a broad support among the Serbian population, but also that the public is critical concerning the representativeness of the political system and political elites. The association between the lack of trust in democratic institutions and the support for undemocratic forms of government, often emphasized in the literature, received a very weak support.

KEY WORDS: democracy, populism, representation, public opinion, Serbia

„OPASNI (NEŽELJENI) DRUGI” I POPULIZAM U SRBIJI*

ZORAN LUTOVAC

KSENIJA MARKOVIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Predmet ovog rada je odnos prema *drugome* (*out-groups*, „opasni drugi”, neželjeni drugi) kao veoma važan segment populizma, bilo da je u pitanju desni ili levi populizam, radikalni ili mejnstrim populizam, populizam kao dominantna ili marginalna pojava. Cilj rada je da se na primeru Srbije pokaže odnos prema „opasnim drugima” kao deo populističke političke prakse i populizma kao slabo utemeljene ideologije, na jednoj strani, i da se utvrdi povratna reakcija naroda (građana) na „opasne druge”, na osnovu istraživanja javnog mnjenja, na drugoj strani. Strukturu rada čini utvrđivanje teorijskog okvira, klasifikovanje osnovnih obeležja populizma i „opasnih drugih” u Srbiji, politička praksa i korelacija populizma i defekata demokratije u njoj, te odnos naroda (građana) prema „opasnim drugima” kroz prizmu empirijskog istraživanja.

KLJUČNE REČI: populizam, „opasni drugi”, Srbija, praksa, defekti demokratije, empirijsko istraživanje

UVOD

Ne tako davno, politički teoretičari su ignorisali, zanemarivali ili potcenjivali značaj izučavanja populizma. Početkom 21. veka još uvek je bilo veoma malo teoretičara koji su se ozbiljnije hvatali u koštac s ovim fenomenom. Jedan od razloga jeste neuhvatljivost, višeznačnost pojma populizam koji su nazivali višeglavim čudovištem (*the many headed monster*) (Hill 1974: 181–204). Iako se njegova manifestacija u političkoj praksi vezuje za kraj 19. veka u SAD i pokret koji je bio usmeren ka očuvanju tadašnjih društvenih

* Rad je napisan u okviru projekta 47010 „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup” koji podržava i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

temelja,¹ populizam je u savremenoj politikologiji tek nedavno postao ozbiljnije izučavan fenomen. Margaret Kanovan jedna je od onih koji su ukazivali na potrebu sistematskog izučavanja populizma, autorka koja je pokušala da ukaže na značaj dubljeg i svestranijeg izučavanja ovog fenomena, svakako šireg od izučavanja populističkih pokreta i tretiranja populizma kao simptoma nekih patoloških društvenih slabosti (Canovan 2004: 241–252).

U radu se polazi od definicija populizma koje ga vide kao slabo utemeljenu (*thin-centred*) ideologiju (Mudde 2007; Albertazzi-McDonell 2008; Meny-Surel, 2002.; Mouffe, 2013) koja u središtu svog učenja ima ideju da bi politika trebalo da bude odraz volje naroda, politika koja *čistom i moralnom* narodu suprotstavlja *korumpiranu elitu* i „opasne (neželjene) druge“ (*out-groups*), *druge* koji svojim delovanjem ugrožavaju ili narušavaju prava i vrednosti naroda. Središnja ideja populizma je da postoji čist, pošten narod i korumpirana elita čime se zanemaruju klase, posebni interesi i individualne potrebe. Margaret Kanovan u toj središnjoj ideji suverenosti naroda vidi naglašavanje demokratije kao direktnog izraza političke volje većine, nasuprot politici umeća pregovaranja, dogovora i kompromisa. Pri tome, populisti sami sebe vide i predstavljaju kao jedine prave demokrate (Canovan 2002: 25–44).

U savremenoj zapadnoj demokratiji termin populizam ne koristi se samo za politiku koja sukobljava običan narod i establišment, nego i za politiku koju vode „insajderi“, političari na vlasti, koji vode jednu vrstu *catch-all* politike obraćajući se inkluzivnim jezikom narodu kao celini. Takvu politiku koristio je Toni Bler, koji je s izbornim uspehom prekomponovao britansku Laburističku partiju udaljavajući je od socijalističkog radničkog imidža (ne diferencirajući narod po tom osnovu) prikazujući svoju Vladu kao servis koji radi u interesu svih (Canovan 2004: 243). Što se Srbije tiče, to isto se može reći i za Srpsku naprednu stranku (SNS) i njenog lidera Aleksandra Vučića. To je politička organizacija bez čvrste ideologije koja se obraća svima i u vladajuću koaliciju uključuje sve koje može, bez obzira na njihovo programsko ili ideološko opredeljenje, a sve „u interesu naroda“.

¹ Kad se govori o političkoj praksi – pojava populizma se povezuje sa SAD-om i to sa People's Party koja je pred birače izašla s porukom da nema razlike između demokrate i republikanaca, da su i jedni i drugi deo pokvarene političke elite koja američkom narodu „krade“ demokratiju. Nisu uspeali da se nametnu kao trajna politička snaga, iako su na nivou političkog diskursa praktikovali pitki populizam.

ODNOS PREMA DRUGOME KAO SASTAVNI DEO POPULIZMA

Odnos prema drugome (*out groups*, “opasni drugi”, neželjeni drugi) veoma je važan segment populizma, bilo da je u pitanju desni ili levi populizam, radikalni ili mejnstrim populizam, populizam kao dominantna ili marginalna pojava. Desni (radikalni) populistu u kategoriju “oni koje isključujemo”, to jest “neprijatelji naroda” osim političkih elita svrstavaju i imigrante ili nacionalne manjine. Empirijska istraživanja (Mudde, 2007; Flecker, et. al 2004; Norris, 2005) pokazala su da osobe sklone desnom radikalnom populizmu, osim antielitističkih stavova koji čine srž svakog populizma, imaju i tendenciju ka autoritarnim stavovima, ksenofobiji i nacionalizmu.

Desne radikalne populističke stranke jačaju kada uspevaju mobilisati glasače na temelju strahova od ugrožavanja nacionalnog identiteta, fizičkog integriteta, oduzimanja posla ili novca koji se drugima preusmerava. Ekonomska kriza pruža mogućnost takvim strankama da u svoj program uz desne stavove u teritorijalno-kulturnoj dimenziji uključe i leve stavove u socioekonomskoj dimenziji (poput protivljenja merama štednje i predlaganja nekih elemenata jake socijalne države) i tako pridobiju veći broj glasača (Lefkofridi, et. al., 2014). Desni radikalni populistu, dakle, svoje delovanje temelje na isključivanju i zatvaranju u nacionalne okvire. Politički projekt koji deli društvo na tim temeljima može biti vrlo opasan i otvoriti vrata ka autoritarnim oblicima političkog sistema. „Opasni drugi” kod desnih populista (pre svih, imigranti i manjine) opasni su s ekonomskog aspekta, jer “narodu” *oduzimaju radna mesta*, a sa kulturalnog aspekta, jer *ugrožavaju kulturu naroda*.

Na drugoj strani, kod levog populizma neželjeni ili „opasni drugi” su često predstavnici krupnog kapitala ili velike sile koje *izrabljuju narod* u dosluhu s eksponentima svoje politike u zemlji. Levi populistu napuštaju klasni pristup u političkom diskursu stavljajući u centar svoje politike narod u potrazi za što širim socijalnim zahvatom u potrazi za biračima. Istovremeno, levi populistu nisu odbojni prema manjinama i imigrantima, koje desni populistu svrstavaju u „opasne druge“.

Levim i desnim populistima zajednički su antielitizam i pozivanje na narod, a „opasni drugi” su društvene grupe koje ne pripadaju političkim elitama, ali nisu ni deo naroda, oni su “opasni” jer ugrožavaju narod i(li) državu. Zajedničko i jednim i drugima je to što politički kapitalizuju strahove od „opasnih drugih”, na njima temelje politički program i formiraju vrednosne

prioritete. Postoje i populisti koji u svom diskursu nemaju „opasne druge” (poput Mira Cerara u Sloveniji) pa ih neki teoretičari svrstavaju u centristički populizam. U središtu njihove pažnje je ideološki neutralna potreba povratka morala u politiku.

Odnos prema „drugome” sastavni je element identiteta, odnosno, shvatanje da se tek u odnosu prema „drugome” može doći do svesti o sebi samome i da to vredi i za narode i države. Maks Veber je pisao o tome da se etnički identitet izgrađuje na osnovu razlike, da se svest o pripadnosti ne stvara zahvaljujući izolovanosti nego, naprotiv, međusobnim suprotstavljanjima razlika koje se ističu da bi se ustanovile etničke granice (Veber, 1976: 323–337; Gadamer, 1989, Eriksen, 2004). I tu leži veliki potencijal za razvijanje populizma i u okviru njega „opasnih drugih” kao njegovog integralnog dela. Primer država nastalih rastakanjem SFRJ potvrđuje tu tezu (Lutovac, 2015: 23–28; Popov, 1993).

POPULIZAM I DEFEKTI DEMOKRATIJE U SRBIJI

Ako se za 90-te godine 20. veka može reći da su obeležene sukobom kvazilevog i kvazidesnog populizma čija je jedina tačka razumevanja bio nacionalizam, onda se za period od 2012. godine može reći da je obeležen koalicijom ta dva populizma. Oba su i dalje *kvazi* jer se pozivaju na neke vrednosti leve i desnice, a u svojoj praksi daleko su od toga da se mogu nazvati levicom ili desnicom u pravom smislu tih reči.

Posle petooktobarskih promena 2000. godine započet je ogroman posao izgradnje državnih i društvenih institucija (Lutovac, 2014: 395–406), vraćanja poverenja u vlastite snage i mogućnosti na svim društvenim planovima. Očekivanja građana (naroda) su bila takođe ogromna, što će se pokazati kao mač sa dve oštrice. Pokazaće se da je brzina i zahvat promena bio ispod tih očekivanja, ali i ispod realnih mogućnosti, što je sve uticalo na trijumfalni povratak glavnih aktera iz 90-ih godina 20. veka. Ipak, neke su se stvari značajno promenile: proevropska politika, na primer, postala je gotovo opšteprihvaćena među značajnim strankama; nacionalna isključivost više nije deo *mejnstrim* politike, Zapad za elite na vlasti više nije „opasan drugi”, a NVO više nisu „nepoželjan drugi” (iako empirijska istraživanja pokazuju da ih narod i dalje doživljava kao „opasne druge”, naročito SAD i NATO). Čini se, međutim, da je ta promena, pre svega, rezultat pragmatične procene da će to doprineti većem

koalicionom potencijalu stranaka koje su se promenile i podršci Zapada, nego što je to bila iskrena promena političkog kursa.

Populizam 90-ih bio je populizam socijaliste (bivšeg komuniste) Slobodana Miloševića koji je na talasu nacionalizma i sukobima s desnicom, te povremenom saradnjom s radikalnom desnicom (Srpska radikalna stranka) dominirao političkom scenom (Popov, 1993). Restilizovan, s akterima koji su bili na važnim funkcijama 90-ih, populizam se na velika vrata vraća na vlast formiranjem SNS–SPS (Srpska napredna stranka – Socijalistička partija Srbije) parlamentarne većine i formiranjem Dačićeve vlade (SPS) 2012. godine, u kojoj je prvi potpredsednik te vlade Aleksandar Vučić (SNS) bio stvarni čovek broj jedan i koji je čekao prvu priliku da na prevremenim izborima formalizuje svoju dominaciju. Koalicija SPS–SNS označila je početak vladavine „koalicije dva populizma“ koja traje i dalje (2017). kvazilevog i kvazidesnog i eru vladavine jednog čoveka Aleksandra Vučića koji je oličavao sve ono što populizam jeste ili što se o njemu misli da jeste: od retoričke demagogije, političkog stila gradnje kulta ličnosti do vladavine u ime naroda koja se legitimiše suprotstavljanjem „korumpiranoj eliti“ nekadašnje vlasti i borbi za narodne interese zaštitom od „opasnih drugih“ oličenih u neprijateljima u međunarodnoj zajednici, okruženju, ali i u unutrašnjim neprijateljima.

U Srbiji danas postoje formalne demokratske institucije u kojima se, međutim, u praksi nosioci vlasti stavljaju u povlašćen položaj. Oni manipulacijama državnim resursima sebi omogućavaju prednost u političkim sučeljavanjima, druge učesnike političkog života stavljaju u neravnopravan položaj, anulirajući time načelo ravnopravnog učešća u izbornom nadmetanju. Izbori se održavaju redovno, ali je opozicija u podređenom položaju zbog nejednakog pristupa finansijskim sredstvima, zbog dominantnog uticaja vlasti na medije i nepostojanja nezavisnog pravosuđa. Sve to omogućava političkim elitama na vlasti ogromnu prednost, te je otuda ovakav poredak svojevrzni hibrid koji prirodno teži da potisne liberalne elemente demokratije, naročito tamo gde su institucije nejake i gde je nerazvijeno kritičko javno mnjenje, kao što je slučaj u Srbiji. Dakle, na osnovu defekata demokratije koje ima, Srbija bi se mogla svrstati u kompetitivni autoritarizam ili neliberalnu ili populističku demokratiju (Lutovac, 2016: 219–239).

U političkoj praksi Srbije nema stvarne podele vlasti: opozicija je na udaru privatnih medija koji dobijaju državnu pomoć i privilegovan položaj na osnovu političkog uticaja, državni mediji se ponašaju kao partijski servis najjače vladajuće stranke i bilten najmoćnijeg čoveka u državi – nekada predsednika

Vlade, danas predsednika države – čija se moć crpi iz pozicije predsednika najjače vladajuće stranke. Vladavina prava je u senci vladajuće partije, odnosno njenog lidera koji svoj legitimitet crpi u popularnosti, a nju transponuje na donošenje odluka unutar i van svojih nadležnosti. On se postavlja kao vrhovni društveni arbitar, kao *pater familias* koji se pokroviteljski odnosi prema drugim institucijama i koji svoju politiku zasniva na „direktnoj komunikaciji sa građanima“.

Nasuprot tome, demokratska politička zajednica vladavine prava, odnosno stabilizovana demokratija, jeste zajednica u kojoj se poštuju ljudska prava, demokratske procedure, u kojoj je svaka grana vlasti efektivno ograničena kako se ne bi mogla prekoračiti ovlašćenja koja svaka od njih ima. Formalno zalaganje za ova načela i vrednosti je neophodno, ali ne i dovoljno. Potrebno je da se u praksi delotvorno sprovede demokratski principi i promovišu proklamovane vrednosti. Srbija je na tom putu, na putu s mnogo prepreka, još veoma daleko od cilja (Lutovac, 2016: 235–236), a populizam joj nije od pomoći jer ne pomaže da se otklanjaju defekti u gradnji liberalne demokratije. Naprotiv, pozivajući se na demokratiju ti defekti se prikrivaju, modifikuju ili čak neguju nauštrb izgradnje demokratskog društva koje teži uravnotežavanju demokratskih i liberalnih vrednosti.

Upravljanje strahovima, zebnjama i teskobama koristi se kao političko gorivo koje se uz pomoć medija distribuira narodu. Koalicija kvazilevog i kvazidesnog populizma promenila je njegov sadržaj: nacionalizam je restilizovan, proklamovano samodovoljstvo je ustupilo mesto evropejstvu, rangiranje „opasnih drugih“ se takođe promenilo, ali matrica političkog ponašanja ostala je ista. Iz pozicije ubedljive parlamentarne većine apsolutizuje se princip i značaj većine, nipodaštava uloga i značaj manjine i više od toga: pokazuje se netrpeljivost prema drukčijem mišljenju i kritici. „Opasni drugi“ – rangiraju se instrumentalno prema potrebi datog trenutka – nekada su to Amerikanci, nekada Hrvati, Albanci ili Bošnjaci. Umesto kao konkurenti na političkoj sceni, političke elite bivšeg režima i tajkuni tretiraju se kao „opasni drugi“, ali i svi oni koji su spremni da kritikuju i ne povinuju se politici jednog čoveka koji kontroliše ne samo vladajuću koaliciju, nego i gotovo sve državne, pa i nezavisne institucije i ključne državne medije i tabloide. Dakle, može se reći da je politika antipluralizma bitna odlika populizma u Srbiji danas.

„OPASNI DRUGI” IZ EMPIRIJSKOG UGLA

Burno razdoblje rastakanja SFRJ, praćeno nacionalizmom i šovinizmom ostavilo je duboke tragove na građane bivših jugoslovenskih republika. „Opasni drugi” oličeni u pripadnicima nacionalnih manjina nisu više onoliko „opasni” kao u vreme 90-ih, ali su izvesni oblici podozrenja ostali do danas, uprkos proklamovanoj politici pomirenja, dobrosusedstva i negovanja evropskih vrednosti.

Stavovi prema „drugima“ (*out-groups*) u fokusu su empirijskih istraživanja koja se bave populizmom (Hobolt, 2016: 5). Empirijsko istraživanje „Javno mnjenje Srbije“ – (Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka) rađeno juna–jula 2017. na uzorku od 1500 intervjuisanih punoletnih stanovnika sa 100 biračkih mesta (*proportional to size sampling*) uvažavajući sugestije CSES (Comparative Study of Electoral Systems) Modul 5 i specifičnosti za Srbiju – imalo je za cilj, između ostalog, da se bavi „drugima“.

Iskustvo nam govori da je: „za status nacionalnih manjina ključno pitanje političke integracije“ (Marković-Lutovac, 2017: 311). Istraživanje je pokazalo da pripadnici manjina i većinskog naroda još uvek različito gledaju na svoje mesto i ulogu u političkoj zajednici. Tako se, na primer, s tvrdnjom **da manjinske grupe treba da se prilagode običajima i tradiciji u Srbiji** uopšte ne slaže čak 82,1% Bošnjaka i još 10,7% njih se uglavnom ne slaže s tom tvrdnjom. Apsolutnovećinski s tim se ne slažu ni Hrvati: 31,6% uopšte i 26,3% uglavnom. Mađari su po tom pitanju podeljeni (18,5% uopšte i 12,3% se uglavnom ne slaže, dok se 13,8% potpuno i 24,6% uglavnom slaže s tom tvrdnjom). Na drugoj strani, Srbi se apsolutnovećinski slažu s tom tvrdnjom (27,7% potpuno i 31,8% uglavnom).

Volja većine se apsolutizuje u političkom diskursu vladajuće većine i to se odražava i na stavove građana. Iako se: „Uspešna integracija zasniva na dijalogu i međusobnom uvažavanju, a ne na prikrivenom ili otvorenom izolacionizmu“ (Marković-Lutovac, 2017: 311), to u praksi često nije bio slučaj. Kada je u pitanju odnos prema nacionalnim manjinama njeni pripadnici sasvim drukčije reaguju od Srba na tvrdnju da **volja većine treba uvek da prevagne, čak i nad pravima manjinskih grupa**: 89,2% Bošnjaka se s tom tvrdnjom ne slaže (82,1% uopšte i 7,1% uglavnom), 68,5% Hrvata (47,4 % uopšte i 21,1% uglavnom), 62,5%, Mađara (37,5% uopšte i 25% uglavnom), 66, 7% Roma (38,1% uopšte i 28,6% uglavnom).

Tokom 90-ih godina 20. veka Srbi u susednim zemljama i manjine u Srbiji bili su „opasni drugi“ i potrebne su godine miroljubive dobrosusedske politike da se animoziteti i strahovi od *drugih* potisnu i da se uspostavi međusobno poverenje i uvažavanje. Pomoću tvrdnje da **u Srbiji većinska nacija ne uvažava dovoljno interese nacionalnih manjina** pokušali smo da utvrdimo kakve su percepcije građana o tome. Svega 16,5% Srba slaže se s tom tvrdnjom (4,6% potpuno i 11,9% uglavnom). Na drugoj strani, najveći broj Mađara ne može da se odredi prema toj tvrdnji (45,3%), a među onima koji su se odredili više je njih koji se slažu s tom tvrdnjom – 31,3% (9,4% potpuno i 21,9% uglavnom); Hrvati su podeljeni: 16,7% potpuno se slaže i 21,1% uglavnom se ne slaže, dok se 27,8,% slaže (11,1% potpuno i 16,7% uglavnom); Bošnjaci se relativnovećinski ne slažu s tom tvrdnjom (39,3% uglavnom se ne slaže a 3,6% potpuno), dok se 28,6% njih slaže s tom tvrdnjom (10,7 potpuno i 17,9 uglavnom). Romi se pak skoro dvotrećinski slažu s tom tvrdnjom 68,1% (54,5% potpuno i 13,6% uglavnom).

Još od devedesetih godina 20. veka u Srbiji se kroz javni govor policara, ali i dela intelektualaca provlači teza kako **nacionalne manjine zloupotrebljavaju prava koja imaju**. Pokušali smo da utvrdimo kako se ova teza danas prelama kroz javno mnjenje Srbije. Svega 18,8% Srba se ne slaže s tom tvrdnjom (4,4% uopšte i 14,4% uglavnom), dok se 46,3% slaže (20,3% potpuno i 26% uglavnom). Nasuprot tome pripadnici nacionalnih manjina se ogromnom većinom ne slažu s tom tvrdnjom: 79% Hrvata (57,9% uopšte se ne slaže, a 21,1% uglavnom se ne slaže), 69,8% Mađara (44,4% uopšte i 25,4% uglavnom) i 67,9 % Bošnjaka (25% uopšte i 42,9% uglavnom).

Spoljni „opasni drugi”

Imigranti su kao potencijalni „opasni drugi“ u prvi plan došli tek s velikim međunarodnim mešovitim migracijskim talasom 2015/16. kada je uz veliki broj izbeglica iz Sirije i Iraka ka Evropi krenuo i jedan veliki broj ekonomskih migranata iz drugih zemalja i na putu ka Zapadnoj Evropi je prolazio ili se kraće ili duže zadržavao na teritoriji Srbije.

Kroz nekoliko tvrdnji o kojima su se ispitanici izjašnjavali pokušali smo da utvrdimo u kojoj meri su oni doživljeni kao stvarni ili potencijalni *opasni (neželjeni)* drugi. U pogledu odnosa prema migrantima gotovo da nema suštinskih razlika među pripadnicima različitih nacija: relativna većina onih koji se izjašnjavaju kao Srbi (45,6%) slažu se s tvrdnjom da imigranti nanose štetu

srpskoj kulturi (20,3% potpuno i 25,3 uglavnom, dok se 24,1% ne slaže). Mađari se relativno većinski slažu (47,7%, dok se 28,9 % ne slaže). Hrvati su potpuno podeljeni: po 38,9% se slažu i ne slažu s tom tvrdnjom. Bošnjaci se pak natprosečno slažu s tom tvrdnjom – 70,4% naspram 14,8% onih koji se ne slažu s tom tvrdnjom. Slično je i u pogledu odnosa prema tvrdnji da imigranti povećavaju stopu kriminala u Srbiji: čak 70,4% Bošnjaka slaže se s tom tvrdnjom (11,1% potpuno i 59,3% uglavnom – naspram 14,8% onih koji se ne slažu), 64,6% Mađara (21,5% potpuno i 43,1 uglavnom, naspram 13,8% onih koji se ne slažu), 51,1% Srba (22,1 potpuno i 29% uglavnom, naspram 13,8% onih koji se ne slažu), dok se Hrvati relativno većinski slažu s ovom tvrdnjom (47,4% naspram 31,6% njih koji se ne slažu). O imigrantima se u zemljama razvijenog Zapada razgovara i s razvojnog i ekonomskog stanovišta, dok se u Srbiji, izuzimajući uže naučne i stručne skupove, to pitanje uglavnom svodi na humanitarni aspekt. Sa tvrdnjom da su imigranti dobri za srpsku ekonomiju ne slaže se čak 79% Hrvata, 66,8% (svega 10% se slaže) 69,2% Mađara (10,8% se slaže) i 64,1% Srba (svega 7,7% se slaže), dok se 63% Bošnjaka izjasnilo da ne može da proceni (22,2% se slaže, a 14,8% ne slaže s tom tvrdnjom).

Priča o ugroženosti spolja duboko je ukorenjena na ovim prostorima. Posle Drugog svetskog rata spoljni neprijatelji imali su važnu ulogu u homogenizaciji stanovništva SFRJ. Njihovo rangiranje zavisilo je od konteksta: nekada su to bili kapitalistički imperijalisti, potom Staljin i Sovjeti, teoretičari buržoaskih ideja... Posle rastakanja SFRJ redosled spoljnih neprijatelja se opet promenio, tako da su sada nekadašnja “braća” postala najozbiljniji “opasni drugi”. I dugo posle okončanja sukoba na prostoru bivše SFRJ zaoštavanje odnosa s pripadnicima manjina politički se instrumentalizovalo. Obeležavanje godišnjica posvećenih nedavno završenim ratnim sukobima često su povod da se podgreje priča o *opasnom drugom*. Ispitujući javno mnjenje u junu–julu 2017, pitali smo građane u kojoj meri Srbiju ugrožavaju pojedini pripadnici manjina. Među Srbima je još uvek 40,3% onih koji smatraju da Hrvati u ozbiljnoj meri ugrožavaju Srbiju (20,4% da je veoma mnogo ugrožavaju, 19,9% mnogo i 26% da je srednje ugrožavaju). Svega 12,7% Srba smatra da je nimalo, a 21,1% da je malo ugrožavaju.

Osećaj ugroženosti Srbije od strane Albanaca kod Srba je još izraženiji: 31,1% smatra da je veoma mnogo ugrožena, 28,8% da je mnogo i 18,8% da je srednje ugrožena). Svega 5,5% misli da nimalo nije ugrožena, odnosno njih 12,5% da je malo ugrožena.

Ugroženost Srbije od strane Bošnjaka percipira se nešto drukčije. Još uvek ima relativno veliki broj onih koji smatraju da Bošnjaci ugrožavaju Srbiju, ali je struktura stepena osećaja ugroženosti kod Srba obrnuto proporcionalna nego kad su Albanci u pitanju: 8,7% je onih koji smatraju da je veoma mnogo ugrožena, 16% ispitanika smatra da je mnogo i 25,6% da je srednje ugrožena. Među Srbima je 24,9% onih koji smatraju da Srbija nije nimalo ugrožena od strane Bošnjaka i 24,8% onih koji smatraju da je malo ugrožena.

Svakako da brojne pomirljive poruke o dobrosusedstvu i pomirenju utiču na smanjenje iskazivanja osećaja ugroženosti, ali još uvek relativno visok nivo tog osećaja, posledica je povremenih provokativnih izjava političara i obeležavanja tragičnih događaja iz nedavnog oružanog sukoba.

Ispitanici srpske nacionalnosti ne vide u Mađarima one koji ugrožavaju Srbiju: svega 4,9% smatra da veoma mnogo i 4,6% da je mnogo ugrožavaju, da je srednje ugrožavaju smatra 16% ispitanika srpske nacionalnosti, 30,9% malo, 43,6% njih smatra da nimalo ne ugrožavaju Srbiju. Na to, svakako, utiču činjenica da je mađarska etnička stranka redovni član svih republičkih vlada od 2000. godine naovamo, kao i, u osnovi, dobri odnosi dve susedne zemlje.

Među spoljnim „opasnim drugim” građani Srbije u NATO vide organizaciju koja u velikoj meri ugrožava Srbiju: 71,3% smatra da NATO ozbiljno ugrožava Srbiju – veoma mnogo 42,4%, mnogo 28,9%, a uz njih je 17,9% koji misle da je srednje ugrožava. Svega 3,5% da nimalo ne ugrožava i 7,4% da malo ugrožava Srbiju. Kada se pogleda kako samo građani srpske nacionalnosti gledaju na ugroženost od NATO onda su procenti još izraženije nepovoljni: 73% njih smatra da je ugroženost Srbije velika (44,6% veoma mnogo i 28,4% mnogo), 18% da je Srbija srednje ugrožena, 6,7% da je malo ugrožena i svega 2,3% da nimalo nije ugrožena. To je svakako posledica NATO bombardovanja koje je ogromna većina građana doživela kao zločin ili u najmanju ruku kao neopravdan način da se zaustave sukobi na KiM. Otuda čak ni potpuno prozapadno orijentisane relevantne političke stranke u svom programu i javnom nastupu ne zastupaju otvoreno ulazak Srbije u NATO. Recimo, pristalice građanske DS ne razlikuju se značajno (dva-tri procenta) od proseka građana Srbije u pogledu ocene ugroženosti Srbije od strane NATO: 39% pristalica DS smatra da je Srbija veoma mnogo ugrožena, 22% mnogo i 24,4% srednje ugrožena. Svega 4,9% pristalica DS smatra da Srbija nije nimalo ugrožena od strane NATO i 9,8% da je malo ugrožena.

Veoma veliki broj građana (61,5%) smatra da je Srbija ozbiljno ugrožena i od strane SAD: 28,7% smatra da je veoma mnogo ugrožena, 32,5%,

da je mnogo, a ako im se dodaju i oni koji misle da SAD srednje ugrožavaju Srbiju (20,7%), onda je jasno da se SAD percipiraju kao sila koja ima odlučujuću ulogu u NATO. Svega 6,1% ispitanika smatra da SAD nimalo ne ugrožavaju Srbiju i 12% da je malo ugrožavaju. Dakle, u vojno-političkom smislu NATO i SAD se kod građana Srbije doživljavaju kao najozbiljniji „opasni drugi“.

Na listi onih koji ozbiljno ugrožavaju Srbiju veoma visoko se kotiraju strane banke i kompanije: 28,5% ispitanika smatra da Srbija veoma mnogo ugrožena, a 27,6% da je mnogo ugrožena, 23,2% njih smatra da je srednje ugrožena, a svega 7,4% nije nimalo i 13,3% da je malo ugrožena.

S obzirom na činjenicu da je Srbija u procesu integracija u Evropsku uniju, percepcija koju građani imaju o EU kao nekom ko ugrožava Srbiju nije baš najpovoljnija: svega 11,7% misli da EU nimalo ne ugrožava Srbiju, a 17,5% da je malo ugrožava. Na drugoj strani, veliki je procenat onih koji misle da je ozbiljno ugrožava: 16,3% veoma mnogo i 24,6% mnogo. Onih koji smatraju da je srednje ugrožava je 29,9%.

Za Rusiju se može reći da ne spada u one države koje građani sami označavaju kao „opasne druge“. Svega je 4,4% onih koji misle da Rusija veoma mnogo ugrožava Srbiju i 7,1% da je mnogo ugrožava. Da je srednje ugrožava misli 16,7% građana, dok na drugoj strani 41,3% ispitanika misli da je nimalo ne ugrožava i 30,5% da je malo ugrožava. Kada se dobijeni procenti za Rusiju uporede s ostalima koji su bili na listi potencijalnih „opasnih drugih“, jasno je da je Rusija mnogo bolje kotirana. Otuda pokušaj vođenja „uravnotežene“ spoljne politike vladajuće koalicije. S druge strane, takva „uravnotežena“ politika povratno deluje na bolji rejting Rusije među građanima Srbije.

ZAKLJUČAK

I primer Srbije pokazuje da je odnos prema *drugome* („opasnom drugom“, neželjenom drugom) veoma važan segment populizma, bilo da je u pitanju levi ili desni populizam. Može se reći čak da je populizam snagom svoje izborne privlačnosti brisao proklamovane ideološke granice. U Srbiji to i nije bilo naročito teško postići s obzirom na činjenicu da prave levice i prave desnice nije ni bilo, da su to bili tek nagoveštaji ideoloških partija kakve postoje u praksama razvijenih demokratskih država. Ako se za 90-te godine 20. veka može reći da su obeležene sukobom kvazilevovog i kvazidesnog populizma čija je jedina tačka razumevanja bio nacionalizam, onda se za period od 2012. godine može reći da je obeležen koalicijom ta dva populizma. Oba su i dalje *kvazi* jer se

pozivaju na neke vrednosti leve i desnice, a u svojoj praksi daleko su od toga da se mogu nazvati levicom ili desnicom u pravom smislu tih reči.

U političkoj praksi Srbije nema stvarne podele vlasti; demokratski procesi su s ozbiljnim nedostacima, izbori se sprovode u uslovima potpunog favorizovanja stranaka na vlasti, pritisaka na aktere i birače na terenu; nema uslova za fer političko nadmetanje, opozicija je na udaru privatnih medija koji dobijaju državnu pomoć i privilegovan položaj na osnovu političkog uticaja; državni mediji se ponašaju kao partijski servis najjače vladajuće stranke i bilten najmoćnijeg čoveka u državi – nekada predsednika Vlade, danas predsednika države – čija se moć crpi iz pozicije predsednika najjače vladajuće stranke.

Konstantu na rang-listi „opasnih drugih“ pored uobičajenih *drugih* u političkom diskursu vladajuće većine čine i elite bivšeg režima i tajkuni. Rečju, za njih su ”opasni drugi” i oni koji su spremni da kritikuju i ne povinuju se politici jednog čoveka koji kontroliše ne samo vladajuću koaliciju, nego i gotovo sve državne, pa i nezavisne institucije, državne medije i tabloide, te se može reći da je antipluralizam bitna odlika populizma u Srbiji danas.

Vladajuća koalicija ima ubedljivu parlamentarnu većinu i ona je apsolutizuje nipodaštavanjem uloge i značaja manjine i pokazivanjem netrpeljivosti prema drukčijem mišljenju i kritici. Empirijska istraživanja pokazuju da još od 90-ih godina 20. veka postoji kontinuitet prisustva „opasnih drugih” u javnom diskursu Srbije (pripadnici manjina, NATO). „Opasni drugi” rangiraju se instrumentalno, prema potrebi datog trenutka: nekada su to Amerikanci, nekada NATO, a nekada Hrvati, Albanci ili Bošnjaci.

Postoji jaka situaciona korelacija između ”opasnih drugih” koje političke elite označe kao takve i odnosa građana prema njima. Međunacionalne napetosti i sukobi 90-ih godina 20. veka na prostoru bivše SFRJ umnogome su definisale ”opasne druge” među građanima Srbije, a njihov osećaj ugroženosti još uvek je u direktnoj korelaciji s porukama koje političke elite šalju, kao i sa unutrašnjom i spoljnom praktičnom politikom.

LITERATURA

Albertazzi, Daniele & McDonnell, Duncan (2008), "The Sceptre and the Spectre" in: Albertazzi, D. and McDonnell, D. (ed.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, 1 – 11. New York, Palgrave.

Canovan, Margaret (2002), "Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", U: Meny, Y. i Surel, Y. (ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, 25 – 44. Basingstoke, Palgrave.

Canovan, Margaret (2004), "Populism for political theorists?", *Journal of Political Ideologies*, (October 2004) 9(3), 241–252.

Eriksen, Tomas Hilan (2004), *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Knjižara krug, Beograd, str. 295.

Flecker Jörg et al (2004), "Socio-economic change, individual reactions and the appeal of the extreme right – SIREN", Final Report, *EU Research on Social Sciences and Humanities*, RTD info, Brussels, European Commission, Directorate-General for Research, Information and Communication Unit.

Gadamer, Hans Georg (1989) *Das Erbe Europas*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

Hill, Christopher (1974) "The many-headed monste, in C. Hill (ed.) *Change and Continuity in Seventeenth-Century England* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1974.) pp.181–204.

Hobolt, Sara et al. (2016) *Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism*, CSES Planning Committee Module 5 Final Report.

Javno mnjenje Srbije JMS (2017), *Populizam u Srbiji – uzroci i posledice*. Istraživanje javnog mnjenja Srbije, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

Lefkofridi, Zoe; Wagner, Markus. and Willmann, Johanna (2014.), "Left-Authoritarians and Policy Representation in Western Europe: Electoral Choice across Ideological Dimensions", *West European Politics*, 37 (1): 65 – 90.

Lutovac, Zoran (2015) *Srpski identitet u Crnoj Gori*, Institut društvenih nauka, Beograd.

Lutovac, Zoran (2014). "Izgradnja političkog i ustavnog identiteta samostalne Srbije" u: *Ustavi u vremenu krize – postjugoslovenska perspektiva*, (ur. Milan Podunavac i Biljana Đorđević) Beograd: Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije, 395–406.

Lutovac, Zoran (2016), „Evropska unija i ishodi demokratizacije u Srbiji". *Urušavanje ili slom demokratije*, (ur.) Ilija Vujačić i Bojan Vranić, Udruženje za političke nauke Srbije, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd 2016, str. 219-239.

Meny, Yves &. Surel, Yves. (2002.), "The Constitutive Ambiguity of Populism", in: Meny, Yves i Surel, Yves (ur.), *Democracies and the Populist Challenge*, 1–21. Basingstoke, Palgrave.

Marković, Ksenija, Lutovac, Zoran, "Globalizacija i odnos većinskih stranaka prema nacionalnim manjinama u Srbiji – od politike izolacije do politike integracije" u: Veselin Vukotić i drugi, *Globalizacija i izolacionizam*, Institut društvenih nauka, Beograd 2017, str.300-312.

Mouffe, Chantal, (2013), *Agonistics: Thinking The World Politically*, London, verso.

Mudde, Cas. (2007.), *Populist radical right parties in Europe*, New York, Cambridge University Press.

Norris, Pippa (2005) *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Popov Nebojša (1993) *Srpski populizam – od marginalne do dominantne pojave*, Vreme – specijalni dodatak, 24.V 1993, br.135, Beograd.

Veber, Maks (1976), *Odnosi u etničkim zajednicama, Privreda i društvo*, IV glava, tom 1, Prosveta, Beograd, str. 323–337.

„OUT- GROUPS“ AND POPULISM IN SERBIA

ZORAN LUTOVAC

KSENIJA MARKOVIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade

Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

The subject of this work is the attitude to the others (out-groups, dangerous, unwanted others) as a very important segment of populism, whether it is a right or a left-wing populism, radical or mainstream populism, populism as a dominant or marginal phenomenon. The aim of this paper is to show on the case of Serbia the attitude towards *dangerous others* as a part of a populist political practice and populism as a *thin-centred* ideology, on the one hand, and to determine the feedback reaction of the people (citizens) towards *dangerous others*, on the basis of opinion polls, on the other side. The structure of the paper is the determination of the theoretical framework, the classification of the basic characteristics of the populism and *dangerous others* in Serbia, political practice and the correlation of populism and democracy defects in it, and the attitude of citizens towards *dangerous others* through the prism of empirical research.

There are no many works in Serbia on populism in general, nor the consideration of the role of *dangerous others* in the context of populist practices and developing of the elements of *thin-centred* ideology. This study is a first step towards a systematic and, hopefully, regular research on *dangerous others* in the context of populism phenomena and the effects of its presence in society.

Public Opinion Research (June-July 2017) assumes that, since the 90-ies of XX century, there is a continuity of the presence of *dangerous others* in Serbian public discourse (minorities, NATO). Dangerous others are ranked instrumentally by political elites according to the necessities of the moment - sometimes in the spotlights are Americans, sometimes NATO, and sometimes Croats, Bosnians or Albanians: it has been proven by an empirical determination of respondent's attitude that even the citizens feel about them as they are *others*. Although it can not be classified in the category of *dangerous others*, the ruling elite thus effectively treat the elite of the former regime and tycoons in that way. Apart from them, as *dangerous others* are treated all those who are willing to criticize the government and to oppose to the policy of a man

who controls not only the ruling coalition, but almost all government, and even independent institutions, state media and the tabloids, so we can say that the antilpluralism is the essential characteristic of populism in Serbia today.

KEY WORDS: Populism, “Out-groups”, Serbia, Practice, Defects of Democracy, Public Opinion Research

POPULIZAM U POLITIČKIM STRANKAMA – STRATEGIJA ILI IDEOLOGIJA?*

DOMINIKA MIKUCKA-WÓJTOWICZ

Institut za evropske studije,
Univerzitet u Varšavi, Poljska

SAŽETAK

Populizam se često čini kao sveobuhvatni pojam, koji svako pokušava da definiše na sebi odgovarajući način. Jedina stvar oko koje se naučnici slažu u poslednje vreme jeste priznanje da je njegovo prisustvo u porastu. Ovaj članak se sastoji iz dva dela. U prvom – teoretskom, cilj je prezentacija predloga novog modela za buduća istraživanja populističkih partija. Ponuđeni model analize sadrži tri međusobno povezana nivoa - organizacijski, programski i strateški. Pri tome, prilikom određivanja tzv. pravih populističkih stranaka, najbitniju ulogu igra programski nivo. U drugom delu teksta, fokus je stavljen na analizu funcionisanja populizma u odabranim postjugoslovenskim zemljama. Analiza u datom odeljku ove studije akcenat stavlja na prikaz razlika među pravim populističkim strankama koje koriste populističku ideologiju, kao i na prikaz upotrebe populizma kao strategije, što se može pripisati velikom broju stranaka, uključujući i mejnstrim grupacije, pre svega u periodu predizbornih kampanja.

KLJUČNE REČI: populizam, populističke stranke, postjugoslovenske države

UVOD

Populizam se često čini kao velika vreća, koju svako pokušava da ispuni odgovarajućim sadržajem. Dakle, ne postoji nijedna opšte prihvaćena definicija, ni teorija populizma. Zbog toga, Ivan Krastev i Danilo Smilov (2008:7) naglašavaju da bi možda ispravnije bilo govoriti o populizmu u množini, a Ralf Dahrendorf tvrdi da su stvari još komplikovanije, te je ono što je za jednog populizam, za drugog demokratija i obrnuto (prema Krastev, 2007: 2). U ovom radu populizam je definisan kao vrsta slabo utemeljene ideologije, koja „smatra društvo konačno podeljenim na dve homogene i antagonističke grupe, „čisti

* Rad nastao kao deo projekta br. UMO-2015/16/S/HS5/00093, finansiranog iz sredstava Nacionalnog Centra za Nauku Poljske (Narodowe Centrum Nauki, NCN).

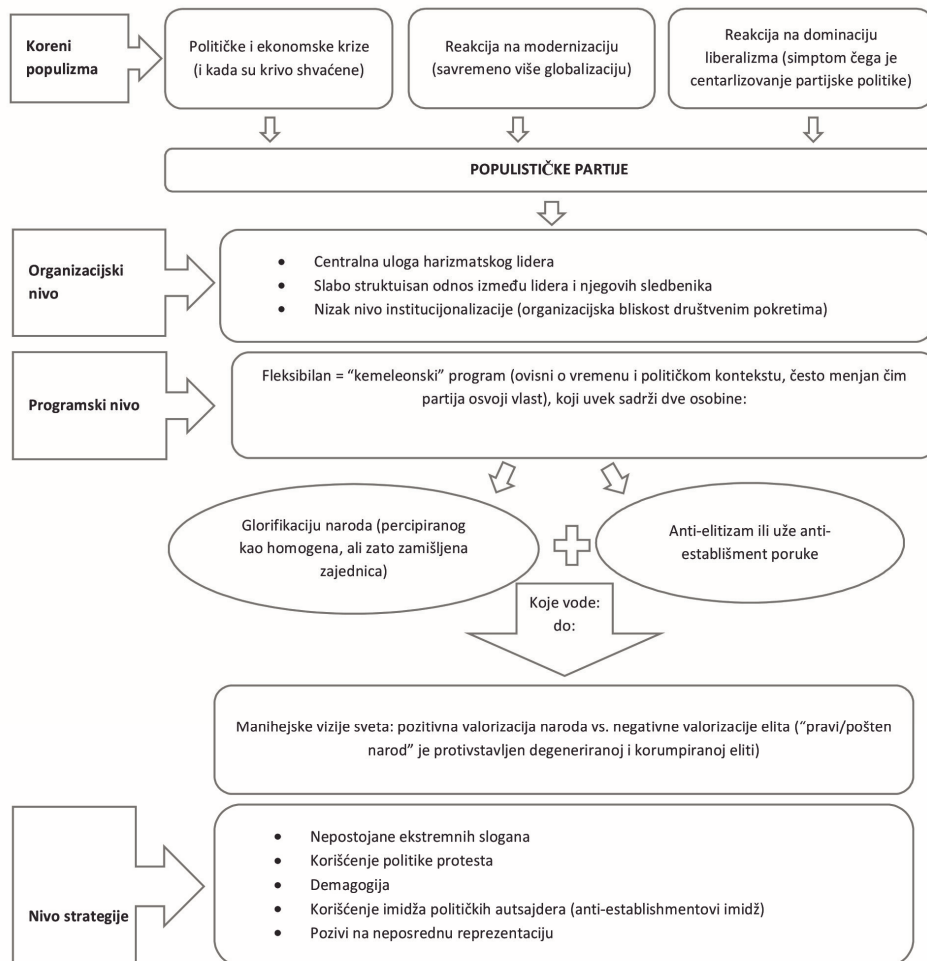
narod”, nasuprot „korumpiranoj eliti”, i koja tvrdi da politika treba biti izraz *volonté générale* (opšte volje) naroda” (Mudde and Kaltwasser, 2017: 6). Pri čemu treba naglasiti da je populizam antielitistički, ali i *antipluralistički*, zato što populisti tvrde da oni, i samo oni, predstavljaju narod, te da za to imaju moralno pravo (Müller, 2016: 38). Iz toga proizlaze dve bitne konsekvence. Naime, u prvom redu, takav stav podrazumeva da samo ti koji glasaju za populiste čine „pravi narod”, odakle se izvlači zaključak da oni koji im se protive ne pripadaju narodu. Drugo, takav stav, u stvari, dovodi u pitanje legitimaciju njenih političkih protivnika (Müller, 2016: 44, 101).

Cilj ovog članka je, pre svega, prezentacija predloga novog modela istraživanja populističkih partija. U drugom delu teksta fokus će biti stavljen na kratku analizu funkcionisanja populističkih grupacija u dvema odabranim postjugoslovenskim zemljama – Srbiji i Hrvatskoj, pošto su dva poslednja ciklusa parlamentarnih izbora (2014. i 2016. godine u Srbiji, te 2015. i 2016. godine u Hrvatskoj) evidentno pokazala da su populistu u tim državama u usponu (Mikucka-Wójtowicz, 2016; 2017). Ova analiza imaće za cilj prikaz razlika među „pravim populističkim strankama”, koje koriste populističku ideologiju, ali i korišćenje populizma kao strategije, što se može pripisati velikoj grupi tzv. mejnstrim partija.

POPULISTIČKE STRANKE

Funkcionisanje i „iskorišćavanje” populizma u političkim strankama možemo da posmatramo na nekoliko nivoa, što je prikazano na slici 1. Dakle, od organizacijskog, preko programskog, koji, što treba posebno naglasiti, ima najveću ulogu kada želimo da nađemo „prave” populističke grupacije, i konačno strateškog, čije instrumente često koriste tzv. mejnstrim partije, pre svega tokom predizbornih kampanja.

Slika 1 Koreni populizma i glavne osobine populističkih partija

Izvor: elaboracija autora.

Što se tiče organizacijskog nivoa, karakteristična crta takvih grupacija jeste prisustvo harizmatškog lidera, koji se ponekad tretira kao religijski vođa ili otelotvorenje volje naroda (Taggart, 2000: 101; Barr, 2009: 40). Ipak, treba naglasiti, da snažna personalizacija otežava stvaranje partijskih struktura (takve stranke radije podsećaju na pokrete, nego na tradicionalne stranke u smislu njihove strukturalne ustrojenosti), a i kada takve strukture postoje, u praksi važi pravilo - što je jače izraženo liderstvo, tim je manja mogućnost stvarne participacije. Ne treba zanemariti ni činjenicu da se u snažnoj personalizaciji

krije i ozbiljna zamka za budućnost. Naime, veoma retko su takve stranke u stanju da prežive promenu lidera, što je bitan pokazatelj institucionalnog ustrojstva partije. Iako to, naravno, kao što to skoro nikad i nije slučaj u društvenom životu, nije gvozdено pravilo, može se reći da populističke partije najčešće dele „rok trajanja” sa svojim liderom (Taggart, 2004: 276). Osim toga, iako je personalizacija u poslednje vreme ozbiljan problem partijskog života uopšte, slučaj populističkih stranaka je ipak nešto specifičniji, pošto je taj skup partija, kao što tačno naglašava nemački istoričar i politikolog Jan-Werner Müller, „posebno sklon internom autoritarizmu” (Müller, 2016: 36). Ono što je takodje bitno istaći jeste to da takve grupacije veoma često izbegavaju da stave čak i reč stranka u svoj naziv, pošto su se, prema njihovom mišljenju, etablirane stranke kompromitovale (Mikucka-Wójtowicz, 2014: 46).

Druga značajna osobina populističkih lidera leži u tome što oni pokušavaju da predstave sebe kao političke autsajdere, koji su tu došli da brane dostojanstvo „malog čoveka” iskorišćavanog od strane političkih elita. Dakle, populista naglašava da samo on razume kako živi obični čovek i pozicionira sebe nasuprot političkoj eliti (establišmenta), koju žestoko optužuje da je izgubila vezu s ljudima. Elita, bilo politička, bilo, još gora, ekonomska, po njemu, rade samo radi sopstvene koristi. Populisti, pak, u svojim izjavama naglašavaju da se uključuju u politiku ne zbog nekih potencijalnih ličnih koristi, nego iz iskrene želje da „vrate politiku ljudima” (Mudde and Kaltwasser, 2017: 73).

Drugi i najbitniji nivo analize, kada su u pitanju „prave” populističke grupacije, jeste programski nivo. Što je osobito interesantno, njihov program ima fleksibilnu, ili kako to Taggart naziva, kameleonsku prirodu. Dakle, ona zavisi od vremena i političkog konteksta, te se često menja kad populističke partije pobede na izborima. Ipak, iako je populistička ideologija fleksibilna, ona uvek sadrži dva neizbežna ideološka elementa: glorifikaciju naroda i antielitizam (ponekad malo uže shvaćen kao anti-establišment kriticizam). Ono što je posebno bitno naglasiti jeste da su ove dve skupine tretirane kao potpuno homogene, ali isto tako i kao „imaginarne”, odnosno nepostojeće zajednice. Takva vizija društvenog života ima svoje posledice. Naime, ona neizostavno vodi stvaranju manihejske vizije sveta, te pogoduje izazivanju političkih i društvenih konflikata ili kriza. Pri čemu često, „kriza” nije objektivno stanje, nego pitanje interpretacije (Müller, 2016: 42–43). Štaviše, populisti neretko režiraju takve lažne krize da bi sa jedne strane izazvali osećaj ugroženosti u „narodu”, a sa druge, privukli pažnju medija. Cilj te „predstave” jeste da stvore

scenu u kojoj bi se mogli promovisati kao jedini koji su u stanju prevladati „krizu”, a time dobiti i dodatnu legitimizaciju svoje vladavine (Müller, 2016: 43).

S druge strane, ovakvo viđenje sveta takođe ima svoj uticaj na strategiju koju koriste populističke grupacije. Mada, kada je u pitanju populizam kao politička strategija, treba podvući da je od ova dva spomenuta ideološka elementa u upotrebi samo jedan – glorifikacija naroda. Razlog za to je jednostavan. Naime, populističkom strategijom često se služe i etablirane stranke u nadi da će im to doneti dodatne poene u izbornim kampanjama, a ta grupa aktera ne bi se činila verodostojnom kada bi gradila svoje parole na antielitizmu ili anti-establišment kritici. U elemente populističke strategije spadaju: demagogija, korišćenje politike protesta, pozivanje na neposrednu reprezentaciju, korišćenje imidža političkih autsajdera (kao i često kreiranje imidža čoveka iz naroda), te odsustvo ekstremističkih slogana. Ova poslednja crta, na koju su, na primer, posebnu pažnju obraćali Florian Hartleb i Robert Barr, izrazito je bitna, jer znači da se radikalne ili antisistemske stranke, odnosno političari, ne mogu nazivati populistima. To podrazumeva, takođe, da iz te grupe, između ostalog, treba da budu isključene i partije koje iskazuju nostalgiju za fašizmom ili drugim ekstremnim ideologijama iz prošlosti (Hartleb, 2012: 49; Barr, 2009: 31–32).

Kao što je već bilo spomenuto, populizam zavisi od vremena i političkog konteksta, te se, kako naglašava Michael Shafir (2008: 425), na postkomunističkom prostoru trenutno susrećemo sa sasvim novim tipom populizma, koji on naziva neo-populizmom, u čijem okviru izdvaja dva tipa populističkih grupacija. Naime, one koji tek streme da osvoje vlast - *neo-populism from below* (neopopulizam odozdo), te one koji žele da zadrže vlast i privuku što više glasača - *neo-populism from above* (neopopulizam odozgo). Ono što ih uzajamno povezuje jeste traženje i obraćanje širokoj socijalnoj bazi, kao i sinkretičke poruke, bliske takozvanim *catch all* partijama (Mudde and Kaltwasser, 2012: 5). Ovu promenu primetili su i drugi autori, iako različito nazivaju partije ovog „novog talasa populizma”. Petar Učen (2007) piše o centrističkom populizmu, a Vlastimil Havlik i Ben Stanley (2014) govore u tom kontekstu o neideološkom populizmu. Ono što karakteriše ove grupacije jeste, pre svega, sinkretičan program koji spaja različite ideološke matrice (u šta se dobro uklapaju one čuvene parole nezavisne liste Most i Živog zida u Hrvatskoj, da oni nisu ni levica ni desnica), jake antiestablišment poruke i izražavanje dubokog razočaranja trenutnim političkim stanjem u državi, što, između ostalog, često uključuje i pozive na odlučnu bitku protiv korupcije, inače, jednu

od najtežih bolesti brojnih društava u tranziciji. Ono što je posebno interesantno, kada je u pitanju ovaj centristički ili neideološki populizam, jeste da ga često pokušavaju koristiti (i to uspešno) stranke na vlasti.

POPULIZAM NA POSTJUGOSLOVENSKOM PROSTORU

Među naučnicima, takođe domaćim, dosta je rasprostranjeno mišljenje da balkanski prostor pruža posebno pogodno tle za razvoj i širenje populizma. Prema rečima istoričarke Dubravke Stojanović (2017), populizam je „konačno jedna stvar u kojoj je Balkan bio u prednosti u odnosu na Evropu”. Iako se čini da je to zapažanje pomalo preterano, ova prednost se ipak ne ograničava samo na Balkan, nego šire shvaćenu regiju Centralne i Istočne Evrope. Tražeći objašnjenje takvog stanja, možda se treba osvrnuti na briljantnu konstataciju srpske sociološkinje Zagorke Golubović, koja je rekla da su „(...) svi narodi u Istočnoj Evropi decenijama živeli pod sovjetskom vlašću, u sistemu koji onemogućava da ljudi postanu subjekti i racionalna, misaona bića, sistemu koji je pravio podanike. (...) a podaništvo je najbolja podloga za širenje populizma. (...) Prema tome, ti populizmi su dosta slični jedni drugima” (prema Karabeg, 2012: IV–V). Druga stvar koja doprinosi njihovoj sličnosti jeste, kako zapaža poljski politikolog Radosław Markowski (2004: 24), da u našem delu Evrope populizam izaziva takođe „razočaranje neispunjenim očekivanjima od demokratije”. Dakle, nasuprot zapadnim zemljama, gde njegov izvor leži u razočaranju demokratijom.

Uz tu sliku savremenog populizma, bitno je dodati da se on ipak vidljivo menjao tokom poslednjih skoro trideset godina od kada su počele demokratske promene. Posebno bitnom ističe se činjenica, da smo u poslednjih nekoliko godina svedoci jednog interesantnog trenda. Naime, s jedne strane, broj „pravih populističkih partija”, evidentno je u porastu, dok sa druge strane, populističu strategiju sve češće koriste i mejnstrim partije tokom kampanja. U prvu grupu aktera možemo uključiti već pomenute nove subjekte na partijskoj sceni Hrvatske – Most i Živi zid (a u malo ranijem periodu Hrvatske, tu možemo ubrojiti i laburiste), ali, takođe, i Srpsku naprednu stranku (SNS) u Srbiji, osnovanu 2008. godine, pri čemu je bitna razlika među tim partijama u njihovoj političkoj moći, koju možemo da izmerimo izbornim rezultatima,¹ ali, takođe, i

¹ Na poslednjim parlamentarnim izborima, koji su se u obe države održali 2016. godine, Most je osvojio 9,91%, Živi zid 6,23%, a SNS čak 48,25% glasova.

u načinu njihovog osnivanja. Iako su sve nastale u poslednjih deset godina, u praksi, samo jedna od njih – Živi zid, jeste stranka koju možemo s pravom nazvati novom grupacijom, pošto su njeni osnivači uglavnom mladi ljudi bez prethodnog političkog iskustva. Ova grupacija je, u stvari, izrasla iz udruženja, čiji je cilj bio sprečavanje deložacija. Zato i ne čudi, da iako naglašavaju da nisu ni levi ni desni (prema Brkić, 2014), a tokom intervjua, jedan od njenih zastupnika – Branimir Bunjac, rekao je da su oni sledbenici tradicije pravaša Ante Starčevića (što bi sigurno zbunilo i samog Starčevića) (Bunjac, 2017), u praksi, u njihovom programu ili nastupima, vidljivo je levo opredeljenje.² Drugačiju genezu nastanka ima nezavisna lista Most, koji je nastao kao koalicija lokalnih političara, te je u svojim redovima od početka imao nekoliko poznatih partijskih funkcionera, poput Draga Prgometa ili čuvenog gradonačelnika Primoštena Stipe Petrina (Mikucka-Wójtowicz, 2017). Ipak, najzanimljiviji je slučaj SNS-a, koje, služeći se tipologijom Paula Lukardija, možemo nazvati „čistačima” (*purifers*), jer su ovu partiju osnovali „disidenti iz jedne etablirane partije koji su revidirali njenu tradicionalnu ideologiju” (Lucardie, 2000: 177), i to, treba priznati, dosta dijametralno, mada ostaje pitanje koliko iskreno. Budući da postoje glasovi kako se u Istočnoj Evropi nastanak populističkih formacija povezuje sa porastom evroskepticitizma, treba zapaziti da se sadašnja slika malo promenila u odnosu na raniji period. Samo jedna od pomenutih grupacija – Živi zid - zauzima kritičan stav prema EU. Most je po tom pitanju ambivalentan i, ponovo, najinteresantnij primer pruža SNS, pošto se veliki preobražaj dela radikala u naprednjake temeljio, između ostalog, na promeni stava prema integraciji sa Evropskom unijom, iako se ta promena više čini motivisana pragmatičnim, nego vrednosnim razlozima. Dakle, željom povratka u političku igru, te mogućnošću učešća u vlasti (Goati, 2013: 93).

S druge strane, u vidljivom porastu je i broj etabliranih partija koje se vešto služe populističkom strategijom, i to ne samo u predizbornom periodu.

Populizam kao ideologija

Kad je u pitanju prva grupa spomenutih aktera, treba naglasiti, oslanjajući se na model prikazan u prvom delu teksta, da je ono što njih u

² Npr. njen lider Ivan Vilibor Sinčić tvrdi: „Mi kao stranka odbacujemo takve podele. Jedina podela koju priznajemo je podela na banke i narod, dakle podjela na vjerovnike i dužnike” (Ćurić, 2014).

najvećoj meri određuje jeste podela na čisti, ali i obespravljen narod nasuprot korumpiranoj eliti, iako je ta elita različito shvaćena od strane pomenutih aktera. Naime, prema Mostu, u nju spada cela dosadašnja politička elita, dakle, sve hrvatske stranke koje su upravljale Hrvatskom posle 1990. godine. Da bi uverio potencijalne glasače u verodostojnost tog stava, nekoliko dana pre izbora 2015. godine, lider Mosta Božo Petrov overio je kod javnog beležnika izjavu o nestupanju u koaliciju sa glavnim političkim strankama na hrvatskoj političkoj sceni, dakle, HDZ-om i SDP-om. Kao što dobro znamo, ovaj dokument nije kasnije sprečio njegov ulazak u vladu sa HDZ-om. Ono što je takođe bitno nagasiti jeste da se Most, u dve vlade u kojima je učestvovao sa HDZ-om (2015.–2016., 2016.–2017.), zapravo više ponašao kao opozicija, a ne kao deo vladajuće koalicije, te je izazvao nekoliko, ponekad lažnih kriza. Takođe, Živi zid, koji se protivi političkoj eliti i krivi je da za ovih više od dvadeset godina tranzicije „nije napravila gotovo ništa za ovu zemlju”, izražava ipak još rigidniji stav prema „korumpiranoj oligarhiji koja uništava našu zemlju” (RTL, 2014). Prema lideru te grupacije, Ivanu Viliboru Sinčiću: „U ovoj zemlji, premijeri i ministri su najamnici, oni provode pravu volju pravih laldara ove zemlje, a to su tajkuni i bankari, koji to čine od 90-ih godina”, te se pozicionira nasuprot njima, tvrdeći da nije „ničiji privjesak” (RTL, 2014). Kritičan stav prema tajkunima, koji obespravljaju narod i utiču na političare, igrao je bitnu ulogu i u ranim izjavama čelnika SNS-a, Aleksandra Vučića, koji u svojim nastupima, i dalje često apostrofira podelu na pošten narod i lopove, koji žele da se vrate na vlast (RTS, 2017).

Uverenje da neko, npr. neke strane sile ili subjekti, stoje iza donošenja političkih odluka ili barem pokušavaju da na njih utiču inače je rasprostranjena među populističkim grupacijama. Iz toga prozilazi jedna bitna crta. Naime, populisti žele da ostave utisak jedine sile u datoj zemlji, koja je u stanju da deluje samostalno, te da su iz tog razloga jedini koji imaju moralno pravo da predstavljaju narod. Kako je naglašavao premijer Vučić: „Predsedniku Vlade Srbije samo narod može da izdaje naređenja” (prema Slavujević, 2017: 215). S druge strane, Vučić stavlja u pitanje kapacitete, kao i pravo opozicije da preuzme vlast. Posle izbora na funkciju predsednika države u maju 2017. godine, Vučić je odlučio da zadrži funkciju lidera SNS-u i pri tom je izjavio da će svog sledbenika predložiti tek 2019. godine, pre sledećeg kongresa naprednjaka. Tom prilikom naglasio je, takođe, da su nadanja opozicije da će doći na vlast na sledećim izborima 2020. ili 2021. godine prazna (naravno, po oficijalnom kalendaru održavanja, što se za vreme vlasti SNS-a dosad nikad nije desilo),

budući da će on „za predsednika SNS da izabere naslednika koji će "praviti dobre rezultate", te će SNS i dalje pobeđivati (N1, 2017). Ova poruka u stvari je neprimerna, jer kategoričnost tog stava izaziva sumnju u to da li će se predsednik ubuduće pridržavati demokratskih principa održavanja izbora, kada je u stanju toliko godina unapred sugerisati njihove rezultate. U slučaju Aleksandra Vučića, ovo uverenje u moralno pravo da predstavlja narod temelji se i na njegovim demagoškim izjavama o sopstvenom žrtovanju zbog napornog rada za građane, usled čega nije „slanu vodu ni pomirisao, a kamoli se okupao, ne pamti(...) otkad” (Kurir, 2013). Ipak, najveći dokaz tog žrtvovanja bila je čuvena izjava onda potpredsednika Vlade da je uzimao infuzije kako bi izdržao naporan posao i rad na pripremanju tzv. Maršalovog plana za Srbiju (Kurir, 2013), iako taj plan konačno nikad nije ni predstavljen, a kamoli ostvaren. Osim toga, u tu demagošku priču uklapa se, takođe, verovanje predsednika Vučića da se zbog svojih radikalnih poduhvata, koji imaju za cilj radikalnu modernizaciju društva i države, nalazi u stalnoj opasnosti. Tako jedan od njegovih prijatelja – bivši ambasador SAD u Jugoslaviji Wiliam Montgomery, s brigom zapaža da: „(...) se nekad bojao da će ga (Vučića – DMW) smaknuti, a da se sada plaši(...) da ne ubije sam sebe. Toliko puno energije!” (Mitrović, 2015). Takođe, bitno je podvući da su svi ovi akteri naglašavali kako su ušli u politiku ne zbog vlastite koristoljubivosti ili želje za vlašću, nego da bi uradili nešto za budućnost svoje dece (B92, 2008; Vidov, 2014).

Druga osobina, koja povezuje sve spomenute stranke jeste njihov kamelonski, a često i pun nejasnoća, program, kojeg se – parafrazirajući Tita – ne drže kao pijan plota. Dobar primer pruža stav o Kosovu, izražen u programskoj deklaraciji naprednjaka „10 principa delovanja srpskih naprednjaka”, te njegova usporedba sa sadržajem tzv. briselsog sporazuma, potpisanog u aprilu 2013. godine. Štaviše, još slikovitiji je slučaj Mosta. Naime, jedna od tačaka njihovog programa bilo je protivljenje dotadašnjoj politici partijskog zapošljavanja u državnim kompanijama, te korišćenju privilegovanog položaja od strane elita u bilo kom slučaju. Uprkos tim izjavama, skoro odmah posle ulaska u vladu Andrija Plenkovića, izbila je afera Kum (oko zapošljavanja kuma Bože Petrova u Hrvatskim vodama), kao i afera Kuća, povezana sa sumnjama oko Petrovljeve kupovine kuće. U slučaju Živog zida, posle izbora 2016.godine, izbila je afera oko nelegalnog finansiranja te stranke. Kada uzmemo u obzir da je izbornom uspehu tih pokreta u velikoj meri doprinelo njihovo protivljenje stilu dotadašnjeg vođenja politike, te njihove glasne poruke

o moralnoj obnovi, čini se da imamo posla sa vidljivim nedostatkom pristojnosti, na koju ti akteri vole da se pozivaju.

Analizirajući način delovanja populističkih grupacija kada osvoje vlast, te njihovih ondašnjih strategija, posebno treba naglasiti dve stvari - kvarenje demokratskih institucija (i narušavanje slobode medija), kao i proizvodnju veštačkih kriza iz kojih populisti crpe dodatnu legitimaciju. U tom smislu, najslikovitiji su mehanizmi koje koristi SNS, što ne čudi tako mnogo, kada uzmemo u obzir jaku poziciju te partije. Tu možemo navesti nekoliko primera - od Vučićevog vođenja borbe protiv korupcije, iako za to nije imao zakonom utvrđena ovlašćenja, preko korišćenja, nepostojećeg u srpskom pravnom poretku, naziva funkcije koju je tada vršio - prvog potpredsenika vlade, do pokušaja direktnog rešavanja problema građana, čemu je trebalo da služe redovno održavani sastanci premijera sa „narodom” (u stvari, održala su se samo dva, jedan u Beogradu, na koji se prijavilo pet hiljada ljudi, drugi- tokom vanrednog zasedanja Vlade u Nišu) (Paragaflex, 2012; Peščanik, 2013). Sve navedene situacije pridonele su akumulaciji velike vaninstitucionalne moći u rukama premijera, što je, u stvari, opasno za dalji razvitak demokratije, te može dovesti do petrifikacije tzv. neformalne demokratije, gde veću ulogu od pravila pisanih u zakonima igra volja političkih aktera. Svoju moć premijer je dodatno učvršćivao i „proizvodnjom” stanja permanentne vanredne izborne kampanje (lažne društvene krize), kao i stalnim najavama o mogućim rekonstrukcijama vlade.

Populizam kao strategija

Kao što je već bilo spomenuto, populističkom strategijom, te populističkim parolama (obično punim demagogije, te instat rešenjima za teške probleme) služe se i etablirane stranke. One to, pre svega, rade u predizbornim kampanjama, nadajući se da taj udvorički pristup glasačima ili – služeći se politički korektnijim jezikom – iskazivanje empatije s narodom, može da im donese dodatne poene. Takve parole bile se, npr. vidljive kod Hrvatske demokratske zajednica (HDZ), kada je bivši predsednik Ivo Sanader uveravao glasačko telo davne 2003. godine, da su za njega ljudi ispred politike, preko Socijaldemokratske partije Hrvatske (SDP), čija je poruka za izbore 2007. glasila „Ljudi su snaga”, ili Demokratske stranke u Srbiji, koja je tokom kampanje, pre izbora 2012. godine, koristila strategiju, koju sociolog Jovo Bakić naziva „diskurzivnom strategijom prećutkivanja”, koja je u velikoj meri bila utemeljena

na demagogiji (Bakić, 2013: 226; Lalić i Kunac, 2010). Kao primer, mogu poslužiti reči ondašnjeg kandidata za gradonačelnika Beograda iz redova te partije – Dragana Đilasa, koji je obećavao da će se posle izbora „(...) formirati vlada koja će obezbediti da se snovi žitelja Srbije ostvare” (prema Milošević, 2012: 15). Posebno interesantan primer za analizu pruža takođe SPS, mada treba naglasiti da su socijalisti ranije pripadali kampu pravih populističkih stranaka. Negde otprilike pre deset godina, dakle, do perioda kada je upravljanje strankom preuzeo Ivica Dačić, bitna crta ideologije SPS-a (i to ne samo Slobodana Miloševića, na kojeg se najčešće misli u tom kontekstu) bilo je priznavanje podele društva na pošten narod i – u zavisnosti od vremena – npr. „one koji su za NATO” (prema Slavujević, 2017: 183). U poslednje vreme, Dačić i drugi funkcioneri SPS-a, u svojim javnim porukama, ograničavaju se na glorifikaciju naroda, ali izbegavaju antielitističke stavove. Pri tom, u crte populističke strategije SPS-a spadaju i neke druge slikovite osobine, kao korišćenje kolokvijalnog jezika, često neprimernog javnim nastupima. Kao primer može da posluži „Dačićevo često korišćenje rečice „Bre!”, na šta obraća pažnju čuveni specijalista u oblasti političke komunikacije – Zoran Slavujević (2017: 186).

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Cilj članka bila je predstava novog modela istraživanja populizma u političkim strankama, te – zbog ograničenog prostora rada – kratka analiza funkcionisanja populističkih partija, koje svoj identitet grade na populističkoj ideologiji, kao i korišćenja populizma kao političke strategije, što čini se s vremenom postaje sve češći trend, među mejnstrim grupacijama takođe. Tražeći razloge uspona populizma, možemo se pozvati na dva činioca. Prvo, prosečnom glasaču sadašnji svet izgleda veoma komplikovano, te je – kao što je s pravom zapazio hrvatski sociolog Žarko Puhovski – prednost „populizma da imenuje prave probleme” (Karabeg, 2012). Ipak, postavljanje dobre dijagnoze, ne znači da automatski preporučujete dobru terapiju, kao i da će lečenje biti uspešno. Budući da su ti problemi uglavnom složeni, populisti pružaju veoma jednostavne, uglavnom instant recepte, te često krive institucije koje su na snazi da koče rešavanje problema. Dakle, njihovi predlozi rešenja su laki za razumevanje, a upravo zbog toga su i atraktivni za birače, iako su retko ostvarivi, a iskreno govoreći, mnogo je bolje kada populist i ne pokušavaju da ih ostvare. To što je zajedničko populistima na vlasti jeste kvarenje

demokratskih institucija, jer, po njima, postojeće institucije onemogućavaju temeljite reforme sistema. Pri tom treba naglasiti da posle tih lažnih reformi, koje najčešće vode klijentelizmu, postoji stvarna opasnost da će one postati fasade, i da će ionako mali nivo poverenja građana u institucije umesto da poraste zapravo da se uruši.

S druge strane, jačanju populizma doprinosi i medijatizacija politike, koja pretvara politiku debate u politiku predstave. Mediji, češće nego ozbiljna rešenja – i možda malo dosadne političare koji stoje iza njih – promovišu u političke aktere, koji su u stanju da privuku pažnju publike. Naravno, možemo se nadati da će se ti akteri brzo kompromitovati, što se često i dešava, ali iako populističke grupacije imaju kratak rok trajanja, kada jedna propadne, nažalost, često njeno mesto brzo zauzima druga.

LITERATURA

Bakić, Jovo (2013). „Populizam ili demagogija u političkom životu Srbije”, 219–239. U zborniku: Mladen Lazić i Slobdan Cvejić. *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, 2013.

Barr, Robert (2009). “Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics”, *Party Politics*, vol 15, br. 1: 29–48.

Goati, Vladimir (2013) *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u SRJ od 1992. do 2003*. Beograd: CESID.

Hartleb, Florian (2012). European Project in Danger? Understanding Precisely the Phenomena “Euroscepticism, Populism and Extremism” in Times of Crisis’. *Review of European Studies*, vol. 4, br. 5: 45–63.

Karabeg, Omer (2012). Most Radija Slobodna Evropa: “Uspon populizma na području bivše Jugoslavije.” *Danas. Dijalog* 29–30.09.2012, IV–V.

Krastev, Ivan (2007). „The populist moment“, *Eurozine*, 18.09.2007

Krastev, Ivan (2008). „Nova Evropa – populizam i liberalizam.” *Peščanik*, 17.12.2008.

Lalić, Dražen i Suzana Kunac (2010). *Izborne kampanije u Hrvatskoj. Dvije studije o tri izborna nadmetanja*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Lucardie, Paul (2000) “Prophets, Purifiers and Prolocutors. Toward a Theory on the Emergence of New Parties.” *Party Politics*, vol. 6, br. 2: 175–185.

Markowski, Radosław. „Populizm a demokracja: ujęcia, dylematy, kontrowersje.” U zborniku: Radosław Markowski (ur.). *Populizm a demokracja*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2004.

Milošević, Milan (2012). „Kandidata, pedeset hiljada – ostali ne znaju za koga će glasati.” *Vreme* br. 1113, 3.05.2012, 6–15.

Mikucka-Wójtowicz, Dominika (2017). “Two Dogs Fight and a Third Grabs the Bone. Reasons for the Electoral Success of Unexpected Candidates – the Croatian Political Scene after the Last Two Parliamentary Election Cycles (2015–2016).” *Slovak Journal of Political Sciences* (u štampi).

Mikucka-Wójtowicz, Dominika (2016). “The 2014 Parliamentary Elections in Serbia – Refresh or Reset of the Political Landscape?” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio M–Balceniensis et Carpathiensis*, vol. 1, br. 1-2: 141–156.

Mikucka-Wójtowicz, Dominika (2014). „W imię „zwykłego człowieka”, czyli o widmie populizmu krążącym nad Serbią i Chorwacją.” *Studia Polityczne*, br. 33: 39–68.

Mudde, Cas i Cristóbal Rovira Kaltwasser (2017), *Populism a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Mudde, Cas i Cristóbal Rovira Kaltwasser (2012). *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Müller Jan-Werner (2016). *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Shafir, Michael (2008). “From Historical to *Dialectical* Populism: The case of Post-Communist Romania.” *Canadian Slavonic Papers*, vol 50, br. 3–4: 425–470.

Slavujević, Zoran (2017). *Pohodi na birače u ime države i naroda. Izborne kampanije u Srbiji od 1990. do 2016. godine. Tom 1*. Beograd: Čigoja štampa.

Smilov Daniel i Ivan Krastev (2008). „The Rise of Populism in Eastern Europe: Policy Paper.” U zborniku: Grigorij Mesežnikov, Olga Gyárfášová i Daniel Smilov /ur./. *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava: Institute for Public Affairs, 2008.

Stojanović, Dubravka (2017). “Srbija – avangarda populizma” *Peščanik* 27.04.2017.

Taggart, Paul (2000). *Populism*. Buckingham – Philadelphia: Open Universit Press.

Taggart, Paul (2004). "Populism and Representative Politics", *Journal of Political Ideologies*, vol. 9, br. 3, 269–288.

Učen, Peter (2007). "Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe", *SAIS Review*, br. 1.

ELEKTRONSKI IZVORI

B92, (2008). *Osnivanje Srpske napredne stranke*. Dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=10&dd=21&nav_id=324499. Pristupljeno: 9.08.2017.

Brkić, Božena (2014). *Kujundžić se ispričao Sinčiću; Sinčić biračima: ne nasjedajte na ulizivanja*. Dostupno na: <http://direktno.hr/direkt/kujundzic-se-ispricao-sincicu-sincic-biracima-ne-nasjedajte-na-ulizivanja-5455/>. Pristupljeno: 8.08.2017.

Bunjac, Branimir (2017). *Intervju autorice sa poslanikom Živog zida – Branimirom Bunjcem*, Zagreb 12. Maja 2017. godine.

Čurić, Dražen (2014). *Student kojemu je uzor Gandhi želi s Pantovčaka u rat s bankarima*. Dostupno na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/student-kojemu-je-uzor-gandhi-zeli-s-pantovcaka-u-rat-s-bankarima-978314>. Pristupljeno: 8.08.2017.

Havlik, Vlastimil and Ben Stanley (2014) *New Populist Parties in Central and Eastern Europe: Non-ideological or Centrist*. Dostupno na: <https://populism.byu.edu/SiteAssets/Vlastimil.Havlik.pdf>. Pristupljeno: 9.08.2017.

Kurir (2013). Ekskluzivni intervju, „Aleksandar Vučić: Imam Maršalov plan za Srbiju.” *Kurir*, 15.08.2013. Dostupno na: <http://www.kurir.rs/vesti/politika/939287/ekskluzivni-intervju-aleksandar-vucic-imam-marsalov-plan-za-srbiju>. Pristupljeno: 10.08.2017.

Mitrović, Branka (2015). Intervju Vilijam Montgomeri: „Plašim se za Vučića, previše se žrtvuje.” *Newsweek*, 20.10.2015. Dostupno na: <http://www.newsweek.rs/srbija/60368-intervju-vilijam-montgomeri-plasim-se-za-vucica-previsse-se-zrtvuje.html>. Pristupljeno: 9.08.2017.

N1 (2017). „Vučić: Povuci ću se s čela SNS početkom 2019.” Dostupno na: <http://rs.n1info.com/a282388/Vesti/Vesti/Vucic-Povuci-cu-se-s-cela-SNS-2019.-i-predloziti-naslednika.html>. Pristupljeno: 9.08.2017.

Paragraflex (2012). *Neustavna funkcija zamenika predsednika Vlade*. Dostupno na: <http://paragraflex.com/dnevnevesti/200812/200812-baza4.html>. Pristupljeno: 10.08.2017.

Peščanik (2013). „Ima li populizma kod Vučića?” *Peščanik*, 22.09.2013. Dostupno na: <http://pescanik.net/ima-li-populizma-kod-vucica/>. Pristupljeno: 10.08.2017.

RTL (2014). „RTL Debatu obilježili žestoki obračuni predsjedničkih kandidata!” Dostupno na: <http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/1447749/rtl-debatu-obiljezili-zestoki-obracuni-predsjednickih-kandidata/#>. Pristupljeno: 10.08.2017.

RTS (2017). „Vučić: Borićemo se za našu decu, najgori lopovi bi da se vrate na vlast.” Dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2604596/vucic-boricemo-se-za-nasu-decu-najgori-lopovi-bi-da-se-vrate-na-vlast.html>. Pristupljeno: 10.08.2017.

Vidov, Petar (2014). Veliki intervju Bože Petrova: „Kako bih promijenio Hrvatsku od vrha do dna.” Dostupno na: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/veliki-intervju-boze-petrova-kako-bih-promijenio-hrvatsku-od-vrha-do-dna/779383.aspx>. Pristupljeno: 9.08.2017.

POPULISM OF POLITICAL PARTIES – STRATEGY OR IDEOLOGY?

DOMINIKA MIKUCKA-WÓJTOWICZ

Institute of European Studies,
University of Warsaw, Poland

SUMMARY

Populism often seems like an all-encompassing term, which everybody defines arbitrarily. The only thing which scientists have lately agreed on is the acknowledgment that the phenomenon of populism is on the rise. The paper consists of two parts. In the first part, which is theoretical a proposal for a new model for future analysis of populist groupings will be delivered. The proposed model of analysis will consist of three interrelated levels, which are: organisational, programmatic and strategic. In determining the so-called pure populist parties the most important role is played by the programmatic level. The second part of the paper is devoted to the analysis of the functioning of populism in selected post-Yugoslav countries. The analysis in this part of the article focuses on presenting the differences between pure populist parties, which use populist ideology, and parties which use populism as a strategy. It is emphasized, that such uses of populism can be attributed to a large number of political groupings, including mainstream parties, primarily in the period of pre-election campaigns.

KEY WORDS: populism, populist parties, post-Yugoslav countries.

POPULIZAM I POLITIČKA KOMUNIKACIJA*

SINIŠA ATLAGIĆ

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

SAŽETAK

Polazeći od zaključaka iz recentne literature o populizmu kao stilu u političkoj komunikaciji autor rada nastoji da ukaže na njegove osnovne karakteristike. Namera je da se identifikuju načini na koji politički subjekti nazivani populistima oblikuju "ponudu" za političko tržište i (načini) na koji plasiraju političke poruke. Polazeći, dalje, od vrednosne orijentacije kao osnove strategije političkih subjekata, autor namerava da ispita strukturu vrednosne orijentacije kod populista, to jest da ukaže na tipove vrednosti na koje se ovi u političkoj komunikaciji pozivaju. Konačno, cilj je da se u radu ukaže na argumentaciju kojom se, u komunikaciji, služe populistu u politici. Osnovne karakteristike ovako shvaćenog populizma autor će ispitati na primerima izborne komunikacije u svetu i u Republici Srbiji.

KLJUČNE REČI: populizam, politička komunikacija, izborna komunikacija, vrednosti, (pseudo)argumentacija

Čini se da u savremenoj političkoj praksi, izuzev političke propagande, nema pojma koji se koristi u pežorativnijem značenju od populizma. Poput propagande pod kojom se u politici, savremenoj stručnoj, pa čak i naučnoj literaturi najčešće podrazumeva sredstvo za napade na stavove ili aktivnosti iz izvora koji nam ne odgovara (Schumpeter, 1966 prema O'Shaughnessy, 2004: 3, 14) i koji se „shvata kao indoktrinacija, obmana, laž ili prevara“ (Atlagić, 2012: 8), te „delovanje zasnovano na vrednosno-intencionalnom rasuđivanju, a ne na principima logičko- diskurzivnog mišljenja“ (Atlagić, 2011: 496), populizam se u savremenoj politici koristi kao izraz kojim se nastoji da se diskredituju politički akteri sa čijim se stavovima ne slažemo. Označeni populistima ovi bivaju optuženi za „davanje lažnih i nerealnih obećanja i jeftinu demagogiju“ pomoću kojih kod ljudi nastoje da „razviju 'niske' osjećaje i strasti“ i na taj način

*Ovaj tekst rezultat je rada na projektu *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, Evidencioni broj 179076, koji se realizuje u okviru Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu, finansiran od strane Ministarstva nauke Republike Srbije.

obezbede njihovu podršku (Šalaj, 2013: 3). Uz ovo, tvrdi se da „razvijaju atmosferu neprijateljstva i nepoverenja prema političkim elitama“ (Stanley, 2008: 101). Paralela među ovim pojmovima ne bi bila od naročitog značaja ukoliko bismo njome nastojali da istaknemo samo negativnu konotaciju koju sa sobom nose ova dva pojma – propaganda je još tokom Prvog svetskog rata neopravdano postala „prljava reč“ (Taylor, 1999: 91), a pola veka kasnije populizam biva označen kao „avet koja proganja svet“ (prema Ionescu; Gellner, 1969) i, naročito u Zapadnoj Evropi, razumevan kao „patološka forma demokratije (Wirz, 2014: 3). Od većeg značaja je što se u recentnoj literaturi populizam dovodi u vezu sa teorijskim poljem kome pripada politička propaganda – političkom komunikacijom i označava kao „stil političke komunikacije“ (Canovan, 2004; Jagers, Walgrave, 2007), politički diskurs i način političke mobilizacije (Šalaj, 2013: 26). Među malobrojnim teoretičarima politike čiju pažnju populizam zaslužuje (Canovan, 2004: 241) manji je broj onih koji na njega gledaju kao na stil političke komunikacije, a veću grupu čine teoretičari koji nalaze da je reč o specifičnoj političkoj orijentaciji, to jest političkoj ideologiji. Osnov da se posmatra kao koherentna politička ideologija leži u nizu obeležja koje dele svi pokreti koji se označavaju pridevom „populistički“ a koje B. Šalaj (Šalaj, 2013) navodi u vrednom preglednom tekstu o ovoj temi. Reč je, pre svega, o centralnoj ideji da je društvo podeljeno na dve homogene i suprotstavljene grupe – poštenu narod i korumpiranu elitu i potrebi za radikalnom društvenom i političkom promenom kojom bi se ukinula dominacija elita i obnovila ideja i praksa politike kao izraza volje naroda shvaćenog kao jedinstveno i homogeno telo koje ima poslednju reč u donošenju najvažnijih političkih odluka. Ovo za posledicu ima i zaključke da su samo populističke demokrate koji nameravaju da obnove ideju demokratije kao vladavine naroda u doslovnom smislu reči (2013: 27). Proces predstavljanja i posredovanja u demokratiji za populiste je pervertiranje volje naroda, pa oni sa sumnjom gledaju na posredničke institucije. Zato su antipartijski sentiment značajno obeležje populizma (2013: 28). Pozivanje na narod je „središnje jezgro“ populizma, ali, u interpretaciji Šalaja, nedovoljno da bi samo na osnovu njega osmislio politički svet o kome govori. Zato su populizmu potrebne dodatne vrednosti i sadržaji. S obzirom da ovi mogu biti različiti, populizam se može smatrati slabo utemeljenom (*thin-centred*) ideologijom i zato se on može lako kombinovati sa drugim (utemeljenijim – *thick-centred/full* – S. A.) ideologijama (2013: 29).

ZAŠTO JE POPULIZAM SLABA IDEOLOGIJA?

Slabu ideološku utemeljenost populizma M. Kanovan uočava u njegovom poređenju sa utemeljenim političkim ideologijama – socijalizmom, liberalizmom ili nacionalizmom. Mada svi ovi „izmi“, piše Kanovan, obuhvataju širok spektar varijacija, svaki od njih ima određenu koherentnost koju „vuče“ iz istorijskog kontinuiteta, spremnosti njihovih sledbenika da se identifikuju imenom, prepoznatljivim principima i politikama (pristupa rešavanju društvenih problema – S. A.). Populizam se ne uklapa u ovaj obrazac. U njegovom slučaju nema priznate opšte istorije, ideologije, programa ili društvene baze... (2004: 243). Uprkos određenim zajedničkim karakteristikama, politički akteri koji se nazivaju populistima, prema Kanovan, ne vide sebe kao deo jedinstvenog međunarodnog ideološkog pokreta. Razlike u njihovim politikama su brojne, ali ono što dele su „karakterističan stil i poruka“ (2004: 242). Karakteriše ih visok nivo personalizacije politike sa profesionalnim političarem u glavnoj ulozi koji efikasno komunicira sa publikom naglašavajući potrebu za „jedinstvom naroda“ i ostavljajući u drugom planu „partijske, klasne i ideološke podele“ (2004: 243). I pored ovoga, Kanovan nalazi da naglašavanje specifičnog komunikacijskog pristupa u populizmu „ide dalje od pitanja njegovog određenja“ (2004: 244) i poziva istraživače da rade na identifikaciji njegovih osnovnih karakteristika imajući u vidu, pre svega, njegov odnos prema demokratiji i razumevanju koncepta naroda. U takvom nastojanju P. Tagart (Paul Taggart), između ostalog, a poput B. Šalaja (2013: 26), dolazi do zaključka da populizmu nedostaje osnovna vrednosna orijentacija (core values). Razlog ovome je razvodnjena i nedovoljno jasna predstava o idealnoj zajednici kojoj treba da se služi, tzv. *heartland*-u. *Heartland* je predstava o idealnom svetu razvijena retrospektivno iz prošlosti, slika romantizovane prošlosti projektovana u aktuelni trenutak. Njena suština je u ideji o dobrom životu, ali za razliku od utopijskog, reč je o životu koji je kao takav postojao, dakle pokazao se mogućnim (2004: 274). Čini se da iznoseći ovo P. Tagart, ipak, dovodi u pitanje zaključak o nepostojanju ključne vrednosti u populizmu. Ideja o dobrom životu je vrednost po sebi i to ona najopštija, terminalna. Jezikom politike, reč je o dugoročnom političkom cilju. Međutim, ova vrednost je toliko apstraktna da se za nju zalažu svi politički akteri. Ono što, čini se, nedostaje populizmu su tzv. dominantne vrednosti koje predstavljaju trajnije kombinacije terminalnih i instrumentalnih vrednosti. Pod potonjima se, pak, podrazumevaju sredstva ostarivanja neke od najopštijih vrednosti (Slavujević, 2009: 74). Zato ih populist

„pozajmljuju“ iz drugih političkih programa i ideologija koje su u njihovoj osnovi. Otuda populizam može biti „levi“, „desni“, „progresivan“, „reakcionaran“ itd., rečju „kameleonski“, kako ga opisuje P. Taggart (2004: 274), duboko zavisen od društvenog i političkog konteksta, lokalnih interesa i tipa političkog establišmenta koji nastoji da dovede u pitanje (Canovan, 2004: 242). U odnosu terminalnih i instrumentalnih vrednosti leži delimično i odgovor na pitanje zašto populizam dobija na zamahu na desnom delu političkog spektra naročito u zemljama bivšeg komunističkog bloka, ali i u razvijenim demokratijama na Zapadu. Propašću socijalizma kao sredstva dostizanja blagostanja i samorealizacije čoveka kao najviših vrednosti, instrumentalnom vrednošću postaje nacionalni i/ili državni interes. Iza ovog stoji politički mit o naciji, odnosno njegove mnogobrojne lokalne varijante, čijih se interpretacija u vremenima kriza političari najlakše late jer je ovaj u osnovi identiteta i kao takav blizak pripadnicima zajednice kojoj se obraćaju. Na primeru bivših komunističkih zemalja, nacionalna homogenizacija kao način da se spasi zajednica od (ne)činjenja komunističkih elita odgovarala bi homogenizaciji naroda s ciljem preuzimanja kontrole nad zajednicom od korumpiranih elita o kojoj (homogenizaciji) pišu teoretičari populizma. Međutim, onda do izražaja dolazi pitanje koje M. Kanovan s pravom postavlja: Šta je narod u populizmu - je li to stanovništvo unutar granica jedne međunarodno priznate zemlje; jesu li to pripadnici nacije; je li to „obični svet“ nasuprot korumpiranoj eliti... (2004: 247-8) ili je sve nabrojano, a u zavisnosti od konteksta?

Obrazac je sličan i kada je reč o tendencijama koje se nazivaju populističkim u drugim delovima sveta. Kada građani Fracuske, Austrije, Holandije ili neke druge evropske zemlje u jednom trenutku prestanu da gledaju na evropske integracije kao na (instrumentalnu) vrednost, zarad ostvarenja, u ovom slučaju, blagostanja kao vrhovne vrednosti, njihovi predstavnici se pozivaju na zaštitu državnog i nacionalnog interesa, oslanjaju na ideologiju nacionalizma, zagovaraju preuređenje Evropske Unije u uniju država/nacija i strogu antiimigracionu politiku kao kamen temeljac zaštite nacionalnog identiteta a onda i budućeg ekonomskog razvoja. Nije li, konačno, i slogan „Učinimo Ameriku ponovo velikom“, iz poslednje predsedničke kampanje u SAD, odraz pokušaja da se blagostanje američkim građanima povrati pozivanjem isključivo na mit o američkom snu i načinu života i na njemu zasnovan američki nacionalni i državni interes? Nije li ovaj mit fon koji se nazire u pozadini niza programskih stavova D. Trampa koji imaju konkretniji

sadržaj – „vraćanje“ američkih fabrika iz zemalja Dalekog Istoka na teritoriju Amerike, proterivanje ilegalnih doseljenika itd?

Određenje populizma kao „političkog stila karakterističnog po promociji specifične veze političkih lidera i izbornog tela“ jedan je od tri pristupa populizmu koje K. Mude (Cas Mudde) i R. Kaltvaser (Rovira Kaltwasser) identifikuju u nastojanju da, u gramšijevskom maniru, ponude njegovo minimalno određenje (2012: 5-6). Druga dva pristupa uključuju gorepomenuti odnos na liniji elita-narod (sa jakim liderom kao predstavnikom naroda), odnosno razumevanje populizma kao „specifičnog tipa političkog pokreta sa harizmatičnim liderom i oko njega okupljenim pripadnicima različitih socijalnih grupa“ (2012: 5). Mada se ovi autori u radu i ne bave konkretno pitanjem ideološkog utemeljenja populizma, ova njegova slabost dolazi do izražaja u njihovoj interpretaciji različitih pristupa ovoj pojavi. Međutim, „jak lider“ koji na određen način tumači društvenu i političku realnost građanima kopča je koja povezuje sve pristupe. Osnov za celovito razumevanje ovog odnosa (lidera i građana), u osnovi komunikacijskog, nudi teorijski okvir političke komunikacije. Razmatranjem pojma populizma u okvirima političke komunikacije prevazilazi se parcijalnost karakteristična naročito za pristup ovoj pojavi kao „stilu politike“ kome, tvrdi se, kao takvom naročito doprinosi razvoj masovnih medija. Upada se u zamku dovođenja u vezu ove pojave sa savremenim društvom i masovnim medijima, baš kao što se to čini i sa političkom propagandom.

POPULIZAM KAO POLITIČKA KOMUNIKACIJA: OD POLITIČKOG MITA DO PROPAGANDNE PORUKE

U nizu od gorepomenutog političkog mita, kao najšire vrednosne orijentacije, preko ideologije, kao sistema njegove racionalizacije (Slavujević, 1986: 34) i programâ kao njenih konkretnijih izrazâ pa do poruke, to jest političke propagande, kojom se građanima objavljuje pogled na svet političkog subjekta, populizam postaje istaknut na trećem i četvrtom nivou ovog niza – u formulaciji političkih programâ i njihovoj javnoj prezentaciji. Pozivanje na najopštije vrednosti, prvo, biva konkretizovano pozajmljivanjem ideološkog osnova, to jest definisanjem njihovih pozicija na ideološkim relacijama – „levo-desno“, „liberalno-konzervativno“, „nacionalno-građansko“ itd., i određivanjem osnovnog političkog pojma oko koga se koncentriše smisao delovanja – „reforma“, „obnova“, „nacionalni interes“. Uz ovo, u prvi plan se „izbacuju“

kvaliteti lidera. Potom sledi detaljniji opis konkretnih ciljeva i isticanje stavova o pitanjima na kojima se računa da se pridobiju građani.

Navedeni obrazac, ipak, nije isključivo odlika političkog delovanja populista. Na istovetan način svoje politike građanima prezentuju i drugi politički subjekti. U čemu je onda specifičnost populista? Odgovor je – u načinu na koji pobuđuju interesovanje ljudi, njihov emotivni naboj i intenciju da deluju u željenom smeru, to jest u izrazitom naglašavanju i kombinovanju pojedinih elemenata organizovane političke persuazije. Ukazaćemo na najistaknutije. Na delu je, pođemo li od jedne od najznačajnijih karakteristika populizma, personalizacija politike dovedena do krajnosti. Nju pospešuje čitav niz situacionih faktora koji se efektiraju u periodima dubokih kriza. U takvim situacijama odnos građana prema političarima je krajnje individualizovan, pa ovi (građani) očekuju, to jest propagandne mašinerije pothranjuju, dolazak „reformatora“, „spasitelja“ - „vođa“. (Slavujević 2009: 95) Na političkoj sceni Srbije ovo je bilo izrazito tokom 1990-ih, ali i u aktuelnom trenutku. Ima li pokušaja sažetijeg opisa ovakvog stanja među biračima i intencije političkog subjekta od slogana V. Draškovića iz izborne kampanje za predsednika Srbije 1997. godine – „Jedan za sve“ (sa aluzijom na Hristovo žrtvovanje za čovečanstvo)?

U komunikaciji koja se označava populističkom, a u kontekstu personalizacije politike, izražena je persuazivna tehnika ličnog primera zasnovana na psihološkom principu ugledanja. U tom smislu, postupcima lidera nastoji da se utiče na htenje i ponašanje ljudi. Ima je još u čuvenoj *Besedi na Opidu* Aleksandra Makedonskog kada ovaj podseća vojnike na svoj skroman način života: „Jednako ručam kao i vi i jednako spavam kao i vi... a znam samo to da bdijem za vas da vi možete spavati“, (prema Slavujević 2009: 113); u propagandnim plakatima Hitlera, Staljina ili Kartera prikazanih kako rade u noćnim satima i izjavama savremenih lidera o bespoštednom sopstvenom angažovanju zarad dobrobiti naroda.

Odnos na liniji lider – narod u populizmu u vezi je sa segmentacijom publike kao jednim od osnovnih metodskih principa savremene političke komunikacije a koja u populizmu nije posve izražena. Populisti se, naime, uglavnom obraćaju svim pripadnicima zajednice a odnos prema političkoj i/ili intelektualnoj eliti ili konkretnim društvenim grupama, a prema principu simplifikacije slike sveta, svode na polarizaciju „dobro – loše“. Tako figuru neprijatelja ili „žrtvenog jarca“ nalazimo u odnosu nosilaca aktuelne prema prošloj vlasti (D. Tramp, A. Vučić) ili odnosa političkih subjekata prema

specifičnim društvenim grupama poput, na primer, odnosa niza evropskih političara prema migrantima. U tom smislu je karakteristično pozivanje V. Orbana na hiljadugodišnju hrišćansku tradiciju mađarskog naroda, to jest fundamentalne vrednosti naroda koje bi mogle biti ugrožene ukoliko Mađarska prihvati migrante muslimanske veroispovesti. Isticanje hrišćanskog identiteta zajednice uočljivo je u suprotstavljanju obeleženom emotivnim nabojem gorepomenutog V. Draškovića prema ostacima bivšeg komunističkog režima u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji u njegovom sloganu, „Ljubav, vera, nada“, preuzetog iz poslanice apostola Pavla upućene Korinćanima. Nije li, imajući u vidu sve gorenavedeno, populizam izrazita karakteristika političkih aktivnosti Mahatme Gandija u njegovom „pasivnom otporu“ Britanskoj imperiji, Martina Lutera Kinga u borbi za prava crnaca u SAD, Dalaj Lame u borbi protiv kineske vlasti na Tibetu ili Nelsona Mandele u borbi protiv aparthejda u Južnoj Africi – političkih aktivista uz čija se imena pridev „populistički“ obično ne koristi u savremenim medijima i stručnoj i naučnoj literaturi?

Pored tzv. afektivne logike u kome osećaji prethode razumu, a racionalna komponenta se gradi naknadno, kao opravdavanje emocija, u komunikaciji populista sa građanima izražena je pseudoargumentacija, odnosno logički neutemeljeno zaključivanje. Ono se često javlja u formi perceptivnih „dokaza“ (argumentum ad oculum), brojnih tipova verbalnih pseudoargumenata – kvalifikacija (insinuacija i etiketiranja), odnosno diskvalifikacija ličnosti (argumentum ad hominem). Međutim, imajući u vidu komunikacijski odnos na liniji političar – građani, ključno mesto u pseudoargumentaciji populista zauzima argument većine (argumentum ad populum) kada se istinitost iskaza potvrđuje njegovim prihvatanjem od strane većine članova grupe, kada se iskaz daje u ime naroda, radničke klase i sl. ... (Slavujević 2009: 86). Tako se u Srbiji B. Karić građanima obraća perceptivnim „dokazima“ mašući sa govornice zelenom salatom dok je u Britaniji to činila M. Tačer pokazujući glasačima/narodu prazan ceger i tako „argumentujući“ tvrdnje o padu standarda pod laburistima. Verbalnom pseudoargumentacijom, a sve u interesu naroda, obilovala je poslednja predsednička kampanja u Americi. Među primerima „argumenta većine“ u Srbiji su izraziti slogani V. Koštunice iz kampanja 2000. i 2002. godine – „Ko danas govori u ime svih nas? Koštunica. Naravno.“ i „Ko što narod kaže – Koštunica. DSS“ – iako se uz njegov opšti pristup politici ne bi mogao postaviti pridev „populistički“ u smislu u kome o ovome pišu gorenavedeni i drugi teoretičari. S druge strane, i oni koje

označavaju populistima svoje zaključke često baziraju na principu logičko-diskurzivnog mišljenja.

Pozivanje na narod, dakle, nije strano političkim subjektima koji ne nose epitet „populistički“, kao ni korišćenje gorenavedenim persuazivnim načelima i tehnikama. No, ono što je karakteristično za one kojima se ovaj pridev pripisuje je konstantnost i koherentnost u pristupu komunikaciji sa biračima. Ovo podrazumeva da je, pored naglašene personalizacije politike i simplifikacije slike sveta (pune emotivnog naboja) kao metodskih načela komunikacije, te upotrebe „logike srca“ i argumenata većine, ovaj pristup karakterističan po jeziku i tonu kampanje – korišćenju „govora običnog sveta“ nasuprot narodu teško razumljivog diskursa političkih i intelektualnih elita i izazivačkom, napadačkom odnosu prema političkim protivnicima, odnosno neistomišljenicima, koji (odnos), u izbornim periodima, odlikuju elementi negativne i prljave kampanje. Uz sve nabrojano, pojmovi „jedinstva“, „obnove“, „nacionalnog interesa“ i sl. sve vreme bivaju isticani kao smisao političkog angažmana subjekta.

Konačno, u razmatranju populizma kao stila političke komunikacije nezaobilazna je i uloga medija, pre svega masovnih. Osnovna pitanja koja se u tom smislu postavljaju tiču se ove uloge u usponu populističkih pokreta u svetu a onda i u njihovom obuzdavanju, to jest u odbrani sistema predstavničke demokratije. Kako to konkretnije tumači N. Ernst (Nicole Ernst), savremeni medijski populizam, kao novina u teorijskom i istraživačkom talasu razvijenom na tragu tekstova Đ. Macolenija (Gianpietero Mazzoleni) iz prošle decenije, ispituje, s jedne strane, na koji način masovni mediji tretiraju politički generisan populizam, to jest kako u njima bivaju prikazani politički lideri i pokreti koje nazivaju populističkim i intepretirane teme koje ovi pokreću a, na drugoj strani, bavi se medijski generisanim populizmom, to jest ispituje da li su sami mediji populistički subjekti (2014: 12).

Đ. Macoleni pravi razliku između društvene uloge elitnih, tzv. *mainstream* medija i tabloidnih, populističkih medija. Dolazi do zaključka da, kada je reč o delovanju potonjih, može doći do konvergencije ciljeva ovih medija i populističkih pokreta ali, kako piše, ona (konvergencija) je retko namerna i planirana i svodi se na medijsko povlađivanje interesovanju publike, izlaženju u susret njenom raspoloženju i zadovoljavanju njenih potreba za zabavom i, naravno, sopstvenim komercijalnim pobudama. Kada je, pak, reč o prvim, elitnim medijima, oni mogu da zauzmu poziciju zaštitnika uspostavljenog političkog poretka ili da to ne budu i počnu „naginjati“ ka

određenim političkim „ideologijama“ i postaju njihovi pobornici (2004: 9-10). Macolenijevi zaključci, mada ne čine značajnu novinu na planu komunikologije, iznova otvaraju pitanje uloge medija kao, s jedne strane, sredstva/kanala političke komunikacije i, sa druge, kao njenog subjekta koji, u političkim i izbornim borbama, iskazuje vlastite ideološke, vrednosne i političke orijentacije i angažuje se u prilog ili protiv određenih političkih aktera. Reč je ne samo o medijizaciji politike u smislu njene naglašene personalizacije, trijumfu imidža nad sadržajem nego o simbiozi političara i medija/novinara (Lou, 2013, Atlagić 2011), to jest, u širem smislu, o opravdanosti kritičkog komunikološkog pristupa u izučavanju uloge medija u društvu prema kome su mediji ideološke institucije, institucije reprezentacije i osmišljavanja, a ne jednostavnog reflektovanja stvarnosti kako se na njih gledalo iz ugla klasične komunikološke paradigme. Istraživanja na temu medijskog populizma od značaja su, čini se, prevashodno zbog potrebe razumevanja uloge medija, to jest novinara da odgovarajući pogled na svet učine masovnim fenomenom (Lou, 2013: 173) i to tako što će, u skladu sa njim, iz mnoštva događaja i pojava tokom dana odabirati neke, određivati njihove glavne aktere i struktuirati ih u odgovarajuće žurnalističke forme i priče (Matić, 2014: 14). Konačno, ovim istraživanjima se na najširem planu stremi odgovoru na pitanje kojim se komunikologija bavila tokom celokupnog 20. veka – pitanjem efekata medija na stavove i ponašanje ljudi. Empirijska istraživanja posvećena identifikovanju veze medijskog i političkog populizma u zemljama Zapadne Evrope posle 2000. godine (prema Rooduijn, 2013; NCCR, 2016), to jest odgovoru na pitanje da li je populizam birača posledica populizma medija, samo delimično potvrđuju teorijske stavove.

ZAKLJUČAK

Savremeni populizam je fenomen koji se tematizuje u sve većem broju studija i istraživanja. U želji da dà doprinos istraživanju ovog fenomena a podstaknut, pored navedenog, i čestim korišćenjem ovog pojma u krajnje pežorativnom značenju u političkom životu, autor ovog kratkog preglednog rada je, pozivajući se na recentnu literaturu, pokušao da ukaže na ključne elemente populizma shvaćenog kao „stil političke komunikacije“. Njihovoj identifikaciji prethodila je interpretacija ključnih stanovišta o tome zašto se populizam (ne) može smatrati utemeljenom političkom ideologijom. Odsustvo tzv. dominantnih vrednosti u populizmu čini da u njemu ključno mesto zauzima komunikacijski odnos političkog lidera i naroda na koji se ovaj u svom

političkom delovanju poziva, te da je koncept populizma moguće razmatrati sveobuhvatno iz ugla političke komunikacije što ne prenebregava razmatranje njegovih vrednosnih osnova. Autor nalazi da su u komunikaciji sa građanima, to jest u tumačenju realnosti od strane političkih subjekata koje nazivaju populistima, naglašeni određeni elementi organizovane političke persuzije i to personalizacija politike i simplifikacija slike sveta. Oslanjanje na tzv. logiku srca, korišćenje pseudoargumenata (naročito „argumenta većine“), jednostavna terminologija i negativan ton su druge karakteristike ovog pristupa u političkoj komunikaciji.

LITERATURA

Atlagić, Siniša (2011). „Politička propaganda: Različita shvatanja pojma i funkcije” u *Politička revija*, Beograd: Institut za političke studije, str. 491- 510. godina X vol. 30 № 4/2011, ISSN 1451-4281

Atlagić, Siniša (2011). „Professionalizacija političeskoj komunikaciji – triumf formy nad soderžaniem“ u *Naučnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta serija Filosofija, Sociologija, Pravo*, № 14 (109) 2017 Выпуск 17

Atlagić, Siniša. *Nacistička propaganda: Od totalne do totalitarne propagande*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja Štampa, 2012.

Canovan, Margaret. „Populism for political theorists?“. *Journal of Political Ideologies*, 9 (3) (October 2004): 241-252, Carfax Publishing

Jagers, Jan i Stefaan Walgrave. „Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium“. *European Journal of Political Research* 46 (2007): 319-345.

Lou, P. Erik. *Mediji i politički proces*, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2013.

Matić, Jovanka. *Servis građana ili servis vlasti: Pluralizam mišljenja u informativnom programu javnog TV servisa u Srbiji*. Beograd: IP Dobar naslov, 2014.

O'Shaugnessy, Nicholas J. *Politics and propaganda: Weapons of Mass Seduction*, Manchester: Manchester University Press, 2014.

Rooduijn, M. „The mesmerising message: The diffusion of populism in public debates in western European media“. *Political Studies*, Vol. 62, No. 4 (2013): 726-744.

Slavujević, Zoran. *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*. Beograd: Grafokard, 2009.

Slavujević, Zoran. *Savremeni politički mit*. Beograd: Radnička štampa, 1986.

Stanley, Ben. „The thin ideology of populism“. *Journal of Political Ideologies*, 13 (1) (February 2008): 95–110, Routledge

Šalaj, Berto. „Suvremeni populizam“. *Analiza hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, vol. 9 No. 1 (ožujak 2013): 21–49.

Taggart, Paul. „Populism and representative politics in contemporary Europe“. *Journal of Political Ideologies*, 9 (3) (October 2004): 269–288, Carfax Publishing

Taylor, Philip M. *British Propaganda in the 20th Century: Selling Democracy*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999.

ELEKTRONSKI IZVORI

Ernst, Nicole (2014). Understanding Media Populism: An international and intermedia Comparison. Dostupno na: http://www.nccr-democracy.uzh.ch/intranet/doctoral_program/main/academic-program/compulsory-program-1/research-colloquium-1/papers-to-be-presented-18-september/ernst_nicole.pdf/at_download/file. Posećeno: 25. 7. 2017.

Mazzoleni, Gianpietro (2004). Media e populismo: alleati o nemici?: Working papers del Dipartimento di studi sociali e politici, n.4/2004. Dostupno na: http://www.sociol.unimi.it/papers/2004-3-3_Gianpietro%20Mazzoleni.pdf.
Pristupljeno: 30. 6. 2017.

Mudde, Cas; Cristobal Rovira K. 7. 2017. altwasser (2012). Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis, u *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy*. (Excerpt) Dostupno na: http://assets.cambridge.org/9781107023857/frontmatter/9781107023857_frontmatter.pdf.
Pristupljeno 26. 7. 2017.

NCCR (National Centre of Competence in Research) (2016). *The appeal of populist ideas, strategies and styles: A theoretical model and research design for analyzing populist political communication*. Zurich: University of Zurich. Dostupno na: <<http://www.nccr-democracy.uzh.ch/publications/workingpaper/wp88>> Pristupljeno: 10.8.2017.

Wirz, Dominique (2014). Talking About the Heartland. Values and Emotions in Populist

Communication. Dostupno na: http://www.nccr-democracy.uzh.ch/intranet/doctoral_program/main/academic-program/compulsory-program-

1/research-colloquium-1/papers-to-be-presented-19-september-2014/ wirz_dominique.pdf/at_download/file. Pristupljeno: 1. 9. 2017.

POPULISM AND POLITICAL COMMUNICATION

SINIŠA ATLAGIĆ

University of Belgrade, Faculty of Political Sciences

SUMMARY

Taking into account the conclusions from recent literature on populism as a "style in political communication" the author tends to point out its basic characteristics. He intends to examine the structure of value orientation of political actors called „populists“ as well as arguments they use. His conclusion is that the absence of so called dominant values in populism makes it a key point in the communication relationship of the political populist leaders and the people they (leaders) refer to in their political struggles and that is why the concept of populism can be considered comprehensively from the point of political communication. The author finds that in such a communication process, that is, in the process of interpretation of reality by political subjects called populists, certain elements of organized political persuasion are emphasized – primarily the personalization of politics and the simplification of the image of the world. The usage of so-called logic of the heart, pseudoarguments (in particular, the "argument of the majority"), simple terminology and a negative tone are other characteristics of this approach in political communication.

KEY WORDS: populism, political communication, electoral communication, values, (pseudo)argumentation

MEDIJSKI POPULIZAM I POLITIČKI POPULIZAM*

JOVANKA MATIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Istraživanja o ulozi medija u usponu populističkih partija u Zapadnoj Evropi koriste koncept medijskog populizma. Njime je prvobitno označavana informativna produkcija tabloidnih medija koji daju veliku pažnju populistima zbog svoje usmerenosti na skandal, personalizaciju, konfiktan govor, i sl. i time deluju kao nenamerni pomagači političkog populizma. Kasnije elaboracije koncepta vide medije same kao proizvođače populizma, a ne samo njegove transportere i insistiraju da se ove dve medijske prakse istražuju zasebno. Tekst zastupa ideju da mediji utiču na birače tako što obezbeđuju sliku sveta, jednu od mogućih, u kojoj neke političke poruke za njih imaju više smisla od drugih. Stoga je potrebno izučavati tabloidnu sliku sveta kao celinu, posebno njenu vrednosnu strukturu, da bi se videlo na koje načine ona utiče da populističke ideje i u tom kontekstu budu više smislene od drugih.

KLJUČNE REČI: populizam, medijski populizam, mediji, ideologija

Svetom 21. veka kruži novi bauk – bauk populizma. On je još 2004. godine identifikovan kao novi duh vremena i „glavni tok u politici Zapadnih demokratija” (Mudde, 2004: 542). Iako je populizmu ponekad pripisivana mogućnost ubrizgavanja svežeg daha umrtoj demokratiji, danas je on univerzalno prepoznat kao tamna senka demokratije, njen defekt i patološki oblik (Miler, 2017), čak kao autoimuna bolest (Keane, 2017). Populizam se upoređuje sa kompjuterskim virusom čiji operativni sistem napada (Milovanović, 2017), uništavajući neke od njegovih najkorisnijih funkcija ili posmatra kao moderni oblik totalitarizma (Puhovski, 2017) u postmodernom sistemu „auditorijumske demokratije” (Manin, 1997).

Populizam se u ovom tekstu tumači kao ideologija, tj. određen, relativno uzak, skup političkih ideja kojim se zagovara specifičan odnos između

* Rad je napisan u okviru projekta 47010 „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup” koji podržava i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

naroda, elite, određenog političkog subjekta i „opasnog drugog” u cilju ostvarenja suvereniteta naroda: elita i razne druge socijalne grupe („opasni drugi”) ugrožavaju pravo naroda na suverenitet, koje politički subjekt ostvaruje ili štiti (NCCR, 2016: 8). Ovo značenje termina podrazumeva da politički subjekt najčešće koristi suprotstavljenost naroda i uzurpatorske elite kao svoju strategiju delovanja (predstavljanja) i kao stil komunikacije, ali ove dve poslednje odrednice nisu dovoljne da ga definišu kao populistički ako prva nedostaje. Odabrana definicija populizma u skladu je sa uvidom mnogih autora da populizam može kombinovati raznovrsne političke sadržaje u zavisnosti od šire ideologije na koju se ova ograničena naslanja, kao i od socio-ekonomskog i istorijskog konteksta u kome se populizam pojavljuje i razvija (Katsambekis, 2017).

U radu se razmatra odnos populizma i medija, budući da su mediji identifikovani kao jedan od značajnih aktera širenja populističkih ideja i njihovog prihvatanja. U njemu se analizira koncept medijskog populizma, njegova empirijska provera i ukazuje šta je delotvorna strategija istraživanja koja može pomoći da se svestrano sagleda uloga medija u širenju populizma u modernom društvu.

TEORIJA: MEDIJSKI POPULIZAM MOŽE BITI NEVOLJNI POMAGAČ POLITIČKOG POPULIZMA

Prvi sistematizovani relevantni uvidi u odnos populizma i medija potiču sa početka 21. veka, nakon što je 90-ih godina došlo do naglog porasta biračke podrške novim, desničarskim reakcionarnim strankama anti-establišmentske orijentacije u stabilnim i prosperitetnim zemljama Zapadne Evrope.

U obimnoj akademskoj literaturi o uzrocima rasta populizma prvobitno je izostalo razmatranje uticaja „medijskog faktora”, koji se ponekad pominjao u sklopu analize kulturnog ambijenta pogodnog za njegovo širenje. Pionirski tekstovi italijanskog komunikologa Đanpjetra Macolenija iz 2003. i 2008. godine (Mazzoleni, 2003, 2008) pokrenuli su čitav talas teorijskih razmatranja i empirijskih istraživanja zasnovanih na njihovom tragu (NCCR, 2016).

Macoleni je tvrdio da između medija, posebno izrazito komercijalizovanih i populističkih partija postoji poseban odnos, utemeljen na osnovi ponude i potražnje, kojim se mediji „mogu pretvoriti u moćne, iako nevoljne, saveznike populističkih lidera” (Mazzoleni 2003: 2). Tabloidni mediji prvo rade kao katalizator zahteva za političkim promenama, čime olakšavaju

spremnost ljudi da prihvate populistički govor, da bi kasnije postali pomagač populističkih lidera i doveli do „povećane vidljivosti i značajnog odzvanjanja populističkih poruka među širokom publikom” (Mazzoleni, 2008: 50).

Novina pionirskog teorijskog i istraživačkog talasa bio je pojam „medijski populizam”. Njime je označeno funkcionisanje i informativna produkcija visoko komercijalizovanih medija koje tržišni imperativi prisiljavaju da dopru do što brojnije publike pa podilaze njenim ukusima i preferencama. Macoleni je ovim pojmom obuhvatio „kako koncept komercijalnog tretmana kolektivnih predstava (i javnih poslova) tako i sveopštu ‘popularizaciju’ medijskih praksi i sadržaja” (Mazzoleni, 2008: 54).

Na osnovu iskustava delovanja medija u Zapadnoj Evropi ustanovljeno je da između medija sklonih medijskom populizmu i populističkih partija postoji uzajamnost potreba i podudarnost ciljeva. Oni su potrebni jedni drugima, kaže Macoleni i zaključuje da se politički populizam „savršeno ugnezdio u okruženje u kome cveta medijski populizam” (Mazzoleni, 2008: 54). Mediji popularizuju svoje prakse i sadržaje služeći se tabloidnim tehnikama kao što su pojednostavljivanje, dramatizacija, personalizacija, emocionalizacija, moralizacija, itd. Populističke partije nude upravo ono što medijski populizam traži – novu pojavu na političkoj sceni, antielitistički agresivan i emotivan govor koji prelazi granice političke korektnosti, kontroverzu i konflikt, harizmatско i visoko personalizovano vođstvo. Za populističke lidere pak trka medija za što većom publikom zbog koje se oni fokusiraju na „ekstremenije i skandaloznije aspekte politike” predstavlja odličnu scensku pozadinu, jer im omogućuje da nađu „ne samo prijemčivu publiku nego i veoma prijemčiv medij” (Mudde 2004: 554).

Obezbeđujući populistima vidno mesto u nacionalnoj politici i političku relevantnost, mediji politički legitimizuju populističke partije i lidere, pitanja koja oni pokreću, ključne poruke i njihov politički stil, što utiče na prihvatanje populističkih poruka od strane javnosti.

Analiza uloge medija u rastu populizma smeštena je u kontekst dva simultana procesa – medijalizacije političkog života i sve veće komercijalizacije celokupne medijske industrije.

Medijalizacijom je označen dugoročni proces promena u društvu, kulturi, a posebno u politici, koje su nastale izrastanjem medija u centralni izvor informacija i glavnog posrednika u komunikaciji između političkih aktera i javnosti. Mediji su zamenili političke partije kao glavne dotadašnje agense političke socijalizacije (Manin, 1997) i kreiranja javnog mnjenja. Proces je počeo

60-ih godina prošlog veka, sa razvojem televizije, koja je povećala medijsku publiku do ranije nezabeleženih razmera, što je primoralo sve društvene subjekte da se prilagode logici medija.

Da bi uspeali da kontrolišu medijske prezentacije ključnih političkih događaja i društvenih tema, politički subjekti bili su primorani da se upuste u borbu za vidljivost unutar polja „posredovanog publiciteta” (Thompson, 1995: 245). Njihova komunikacija sa javnošću kroz medije nije više samo dodatak procesa političkog odlučivanja, već postaje sastavni deo i donošenja odluka i samog vladanja: političari sve više pažnje i novca posvećuju strategijama medijskog nastupa, pri donošenju političkih odluka u obzir uzimaju mogućnosti njihove medijske promocije, „razvijaju nove taktike ponašanja – odnose sa javnošću, politički marketing, menadžment informacija” (Blumler, Kavanagh, 1999: 213). Razne političke prakse i rutinski politički događaji, uključujući izgradnju imidža, prilagođavaju se postojećim medijskim formatima. Razvija se sistem personalizovane politike, baziran na političkim zvezdama – političarima koji su spretni u medijskoj komunikaciji, pa najvestiji “medijski eksperti” među političarima zamenjuju ranije dominantne najbolje političke aktiviste i najefikasnije partijske birokrate (Manin, 1997).

Uporedo sa režiranjem politike za javno izvođenje odvijao se proces komercijalizacije medija, pa i medijske reprezentacije politike. Tradicionalni model društveno odgovornog i etičkog informisanja, koji je u Zapadnoj Evropi bio dominantan u vreme TV monopola medijskih javnih servisa do 1980-ih, sledeće decenije doživljava krizu pred navalom novog, popularnog tretmana događaja i ličnosti. Komercijalna medijska industrija pretvorila je politiku u „infoteinment” i politički voajerizam.

Medijalizacija politike i komercijalizacija njene javne reprezentacije, sa personalizacijom političkog delovanja i predstavljanjem politike kao spektakla, kako ističe Macoleni, stvorili su povoljan ambijent za širenje populističkih poruka. U milione domova ulaze slike „odomaćene politike” – u oba značenja te reči, kao politike unete u dnevnu sobu i kao politike „krojene prema stilu i načinima kućnog ponašanja, očekivanja, strahova i rasprava” (prema Mazzoleni, 2008: 53). Uspešni demagog postmoderne je telegenični tribun (Taguieff, 1997).

Druge dve novine prvih uvida u odnos između medija i populizma bile su uočavanje različitog tretmana populizma u tabloidnim i elitnim (kvalitetnim) medijima i identifikacija različitih faza odnosa medija prema populistima tokom razvoja populističkih partija.

Kao glavna razlika između dve vrste medija istican je stepen njihove integracije u dati kulturni i politički ambijent i u postojeću političku elitu (Mazzoleni, 2008). Nasuprot tabloidnim medijima, kao što su komercijalne televizije usmerene na infotainment, tabloidne novine i kontakt radio, elitni mediji odražavaju vrednosti, interese i poglede elite kojoj i sami pripadaju. Oni se oslanjaju na elitne ekspertske izvore informacija i manje pažnje poklanjaju mišljenjima običnih ljudi jer su manje zavisni od masovnosti publike, izveštavaju balansirano i poštuju profesionalnu etiku.

Obe vrste medija reaguju prema populistima na osnovu svoje "medijske logike" ili "proizvodne pristrasnosti" (Mazzoleni, 2008: 55). Tabloidni mediji prilagođavaju način izveštavanja najširoj publici, pa tretiraju populiste kroz šemu političke igre, senzacionalizma ili personalizacije. Većina elitnih medija, iako i sami zahvaćeni tabloidizacijom, tretiraju populizam kao napad na postojeći poredak stvari. Oni populiste ili ignorišu, ili ih minimiziraju, ili im se aktivno suprotstavljaju kroz ugao izveštavanja označen kao "održavanje reda i zakona".

Podela medijskih uloga, međutim, nije crno-bela. Moguć je i drugačiji odnos medija prema populistima koji proizilazi iz određene uređivačke orijentacije, odnosno "vrednosne pristrasnosti", iako se to događa u izuzetnim slučajevima, posebno kada elitni mediji nisu branioci poretka, već aktivni zagovaraoci određenih ideologija.

U životnom ciklusu populističkih pokreta ustanovljene su četiri faze koje su obeležene različitim ulogama medija. U prvoj fazi, stvaranja temelja za razvoj populizma, mediji deluju indirektno time što dramatišu negativne aspekte socijalnog života i šire atmosferu razočaranosti, iznevernosti od strane elite i cinizma. Oni normalizuju kontekst za pojavu populizma. U drugoj fazi, kada je populistička organizacija nastala, njeni lideri aktivno traže medijsku pažnju koristeći razne taktike, kao što su organizovanje kontroverznih događaja, verbalni radikalizam, brutalno i emotivno zapaljivi napadi na odluke establišmenta i njegove politike. Tabloidni mediji im obezbeđuju vidno mesto i relevantnost, čime ih legitimizuju, a elitni ili umanjuju njihov značaj ili ih potkopavaju ismevanjem ili direktnim napadima.

Jednom kada je populistički pokret stekao legitimitet i prepoznatljivost i ušao u parlament, ili čak u vladu, on prestaje da bude posebno medijski zanimljiv. Populistički lideri gube početnu harizmu nove i senzacionalne pojave i obe vrste medija okreću se ustaljenom poretku stvari od koga zavise. Elitni mediji mogu da pokažu određeno poštovanje prema populistima koji su stigli

do vlasti, a između lidera populističkih partija i medija koji su ih ranije podržavali postoji mogućnost izbijanja konflikta zbog promene tretmana. U četvrtoj, opadajućoj fazi podrške populistima, tabloidnim medijima može biti senzacionalan upravo njihov pad rejtinga, ili se mogu zainteresovati za neke nove učesnike nacionalnog političkog tržišta (Mazzoleni, 2008).

EMPIRIJSKA PROVERA: POPULIZAM BIRAČA MOŽE BITI I UZROK I POSLEDICA MEDIJSKOG POPULIZMA

Brojna empirijska istraživanja medijskog izveštavanja o populističkim partijama i vezi između medijskog i političkog populizma, razvijena tokom poslednjih 15 godina u zemljama Zapadne Evrope u kojima je populizam doživeo značajan uspeh, samo su delimično potvrdila teorijska viđenja.

Prve studije su pokazale da je medijska vidljivost populističkih partija imala veliki značaj za njihov legitimitet, štaviše da su mediji imali ključnu ulogu u izbornom uspehu Slobodarske stranke u Austriji, Lige Sever u Italiji, Nacionalnog fronta u Francuskoj, Flamanskog bloka u Belgiji, Stranke za slobodu u Holandiji, Narodne stranke u Švajcarskoj tokom 2000-ih godina. Neke od ovih partija uživale su otvorenu podršku pojedinih medija (Austrija) ili bar dela komercijalnih medija (Švajcarska). Međutim, istraživanja su istovremeno otkrila da je usponu populista najviše doprinelo medijsko izveštavanje o imigracionoj politici, ponekad i o kriminalu. U Holandiji je registrovana direktna veza: što su mediji više govorili o temama u vezi sa imigracijom, to je bio viši udeo glasova za populističke partije (NCCR, 2016: 30).

Istraživanja su vremenom dobijala na preciznosti, detaljnosti i složenosti, ali direktni efekti medija na uspon populista nisu se mogli jasno pokazati. Na primer, istraživanje o medijskom izveštavanju tokom sedam izbornih ciklusa u Holandiji u periodu od 20 godina (1994-2012) nije otkrilo dosledan trend povećanja populističkih poruka u novinama i televizijskim vestima, čak ni u promotivnim partijskim TV programima (Bos, Brants 2014). Promena u obimu populističkih poruka je bilo, ali se one nisu poklapale sa izbornim rezultatima populista. Stalni porast populističke retorike primećen je samo u razgovornim TV emisijama, koje su identifikovane kao vrhunski populistički žanr.

Istraživanja nisu potvrdila tezu o suprotstavljenom tretmanu populista u tabloidnim i elitnim medijima. Studija o odlikama javne debate u tabloidnim

novinama (u tekstovima koji izražavaju mišljenja autora) u pet zemalja Zapadne Evrope nije pokazala da je ona bila više populistička od debate u elitnim novinama, iako je ustanovljeno da je stepen populizma u ovoj vrsti sadržaja štampe tokom poslednje dve decenije porastao (Rooduijn, 2013). Tabloidni mediji, naime, nisu izražavali jaču orijentaciju protiv establišmenta od svojih konkurenata.

Nije potvrđena ni pretpostavka iz literature da su populistički lideri zavisniji od medija u pogledu imidža u odnosu na partijske lidere drugih partija. Istraživanje o percepciji imidža lidera dve populističke i četiri nepopulističke holandske partije tokom izbora 2006. godine pokazalo je da mediji imaju značajne efekte na javni imidž političkih lidera (Bos et al. 2011). Međutim, razlike u vrsti i snazi medijskih efekata bile su minimalne u pogledu percepcije populističkih i nepopulističkih lidera. Ustanovljena je značajna medijalizacija politike, ali je utvrđeno da su populistički lideri isto koliko i drugi partijski lideri zavisni od medija u širenju ideja i oblikovanju imidža. Istraživanje je potvrdilo i tezu da birači percipiraju partijske lidere kao legitimnije i efikasnije što više medijske pažnje dobiju. Međutim, pravilo je važno podjednako za populiste i nepopuliste. Nije potvrđeno, da je populistički lider sa više medijske pažnje bio legitimniji od onog sa manje. Medijsko prikazivanje lidera kao političara koji slave domovinu kao najvažniju zajednicu (populistička ideologija), predstavljaju se kao nosioci rešenja za krizu (populistička strategija) i koriste jednostavan i konfliktan govor (populistička retorika), nije imalo efekta na pozitivniji imidž populističkih od nepopulističkih lidera.

Istraživanje u Švajcarskoj iz 2006. godine pokazalo je da u javnim nastupima političara na zatvorenim raspravama u parlamentarnim odborima, na plenarnim parlamentarnim zasedanjima i u debatnoj TV emisiji o imigracionoj politici nije bilo značajnih razlika između lidera populističkih i nepopulističkih partija. Sve partije su često koristile populistički stil komunikacije. U tome je prednjačila nepopulistička Hrišćansko-demokratska stranka, dok se populistička Narodna stranka, tada član parlamenta, jedino izdvajala po tome da je više od drugih koristila populističku retoriku u debatnoj TV emisiji u poređenju sa istupima u parlamentarnim forumima (Cranmer, 2011).

Istraživanje birača u Holandiji iz 2017. godine je pokazalo da izbor medija, koje građani prate, nije dovoljan indikator njihovog odnosa prema populističkim partijama (Hameleers et al. 2017). Njime je opovrgnuta pretpostavka da ljudi sa populističkim stavovima više koriste tabloidne medije

nego oni koji takve stavove nemaju. Praćenje tabloidne štampe nije bilo značajno povezano sa negativnim stavovima prema eliti i establišmentu, ali se pokazalo da su njeni čitaoci imali jače populističke stavove od nečitalaca o „opasnim drugima“, tj. o kulturno nepripadajućim socijalnim grupama (imigranti, manjine, i sl.). Čitaoci kvalitetne štampe pak imali su slabije stavove protiv nepripadajućih društvenih grupa. Nisu potvrđena očekivanja o povezanosti populističkih stavova TV gledalaca i njihovih preferenci prema zabavno-orijentisanim i faktografski-orijentisanim informativnim TV sadržajima, mada su oni koji više vole zabavne sadržaje imali nešto jače stavove protiv establišmenta.

Istraživanje je utvrdilo snažnu korelaciju između populističkih stavova medijskih korisnika i njihovih preferenci prema medijskim sadržajima protiv establišmenta i protiv „opasnih“ socijalnih grupa, i to po obe dimenzije: oni koji su preferirali anti-establišment sadržaje imali su jače anti-establišment stavove, a oni sa prefencom prema isključujućim sadržajima imali su snažnije isključujuće stavove. Autori su ukazali da ovakav nalaz ne potvrđuje da su mediji uticali na populističke stavove svoje publike, već samo da ljudi koji imaju populističke stavove više vole medije koji i sami sadrže takve stavove. Iz toga je sledio zaključak da populistički stavovi ljudi istovremeno mogu biti i uzrok i posledica izloženosti medijskom populizmu. Istraživanjem je utvrđeno snažno dejstvo nekih drugih faktora na populističke stavove publike, kao što su osećaj materijalne osujećenosti, nivo obrazovanja i političkog znanja i razumevanja političkih pitanja.

POTREBA KRITIČKOG UVIDA: SLIČNOST IDEOLOGIJE TABLOIDNOG NOVINARSTVA I POLITIČKOG POPULIZMA

Pomenuta istraživanja imala su mnogo ograničenja i manjkavosti. Ona nisu operisala ni sa jasnom definicijom, ni sa istom definicijom populizma. U njima su se mešala tri razumevanja populizma – kao ideologije, kao strategije i kao komunikacionog (retoričkog) stila. Operacionalizacija ovih koncepata takođe je bila različita, obuhvatajući različite elemente i u različitim kombinacijama. U nekim istraživanjima se populističkim stilom smatra svako pominjanje volje naroda, a u drugima samo naglašavanje odbrane volje naroda i odgovornosti prema narodnoj volji. Negde se populizam tretira kao kombinacija neprijateljskog odnosa prema establišmentu i identifikacije sa narodom, a drugde kao potenciranje domovine i samopredstavljanja kao

nosioca izlaska iz krize. Retorički elementi populističkog stila su takođe raznovrsni (NCCR, 2016).

Fokus većine istraživanja je bio na periodima izbornih kampanja, u kojima ipak važe posebna pravila izveštavanja, čak i kada ona nisu formalna.

Najvažnije, većina istraživanja se bavila uočavanjem prisustva političkih poruka u medijima, a ne onim što su mediji (već) učinili sa tim porukama kroz procese selekcije i uokviravanje informacija u smislene priče. Posmatranje medija kao tek tehnološke infrastrukture za prenošenje poruka koje proizvodi neko izvan medija je tipična karakteristika konvencionalnih teorija masovne komunikacije koje ignorišu ideološku prirodu funkcionisanja medija, ugrađene u profesionalne novinarske prakse. Zaista, glavnina istraživačkih studija se naslanjala na konvencionalnu teorijsku paradigmu, njen transmisioni model komunikacije i njenu tradiciju kvantitativnih, scijentistički i bihevijoralno orijentisanih istraživanja koja mere kratkotrajne efekte medije na publiku.

Koncept medijskog populizma ipak je doživeo određene promene. Smatrajući da je Macoleni tek intuitivno razumeo fenomen medijskog populizma, nemački komunikolog Benjamin Krämer (Krämer, 2014) razvio je novo tumačenje termina, mimo odnosa medija sa populističkom politikom: to je karakteristika medija kao takvih i ima ideološku prirodu i posledice. Za njega je medijski populizam medijska upotreba „stilističkih i ideoloških elemenata” političkog populizma u pogledu „konstruisanja i favorizovanja pripadajućih unutrašnjih grupa (kao suprotstavljenih nepripadajućim spoljnim grupama), neprijateljstva prema elitama i zaobilazanju elita i institucija predstavničke demokratije, oslanjanja na harizmu i kolektivni zdrav razum i apelovanja na moralna osećanja (stoga na emocionalizovan, personalizujući i pretenciozno jednostavan govor)” (Krämer 2014: 48).

Iz Kremerovog razumevanja medijskog populizma proizilazi da komercijalizovani mediji i populistu nisu u slučajnom simbiotskom sučesništvu, već u strukturnoj vezi: „strukturna pozicija medija stvara uslove koji su povoljni ili nepovoljni za populistička stanovišta i za uspešnu populističku mobilizaciju” (49).

Strukturni preduslovi medijskog populizma, po Kremeru, su sledeći: pozicioniranje medija kao samoopredeljenog glasnogovornika osećanja i briga javnosti, a ne kao složenih organizacija sa određenom institucionalnom strukturom koje moraju imati bliske odnose sa političkim institucijama; korišćenje etnocentričnih šema u selekciji i interpretaciji događaja i tema koje su bliske pretpostavljenom razumevanju sveta od strane običnih ljudi i potencirane

kao suprotnost pogledima elite koja je otuđena od “realnog života”; opravdavanje stava protiv establišmenta kao medijske dužnosti kontrole vlasti i njegovo isticanje kao protivteže prikrivenoj pristrasnosti drugih medija u korist establišmenta; korišćenje borbenog i radikalnog govora koji je nezamisliv u političkom kontekstu radi približavanja stilističkom repertoaru publike.

Iako tek treba očekivati istraživanja inspirisana novom elaboracijom koncepta medijskog populizma, sa naglaskom na „ideološkom radu” komercijalizovanih, tj. tabloidnih medija, njen potencijal, koliko se trenutno vidi, nije dobro shvaćen. Ogroman autorski tim istraživača populizma pri Univerzitetu u Cirihu, okupljen u projektu *Izazovi demokratije u 21. veku*, zaključio je da je nova istraživanja populizma potrebno razdvojiti u dva toka, s tim što bi jedan imao fokus na populizmu proizvedenom od strane političara i predstavljenom u medijima, a drugi na populizmu proizvedenom od strane samih medija (NCCR 2014: 29). U prvom slučaju medije treba posmatrati kao izvor informacija o aktivnostima i porukama lidera populističkih partija, dok u drugom slučaju oni treba da se tretiraju kao populistički akteri po sebi koji koriste strategije i stilove slične onima koje koriste politički populist.

Istorija komunikoloških istraživanja pokazuje da predložena istraživačka orijentacija može da dovede do ponavljanja zaključka već jednom izvedenog, pre 70 godina, iz tada raspoloživog ogromnog broja istraživanja o uticaju medija na ponašanje birača: „neki oblici komunikacije, o nekim vrstama tema, na koje je privučena pažnja nekih vrsta ljudi, pod nekim uslovima, imaju neke vrste efekata” (Berelson, 1948: 172).

Nova planirana orijentacija istraživanja o medijskom populizmu previđa da medijska publika ne razlikuje sadržaje koje im mediji donose kao platformu za delovanje drugih aktera od onih koje proizvode sami novinari, iznoseći i svoja mišljenja (komentari, analize, reportaže, intervjui, itd.). Pojedinačni medijski sadržaji dobijaju značenje u kontekstu ukupne medijske produkcije, jer se svaka pojedinačna priča osmišljava u referentnom okviru drugih. Redovno novinarsko izveštavanje u formi vesti i izveštaja – kada se medij ponaša samo kao platforma – čak i o događajima koji nisu u neposrednoj vezi sa aktivnostima populističkih aktera, obezbeđuje kontekst u kome birači formiraju sliku sveta, a u okviru nje i svoje političke preference.

Razumevanje funkcionisanja medija u okviru kritičkih komunikoloških teorija ukazuje da mediji najsnažnije deluju na birače „kontekstuiranjem izborne ponude u određenu sliku realnosti, a koja po svojoj strukturi

predisponira birače da lakše prihvate izborne poruke jednog izbornog učesnika“ (Matić, 2007: 246), jer one imaju više smisla u takvoj slici sveta.

Stoga uticaj medija na biračke percepcije izborne ponude treba istraživati ne na osnovu njihovog poznavanja izbornih učesnika i političkih poruka koje prenose mediji, već na osnovu razumevanja birača šta se u društvu zbiva i kako se ponuđena političke rešenja izbornih konkurenata u svesti birača odnose prema subjektivno shvaćenim društvenim potrebama i ličnim interesima. Upravo ova razumevanja birači formiraju na osnovu medijskih informacija kako o političkim događajima i akterima, tako i o svakodnevnom drugim događajima u svom okruženju. Dok medijske slike sveta služe za orijentaciju publike u svakodnevnom životu, tokom izbornih perioda one se koriste za orijentaciju birača u mnoštvu ponuđenih izbornih programa. U njoj se neke izborne poruke pripadnicima medijske publike čine više smislenim, a neke manje smislenim i prihvatljivim.

Usmeravanje istraživanja na delovanje medija kao platforme za populističke poruke ne vidi da je rad medija uvek mnogo više od prenošenja poruka ma kako relevantnih subjekata izvan medija. Pri svakodnevnom izveštavanju o aktuelnim događajima i temama, mediji neminovno publici pružaju „mentalnu mapu“ za razumevanje sveta u kome žive. Novinari iz svakodnevne realnosti izdvajaju neke „trake života“, koje se označavaju kao relevantne za javnost, a odabrane teme stavljaju u odnos sa drugim temama. Pomenute „trake života“ su društvenim konvencijama definisane kao ekonomija, politika, kultura, sport, crna hronika i drugo, a nisu označene kao, na primer, „društvene nejednakosti“, „ljudska prava“, „zaposlenost mladih“ ili slično. Proizvođenje novinarskih sadržaja „neizbežno uključuje selekciju događaja i činjenica, prioritetizovanje nekih tema a marginalizovanje drugih, izbor glavnih aktera događaja i subjekata kojima se daje prilika da predstave svoje viđenje stvarnosti i rešenje spornih pitanja, uobličavanje priče u odgovarajuće žanrovske forme, izbor jezika i imenovanja teme i aktera“ (Matić, 2007: 255).

Novinarski rad je nemoguć bez selekcije, jer se ne mogu uvek prikazati svi događaji i sva raznovrsnost mišljenja o nekoj temi. Tokom ovog procesa mediji označavaju tj. osmišljavaju događaje o kojima izveštavaju, nudeći određenu sliku stvarnosti, jednu od mogućih.

Medijske sadržaje stoga treba istraživati kao koherentan „tekst“ koji sadrži ideološku matricu, odnosno kao sliku stvarnosti koja se oslanja na činjenice, ali u kojoj su činjenice tako izabrane, postavljene u međusobni odnos i

tako smeštene u logičnu, narativnu formu da se samo jedno razumevanje smisla ovih činjenica nudi kao koherentno, dok su druga moguća tumačenja zanemarena ili onemogućena.

Koncept medijskog populizma, u novoj interpretaciji, sa ideološkim značenjem, upravo ukazuje na potrebu da se ispita koju vrstu slike sveta svojim svakodnevnim radom stvaraju visoko komercijalizovani, odnosno tabloidni mediji, koje je Macoleni označio kao nosioce medijskog populizma i u kakvom je ona odnosu sa porukama populističkih partija. Kao medijski populizam bi se onda mogle razumeti vodeće ideje oko kojih se organizuje određena interpretacija društvene realnosti u tabloidnim medijima. Ta specifična slika sveta podstiče birače da populistička rešenja vide kao najsmisleniji odgovor na probleme koje oni percipiraju kao najvažnije u društvu, opet pod uticajem medija.

Upravo ovakva vrsta istraživanja trenutno nedostaje u literaturi o uticaju medija na uspon populizma. Neophodno je prvo utvrditi šta čini centralnu vrednosnu strukturu slike realnosti – a koja je jedna od mogućih, kako ističu kritičke medijske teorije – koju proizvode mediji sa snažnim komercijalnim rukovođenjem i kako se ona razlikuje od interpretacije sveta u drugim medijima.

Tabloidna slika sveta nije proizvod svesne manipulacije novinara ovih medija, već posledica njihovog selekcionog obrasca koji je formiran pod uticajem institucionalnih komercijalnih pritisaka. Profesionalna znanja novinara nisu neutralna „tehnička sredstva” koja novinarima pomažu da se nose sa ogromnim mnoštvom događaja i pojava, već su proizvod istorijski specifičnog društvenog aranžmana (Tuchman, 1978), koji ima svoj izraz u kolektivnim kulturnim konvencijama tako široko prihvaćenim da se njihova validnost gotovo nikad ne dovodi u pitanje (na primer, društveni progres se zasniva na zadovoljenju individualnih, a ne kolektivnih interesa, pojedinac treba sam da traži svoju sreću neometan od države, itd.).

Savremeno tabloidno novinarstvo, kao plod medijatzacije i komercijalizacije, sadrži neke posebne kulturne kodove. Na ovom tragu, neki autori predlažu da se istraživanje medijskog populizma usmeri na odlike novinarstva koje stavljaju mišljenja i iskustva običnih ljudi u centar izveštavanja, naglašavaju suprotstavljenost nepogrešivih običnih ljudi i nekredibilnih elita i isključuju neke socijalne grupe iz komunikacije kao nepripadajuće (Hameleers, Bos, de Vreese, 2017). Međutim, da bi se objasnilo kako se tabloidna slika sveta uklapa sa sadržajem populističkih poruka, pored kulturnih konvencija

tabloidnog novinarstva koje se odnose na narod, elitu i „opasnog drugog“, koje ističe i Kremer, potrebno je istražiti i one druge koje nose preferirana čitanja o tome kako društvo zaista izgleda i funkcionise. Indicija o tome već ima u istraživanjima koja pokazuju da svet u interpretaciji tabloidnih medija karakterišu sveprisutnost nasilja, kriminala i korupcije, ogroman udeo imigranata u ukupnoj populaciji, masovne zloupotrebe socijalnih programa usmerenih na pomoć ranjivim društvenim grupama, politika kao neprestana borba i sukobljavanje, što je sve u ogromnom raskoraku sa zvaničnim statističkim podacima o ovim pojavama.

Na ovaj način biće moguće istražiti medijski populizam kao saučesnika u smanjivanju javnog znanja i kritičkih sposobnosti javnosti, stvaranju neprijatelja od nemoćnih društvenih grupa, pristajanju građana da budu samo kupci roba na političkom tržištu, a povrh svega kao drastični vid komercijalnog kompromitovanja integriteta medija (Matic, Valic Nedeljkovic, 2014) koji su odustali od misije rada u korist javnog dobra.

LITERATURA

Berelson, Bernard. „Communication and Public Opinion“. U *Communications in Modern Society*, urednik Wilbur Schramm. Urbana: University of Illinois Press, 1948.

Blumler, Jay i Dennis Kavanagh (1999). „The Third Age of Political Communication: Influence and Features“. *Political Communication* Vol. 16, No. 3 (1999): 209–230.

Bos, Linda i Kees Brants. „Populist rhetoric in politics and media: A longitudinal study of the Netherlands“. *European Journal of Communication* Vol. 29, No. 6 (2014): 703–719.

Bos, Linda, Wouter van der Burg, Claes de Vreese. „How the media shape perceptions of right-wing populist leaders“. *Political Communication* Vol. 28, No. 2 (2011): 182–206.

Cranmer, Mirjam. „Populist Communication and Publicity: An Empirical Study of Contextual Differences in Switzerland“. *Swiss Political Science Review*, No 17 (2011): 286–307.

Hameleers, Michael, Linda Bos, Claes H. de Vreese. „The Appeal of Media Populism: The Media Preferences of Citizens with Populist Attitudes“ *Mass Communication and Society*, Vol. 20, No. 4 (2017): 481–504.

Katsambekis, Giorgos. „The Populist Surge in Post-Democratic Times: Theoretical and Political Challenges“. *The Political Quarterly*, Vol. 88, No. 2 (April–June 2017): 202 – 210.

Keane, John. „Enlivening the Democratic Imagination“. U *Democratic Theorists in Conversation: Turns in Contemporary Thought*, urednik Jean-Paul Gagnon, 131–147. New York: Palgrave Macmillan, 2014.

Krämer, Benjamin. „Media Populism: A Conceptual Clarification and Some Theses on Its Effects“. *Communication Theory*, Vol. 24, No. 1 (2014): 42–60.

Manin, Bernard. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: University Press, 1997.

Matic, Jovanka i Dubravka Valic-Nedeljkovic. „Serbia“, U *Media Integrity Matters: Reclaiming Public Service Values in Media and Journalism*, urednik Brankica Petković, 327–390. Ljubljana: Peace Institute - Institute for Contemporary Social and Political Studies, 2014.

Matić, Jovanka. *Televizija protiv birača*. Beograd: Dobar naslov, 2007.

Mazzoleni, Gianpietro. „The Media and the Growth of Neo-Populism in Contemporary Democracies“. U *The Media and Neo-Populism: A Contemporary Comparative Analysis*, urednici: Mazzoleni, G., Stewart, J. and Horsfield, B, 1–20. Westport: Praeger, 2003.

Mazzoleni, Gianpietro. „Populism and the Media“. U *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, urednici: Daniele Albertazzi, Duncan McDonnell, 49–64. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Miler, Jan-Verner. *Šta je populizam?*. Beograd: Pešćanik i Fabrika knjiga, 2017.

Milovanović, S. Goran. „Iracionalno u populizmu“. U *Zloupotreba naroda – priroda populizma u Srbiji*, grupa autora, 33–40. Beograd: Libertarijanski Klub Libek, 2017.

Mudde, C. „The populist zeitgeist“. *Government and Opposition*, Vol. 39, No. 4 (2004): 542–563.

NCCR (National Centre of Competence in Research). *The appeal of populist ideas, strategies and styles: A theoretical model and research design for analyzing populist political communication*. Zurich: University of Zurich, 2016. Dostupno na: <<http://www.nccr-democracy.uzh.ch/publications/workingpaper/wp88>> Pristupljeno: 2.7.2017.

Puhovski, Žarko (2017). *Populizam kao postmoderni totalitarizam*.
Dostupno na: <<http://pescanik.net/populizam-kao-postmoderni-totalitarizam/>
.> Pristupljeno: 30.7.2017.

Rooduijn, M. „The mesmerising message: The diffusion of populism in public debates in western European media“. *Political Studies*, Vol. 62, No. 4 (2013): 726-744.

Tuchman, Gaye. *Making News: A Study in the Construction of Reality*, New York: Free Press, 1978.

Taggart, A. Paul. *Populism*. Buckingham: Open University Press, 2000.

Thompson, John B. *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*, Cambridge: Polity Press, 1995.

MEDIA POPULISM AND POLITICAL POPULISM

JOVANKA MATIĆ,

Institute of Social Sciences, Belgrade

Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

Research on the role of mass media in the rise of populist parties in Western Europe uses the concept of media populism. It was originally used to designate the news production of highly commercialized media, which give a lot of attention to populist leaders because of media preferences for scandal, conflict, personalization, aggressive speech, etc. Increasingly mediated politics and increasing media commercialization have produced an unintended convergence of goals between tabloid media and political populism. Later elaborations of the concept see the media as the producers of populism, and not only as its conveyors. In this vein, it is insisted that media practices of conveying and producing populism should be investigated in separate streams of research. The text advocates the idea that the media influence the voters by providing a specific picture of the world, out of many possible ones, thus making a context in which some political messages have more meaning than others for voters. It is therefore necessary to study the tabloid image of the world as a whole, and its value structure in particular, in order to see in what ways this picture contextualizes populist messages and makes them more meaningful than others.

KEY WORDS: populism, media populism, media, ideology

MULTIETNIČKA DRUŠTVA I REAKCIONARNI POPULIZAM*

GORAN BAŠIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Multikulturalna društva, da bi bila stabilna i demokratski ustrojena, zahtevaju specifične oblike upravljanja prilagođene prirodi sopstvene multietničnosti. U savremenim demokratskim državama, ali i tokom njihove istorije, pribegava se korekcijama klasičnog shvatanja demokratije kako bi se uspostavila efikasna kontrola eruptivne snage etniciteta koji se najčešće ističe kao glavno obeležje multikulturalnog društva. Konsocijacija, federalizam, decentralizacija, različiti oblici autonomije i samouprave, afirmativne mere – najčešći su oblici demokratskog upravljanja u multikulturalnim društvima. U građanski ustrojenim demokratijama ističe se i interkulturalizam kao posebna strategija uređenja društvenih odnosa. S druge strane, populizam, po pravilu, narušava ideal dobrog upravljanja u multietničkim društvima, jer se njime zagovara učešće građana u političkom životu putem instituta direktne demokratije kojoj nedostaje suptilnost za usaglašavanje specifičnih interesa koji proizilaze iz etnokulturnih identiteta građana. U takvim situacijama populizam lako postaje reakcionaran jer podršku političkim ciljevima nastoji da obezbedi razgrađujući *limese* među etničkim, verskim, kulturnim grupama i supostavljajući ih jedne drugima.

KLJUČNE REČI: demokratija, multikulturalnost, populizam, etnicitet.

Teorijsko utemeljenje fenomena multikulturalizma i populizma počinje u drugoj polovini XX veka. Raspravu o multikulturalizmu unutar liberalne političke teorije podstakli su masovni pokreti za priznanjem identiteta i poštovanjem ljudskih i građanskih prava naročito žena, rasnih manjina i domorodačkih naroda, a interesovanje za temu populizma izazvali su “problemi

* Tekst je napisan tokom rada na projektu Instituta društvenih nauka “Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup, III, 47010. koji podržava i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

s demokratijom” kada je počela da gubi svoju izvornu svrhu, i da od “poretka naroda” postaje “gospodarom naroda”¹.

Nesporno je da su multietnička društva postojala i ranije, a i da je populizam kao stil u političkom ponašanju ispoljavan kako u društvima antičke i rane liberalne demokratije, tako i u predemokratskim društvima. Odsustvo teorijskih rasprava o ovim problemima proizilazi kako iz arogancije liberalizma u odnosu na grupne identitete građana, tako i iz kasnog uobličivanja teorija o odnosu onih koji vladaju (elita) i onih kojima se vlada (narod) što jeste u centru populističkog diskursa. Među razlozima zbog kojih je političkoj teoriji i političkoj sociologiji promaklo da pažljivije proučavaju multikulturalnost i populizam je i to što je reč o pojmovima koje je teško definisati, objasniti i razdvojiti od svakodnevnog života i političkog delovanja. Jezik koji govorimo, običaji koje poštujemo, veroispovest, ideje kojima se priklanjamo, grupe u kojima delujemo i obavljamo društvene funkcije su deo naših života, privatnosti, identiteta i kao takvi nisu, ni danas, niti su ranije bili, laki za razumevanje i objašnjenje. Najčešće, odgovore na pitanja koja su proizilazila iz prirode multietničnosti zajednica i narodnjaštva kao oblika političkog delovanja davale su etnologija, sociologija, socijalna antropologija i psihologija, što nije bilo dovoljno za razumevanje političkih procesa koje ova dva fenomena uzrokuju.

¹ U političkoj teoriji pojam populizam se najčešće dovodi u vezu sa delovanjem radikalne desnice što nije tačno, jer su i levo orijentisani političari i političke stranke skloni populizmu. Uvođenje pojma “populizam” u teorijsku raspravu povezuje se s delovanjem “Narodne partije” u Sjedinjenim Američkim Državama koja je krajem devetnestog veka zastupajući interese seljaka i radnika zahtevala od “korumpirane” državne administracije niz političkih i ekonomskih reformi poput subvencija poljoprivrednicima, progresivno operezivanje i pored ostalog, uvođenje instituta neposredne demokratije na svim nivoima političkog odlučivanja (Šalaj: 2012a; 56). Sredinom dvadesetog veka populističkim su označeni režimi koji su predvodili Huan Peron u Argentini i Žetulio Vargas u Brazilu, a na njegovom kraju “levi” populizam je dovođen u vezu s vladavinom Huga Čaveza i Eva Moralesa u Boliviji, Valesko Ibara u Ekvadoru, pokretima “Prodomo” u Španiji i “Siriza” u Grčkoj, a “desni” s pokretima i političkim strankama koje su predvodili Žan Mari Le Pen u Francuskoj (Narodni front), Silvio Berluskoni u Italiji (Narod slobode). Poslednji talas populizma dovodi se u vezu sa zagovornicima izlaska Velike Britanije iz Evropske unije, “Pokretom čajanke”, američkim predsednikom Donaldom Trampom, Bernijem Sandersom jednim od kandidata Demokratske stranke za predsedničku nominaciju, ali i nemačkim političarem Martinom Šulcom, mađarskim predsednikom Viktorom Orbanom i političkim strankama u Skandinaviji i državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije.

Danas nam je zbog kvalitetnog obrazovanja, razvijenih komunikacija i dostupnosti informacija, lakše, nego što je to ranije bilo moguće, da procenimo socijalno i političko okruženje i da sagledamo posledice odluka koje donosimo na ličnom planu i u društvenom životu. Međutim, prosečno obrazovanom građaninu, koji nije zadovoljan svojim socijalnim i ekonomskim položajem i koji smatra da su uzroci tome neopravdana dominacija političke, finasijske i intelektualne elite i dalje je teško da razlikuje zavodljive ciljeve koji populist zagovaraju od onih koji to nisu. U prošlosti je to bilo i teže. Primera radi, kako su francuski i američki seljaci pred kraj XVIII veka mogli da sagledaju posledice koje su izazvali pokreti koje su podržavali, a koji će uz englesku revoluciju ostati najsvetlije luče liberalne demokratije.

Teško je zamisliti da su pripadnici trećeg staleža shvatali prirodu ancien régime i da su jasno razlučivali racio Revolucije iz 1789. godine od osećanja obespravljenosti i nepravde oličene u prva dva staleža. Zapitajmo se da li je opat Sjejes pišući pamflete koji su kopernikanski menjali stvarnost bio svestan istorijskog toka koji je Revolucija nosila ili je “populistički” podsticao narod da uzme stvar u svoje ruke i da političke, ekonomske i socijalne reforme ostvari neposredno preko izabranih predstavnika, a ne kroz reforme koje su predstavnici aristokratije nudili uoči Opšte skupštine staleža? Najzad, da li je Sjejes bio populist kada je kratkim i razumljivim odgovorima na pitanja o položaju trećeg staleža razotkrivao prirodu francuskog (evropskog) feudalizma ili kada ekskluzivističkim shvatanjem nacije odvajao u njoj “dobre patriote” od neprijatelja i stranaca koji su uglavnom pripadali političkim neistomišljnicima u prva dva staleža? Kako po definiciji populizma kojom se ovaj pojam određuje (napetošću između “korumpirane” elite na vlasti i “dobrog” naroda), tako i po načinu na koji je prirodu i ciljeve Revolucije objašnjavao trećem staležu, opat Sjejes se po malo čemu razlikuje od savremenih populista poput Najdžela Faraža i Borisa Džonsona.

Za razumevanje populističkog delovanja važno je praviti razliku između narodnih pokreta koji su društvene i političke promene zagovarali na čvrsto utemeljenim vrednostima (sloboda, ostvarivanje ravnopravnosti, vladavina prava) od pokreta koji su iza zahteva za demokratskim promenama prikivali programe interesnih grupa željnih vlasti.

Glavni zadatak populiste je da demokratiju, uzurpiranu od otuđene političke elite, “vrati” vlasnicima – narodu. Neposredna, narodna demokratija je

sredstvo populiste da ostvari politički cilj bio on progresivan ili ne². Populista suprotstavlja pošten i izmanipulisan narod eliti, koja je po pravilu korumpirana i koja na račun naroda ostvaruje korist (Mudde: 2004; 543). Uprkos tome što pojedini teoretičari nastoje da populizam ustroje kao ideologiju čini se da je pre reč o političkom stilu koji promene zagovara suprotnostavljanjem naroda elitama – političkoj, ekonomskoj i intelektualnoj. Štaviše, za populistu borba za narodna prava i neposrednu demokratiju počinje odbacivanjem autoriteta stručnjaka, koji govore metajezikom, streme rešenjima čije ostvarivanje zahteva strukturne i funkcionalne promene. Za razliku od njih “pošten” populista nudi jednostavna rešenja za složene političke i društvene probleme (Šalaj: 2012; 28). Bogoljub Karić, jedan od kandidata za predsednika Srbije 2004. godine podigao je rejting sa 4% na 18%, zagovarajući budućnost Srbije i rešavanje nagomilanih ekonomskih, političkih, međudržavnih i drugih problema mašući zelenom salatom kao strateškim privrednim proizvodom. Strah populiste pred činjenicama upečatljivo je iskazao jedan od partijarha populizma Silvio Berlusconi koji smatra da mu mandat koji je dobio od naroda (većine) daje legitimitet da odbaci sud stručnjaka koji su određeno mesto dobili “samo” na osnovu profesionalnih kvalifikacija (Biorcio: 2015; 23).

Veći problemi nastaju kada populisti “opštu volju” nastoje da obezbede usmeravajući narodno nezadovoljstvo prema ljudima i grupama koji nemaju racionalne veze sa uzrocima njihovog nezadovoljstva ili koji, štaviše, dele iste nepovoljne uslove sa nezadovoljnom većinom. U teoriji takve grupe se nazivaju “opasni drugi” (Šalaj: 2012a; 58) i osnovno obeležje im je da ugrožavaju homogenost i jedinstvo običnog naroda jer se zalažu za ostvarivanje “posebnih interesa”. Najčešće to su verske i etničke manjine i imigranti koji, po mišljenju populiste, svojom kulturom, jezikom, običajima “ugrožavaju” *mainstream* kulturu i zauzimaju radna mesta, povlače sredstva iz socijalnih i zdravstvenih fondova i drugo. Primer netolarantnog populizma koji je na kraju postao antipod jeste političko delovanje Džordža Valasa guvernera američke države Alabame koji je zagovarajući rasnu segregaciju vodio uspešne kampanje protiv liberanih reformatora i intelektualaca, ali je istovremeno stvorio povoljan politički prostor Afroameričkom pokretu da se izbori za građanska prava i

² Politička teorija populizam klasifikuje prema socijalnim ciljevima koje ovaj nameće kao važnim za progres: na agrarni, i na politički (Canovan: 1981; 5), a svaki od njih ima svoje podvrste, pa tako politički populizam može biti populistička demokratija, diktatura i politikantski ireakcionarni populizam.i.

slobode crnog stanovništva u SAD. Paradoks Valasovog populizma sastoji se u tome što se “bela” Amerika na osnovu čije podrške je Valas obezbedio čak tri mandata, okrenula protiv njega prihvatajući racionalne zahteve Martina Lutera Kinga o otelotvorenju ustavnih prava – građanske ravnopravnosti i slobode.

Nastojeći da u radu razmatram populizam koji “opasne druge” nalazi u rasnim, etničkim i verskim različitostima koristiću termin koji mu, ne potpuno, ali najviše pristaje – “ksenofobični” populizam. Strah od različitosti, nepoverenje prema imigrantskim kulturama, retorika zasnovana na predrasudama i stereotipima koja “masu” lako zavodi u nacionalizam, rasizam, šovinizam – obeležja su ksenofobičnog populizma. Po pravilu, populizam zasnovan na ksenofobiji je loš populizam, neprijatelj je multikulturalnosti, izaziva nestabilnost, razara vezivne društvene odnose, egzistira na konfliktima i strahu. U njegovoj osnovi je strah i konstrukcija neprijatelja. U briljantnom eseju “Konstruisanje neprijatelja” Umberto Eko ukazuje na to da nas je tokom istorije pratila potreba da identifikujemo neprijatelja u odnosu na kojeg ocenjujemo i potvrđujemo sopstveni sistem vrednosti. Ta potreba je toliko snažna da ukoliko nema stvarnog neprijatelja skloni smo da ga “konstruišemo”, a ta matrica podrazumeva konstrukciju stereotipa o nama kao oličenju dobrog i “njima” kao uzroku i otelotvorenju zla. U mitu o “zlom” Jevrejinu vekovima se taložila iracionalna mržnja prema pripadnicima ovog naroda koja je svoj krešendo imala u holokaustu. Balkanske etničke netrpeljivosti sjajno je opisala bugarska etnološkinja Adela Peeva u dokumentarnom filmu “Čija je ovo pesma”³ gde prati melodiju narodne pesme koja u različitim državama (Albaniji, Bugarskoj, Bosni, Makedoniji, Turskoj i Srbiji) ima drugačiji tekst i različito se peva, a zajedničko joj je to što svaki od balkanskih naroda smatra da je to “njegova” pesma i da drugi narodi nisu sposobni da napišu i ukomponuju tako lepu pesmu. Narcizmi malih razlika i etnocentrizmi pogodno su tlo za populistu koji će beskrupulozno različitost kultura, jezika i vera staviti u središte ostvarivanja političkog cilja (Bašić: 2016; 57).

Balkanom još odzvanja rečenica “Ne sme niko da vas bije” kojom se 24. aprila 1987. godine, u metežu nastalom tokom demonstracija ispred Doma kulture u Kosovu polju, građanima obratio tadašnji predsednik Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije Slobodan Milošević. Na prvi pogled u ovoj rečenici nema ničeg spornog, nasilje nije način u rešavanju bilo kakvog spora i država je dužna da ga spreči, ali ukoliko se razume kontekst u kojem je ova

³ www.youtube.com/watch?v=NGCURBHF2Ss; poslednji pristup 29. jula u 11.30.

rečenica izgovorena, odnosno da se Slobodan Milošević obraćao etničkim Srbima i Crnogorcima, a da su silu ispoljili pripadnici “narodne” milicije u kojoj su pretežno bili etnički Albanci ona dobija drugačiji smisao, pogotovo jer je nakon što ju je izgovorio Milošević stekao narodnu podršku koja mu je i te kako dobro došla u pripremama Osme sedice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije na kojoj se obračunao sa neistomišljenicima i postao jedan od najuticajnijih političara na prostoru tadašnje Jugoslavije⁴. Pragmatični Miloševićev populizam je tada ohrabrio nacionaliste i šoviniste kojih je bilo i među Srbima i Albancima, ali i među drugim narodima bivše Jugoslavije i njihovim političkim vodstvima da otvoreno zagovaraju raspad Jugoslavije po svaku cenu, pa i po cenu građanskog rata i etničkog čišćenja. Milošević nije bio ni najostrašeniji nacionalista na Balkanu, niti je bio jedini političar koji je doprineo katastrofalnom ishodu raspada Jugoslavije, ali “desni” populizam koji je neštedimice koristio radi ostvarivanja političkih ciljeva jeste obeležje njegove ukupne politike. Posledice takve politike osećaju se i danas – tri decenije nakon pomenute rečenice u regionu su međuetnički odnosi loši, nacionalne politike multikulturalnosti su segregativne, a etnička distanca naroda u regionu jasno ukazuje na ksenofobiju (Bašić, Pajvančić: 2015; 113). Međutim, pogoršanje međuetničkih odnosa i stalne latentne napetosti među narodima u regionu zamagljuju još pogubnije socijalne i političke posledice “ksenofobičnog” populizma ranih devedesetih godina dvadesetog veka na Balkanu – razaranje srednje klase, pauperizacija stanovništva, produbljivanje ekonomskog jaza u odnosu na razvijene zemlje, otpor modernizaciji i ideološka dezorijentisanost nastala u protivrečjima poricanja socijalističke prošlosti, neradog prihvatanja liberalne doktrine i uljuljkivanja u nacionalističkim matricama. Najzad, populistu su vulgarizovali demokratiju jer su transmisijom volje naroda na “vođe” i političke stranke obesmislili parlamentarizam i princip podele i ravnoteže vlasti čime su podriveni temelji države i otvorena vrata partokratiji, autoritarizmu i totalitarizmu.

⁴ O populističkoj tehnici preuzimanja vlasti u Srbiji nakon Osme sednice, održane 24. i 25. septembra 1987. godine videti tekstove dr Jasmine Petrović i prof. dr Đokice Jovanovića „Parodija tragičnog – Kič kao konstituens političke i kulturne ideologije“, prof. dr Dejana Jovića „Osma sjednica: uzroci, značaj, interpretacije (https://www.scribd.com/doc/167111950/Dejan-Jovic-Osma-sjednica-uzroci-znacaj-interpretacije_poslednji pristup: 29. juli 2017. u 12:25) i prof. dr Slobodana Antonića, „Demokratija u Srbiji – stvarno i moguće“.

Kriza demokratije u Evropi i ekspanzija populizma nagovešteni su krajem dvadesetog veka "događanjima naroda" koji su bili povoljna platforma za svrgavanje komunističkih režima u Centralnoj i Istočnoj Evropi, ali ne i u slučaju Jugoslavije gde je "narodnjaštvo" dobilo dimenziju za koju liberalna demokratija nema efikasna rešenja⁵. Pozivi na toleranciju i dijalog, koji se u ovakvim prilikama upućuju, nisu mehanizmi odlučivanja i slabašna su protivteža populistima koji kada legitimiziraju svoje programe imaju priliku i da ih sa "uličnog" političkog delovanja prenesu u parlament i druge institucije. Snaga narodne volje tada, bar za neko vreme, populizam prevodi u demokratiju. A posledice takve demokratije ne moraju biti i nisu uvek u korist naroda. Populista ne razmišlja o posledicama svoje retorike nego sve snage usmerava ka cilju koji će ostvariti pomoću te retorike. Takav pristup isključuje promišljanja o demokratiji kao primarnoj vrednosti već je svodi na sredstvo i provizorij u kojem se, na osnovu, obmanom stečene *volonté générale*, ostvaruju politički ciljevi koji, da su blagovremeno bili jasno objašnjeni, verovatno ne bi pridobili narodnu podršku. Ksenofobični populizam koristi krize, nezadovoljstvo ljudi ekonomskim, socijalnim, političkim, ličnim statusom kako bi neprijatelja našao u drugima koji se predstavljaju kao izvor nezadovoljstva. U situacijama društvenih promena koje prati neizvesnost, na primer ekonomske krize u kojima je izvesno da će određen broj radnika izgubiti posao, okupljanje u koherentnu grupu istomišljenika pruža određenu zaštićenost. Međutim, ukoliko ova homogenizacija nije zasnovana na realnoj proceni stanja i pragmatičnoj projekciji rešenja, već je u njenom jezgru zavodljiva i lako razumljiva primordijalna nacionalistička retorika, rešenja su daleko, a konflikti neizbežni.

Doslednom populistu ništa što vodi političkom cilju nije "sveto", u nastojanju da dobije podršku pozivaće se istovremeno i na ideje liberalizma i tržišnu privredu, pluralizam i parlamentarizam, ali i na ideju teodemokratije koja im je suštinski suprotstavljena (Popov: 2003). Ta nedoslednost populizma ukazuje na to da on nije utemeljen ni u jednoj ideologiji, ali i na to da je u nastojanju da se predstavi kao čista, izvorna, nepomućena narodna demokratija

⁵ U studiji "Čija demokratija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Evropi nakon 1989. godine" Sabrina P. Ramet pored ostalog ukazuje i na to da su etnički animoziteti i konflikti u Istočnoj Evropi i 1918. i 1989. godine podstrekivani iz političkih centara sa "Zapada" koji su svoje interese u regionu nastojali da obezbede tako što su podršku pružali populističkim liderima i pokretima, zanemarivane su ideje koje bi, da su podržane, imale šanse da "kraj istorije" dočekaju bez žrtava i konflikata.

prijemčiv svakoj od njih. Populistima “na ruku” idu i neprestane ekonomske i prisilne migracije koje su im proširile prostor političkog delovanja i omogućile homogene etničke areale u kojima su uglavnom manje obrazovani, ali socijalno i verski snažno povezani ljudi kojima u negostoljubivom okruženju prija populistička retorika⁶.

Populistima, pogotovo onima koji deluju sa pozicije desnog centra i desnice, izbeglice i migranti su pogodna tema kako za učvršćivanje veza sa ljudima koji su im već pružali podršku tako i za pripremu ostvarivanja prikrivenih političkih ciljeva. Mađarski premijer Viktor Orban predvodio je sugrađane, ali i zemlje Višegradske grupe, u otporu da se ne primeni Odluka Evropskog saveta o izbegličkim kvotama jer: “Migracija je Trojanski konj terorizma. Ljudi koji kod nas dođu ne žele da žive u skladu sa našom kulturom i običajima, već prema svojim – ali po evropskim standardima života.”⁷ Živeti u skladu sa autentičnom tradicijom u uslovima vladavine prava, stabilnih demokratskih institucija i ekonomskog blagostanja su civilizacijsko dostignuće i ne bi trebalo da su prepreka slobodi kretanja ljudi, pogotovo ne onih koji zbog toga što su im ugroženi pravo na život i egzistenciju sigurnost traže u stabilnim državama koje garantuju zaštitu ljudskih prava i poštovanje međunarodnih konvencija. Podsetimo se najsvetlije tekovine Američke revolucije – svi ljudi su stvoreni jednaki, pripadaju im neotuđiva prirodna prava na život, slobodu i težnju za srećom⁸ i niko to nema pravo da im uskrati. Savremeno demokratsko društvo počiva na ovoj ideji sa izvorišta ideje liberalizma i zbog toga “orbanovština” jeste ksenofobični populizam koji je u sukobu sa univerzalnim vrednostima i usmeren je isključivo prema biračima o čijoj privrženosti valja brinuti i između izbornih ciklusa.

Da između etnocentrizma i populizma postoji čvrsta latentna veza, posredno potvrđuje zapažanje Cvetana Todorova o prirodi etnocentrizma koji po pravilu sledi liniju manjeg otpora i postupa nekritički – on isključivo veruje da su vrednosti koje zagovara jedine prave i to mu je dovoljno, on nikada ne nastoji da to što tvrdi stvarno i dokaže (Todorov: 1994; 19). Osim toga, savremeni

⁶ U knjizi *Mi i drugi* Cvetan Todorov piše: “Etnocentrist je, moglo bi se reći, prirodna karikatura univerzaliste; težeći ka opštem, on polazi od posebnog, koje se zatim trudi da uopšti, međutim, to posebno neizbežno njemu mora biti blisko, to jest, praktično postojati u njegovoj kulturi.”

⁷<http://rs.n1info.com/a233085/Svet/Region/Orban-o-migrantima-novi-propisi-za-trazi-oce-azila.html>: poslednji pristup 13. avgusta 2017. u 9:08.

⁸ Deklaracija o nezavisnosti SAD od 4. jula 1776.

populisti ne prezaju ni od toga da “ponište” narodnu volju. Orban je uprkos tome što je Referendum o (ne)prihvatanju “izbegličkih kvota”, organizovan 2. oktobra 2016. godine, bio neuspešan zbog toga što mu se odazvalo 43% od propisanih 50% građana, ipak protumačio da postoji osnov da predloži ustavne i zakonske promene o restriktivnoj imigracionoj politici, jer se 92% građana koji su se odazvali Referendumu izjasnilo o neprihvatanju kvota⁹.

Retrogradni, “ksenofobični” populizam je loš jer ljude različitih etnokulturnih i verskih grupa suprotstavlja jedne drugima tako što koristi različitosti kao ukorenjene vrednosti koje ne trpe limitrofne areale. Nevolja je što populista, da bi ostvario političku dobit, koristi u kulturama uvrežene stereotipe, nacionalne mitove i „istorijske“ nepravde kao pokretače narodnog nezadovoljstva¹⁰. Osuđujući političke prakse koje počivaju na zloupotrebi istorije i njenoj pragmatizaciji Marks u spisu *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte* piše: "Tradicija svih mrtvih generacija pritiskuje kao mora mozak živih. I upravo kad izgleda da su zauzeti time da sebe i stvari pokrenu, da stvore nešto čega još nije bilo, upravo u takvim epohama revolucionarne krize oni bojažljivo

⁹ Slično je postupio još jedan apostol populizma, grčki premijer Aleksis Cipras koji je, uprkos tome što je na Referendumu dobio 61% podrške građana da ne prihvati ponudu poverilaca o uvođenju restriktivnih mera štednje, pristao na većinu takvih mera. Populističku sintagmu “demokratija se ne može ucenjivati” kojom je okarakterisao uspeh Referenduma koji je predložio, odbacio je ne samo zbog pritisaka poverilaca i Evropske komisije nego zbog realnih ekonomskih i političkih okolnosti koje se čak i kada su nepravdične ne mogu rešavati na krilima “narodnjaštva”. Ciprasov i Orbanov populizam nemaju isti koren, štaviše Cipras je predvodnik “Sirize”, političke stranke čija je ideološka osnova u radikalnoj levici, ali rezultat je isti: volja naroda je dobrodošla samo kada opravdava određeni politički cilj.

¹⁰ Primera radi, Francuska je bila višekulturna pre Revolucije iz 1789. godine, a jakobinska vlast, na čijoj diktaturi, se radala moderna demokratija, gradila je jedinstvenu naciju brišući etničke i jezičke razlike. Geslo Revolucije *liberté, égalité, fraternité* u svakodnevnom životu nije značilo samo ostvarivanje liberalne građanske jednakosti nego je podrazumevalo i to da njeno ostvarivanje zahteva poricanje i odricanje od identiteta velikog broja stanovnika Francuske. *Osvrt na ovaj aspekt Francuske revolucije koja je kroz velika vrata uvela kapitalizam na svetsku pozornicu, utemeljila nov pristup shvatanja nacije i građanstva i organizacije državne vlasti, ukazuje na to da su ljudi oduvek živeli u društvima koja su obilovala etničkim, verskim, jezičkim, kulturnim različitostima i da su se “tvorci promena” uvek vešto koristili tehnikom mobilizacije naroda zarad ostvarivanja “viših” ciljeva, a da su u političkoj teoriji te činjenice razmatrane prevashodno u sklopu opštih pitanja demokratije.*

prizivaju u svoju službu duhove prošlosti, pozajmljuju od njih imena, bojne parole, kostime, da bi, prerušeni u to prečasno ruho i pomoću tog pozajmljenog jezika, izveli novi svetskoistorijski prizor." (Marks: 1977; 12)

Međutim, i retrogradni populizam i većina drugih „narodnjačkih“ politika jesu odgovor na krize sa kojima se suočavamo, a na koje ne postoje racionalni i pravovremeni institucionalni odgovori. Savremena liberalna demokratija se suočava sa krizom legitimnosti i reprezentacije jer ne sme se prenebreći da i retrogradni populizam i većina drugih „narodnjačkih“ politika jesu odgovor na krize sa kojima se suočavamo, a na koje ne postoje racionalni i pravovremeni institucionalni odgovori. Savremena liberalna demokratija suočava se s krizom legitimnosti i reprezentacije, jer su nakon „kraja istorije“ elite, bilo one desne, bilo leve liberalne provenijencije¹¹, prećutno postigle saglasje da je najbitnije omogućiti da kapital nesmetano funkcioniše i da su granice slobode, ljudska prava, individualizam i priznavanja identiteta nesputane izuzev u slučaju kada svojim zahtevima ugrožavaju svoju i tržišnu ekonomiju. Francuski ekonomista Toma Piketi u delu *Kapital u XXI veku* upozorava da tržišne zakonitosti, posebno u uslovima slabog privrednog rasta, ne mogu da reše problem sve izraženije nejednakosti. „Gomilanje kapitala“ koje nema logičnu svrhu i ekonomsko opravdanje produbljuje nejednakosti koje su

¹¹ Kada je reč o ksenofobično orijentisanom populizmu trebalo bi pomenuti da se on dovodi u vezu pretežno s „desnim“ političkim strankama. U Austriji Jerg Hajder je politički program razvijao na sloganu „Austrija pre svega“, stalnom konfrontacijom sa slovenačkom manjinom u Koruškoj, zalaganjem za restriktivnu imigracionu politiku, a politički uspon je gradio ističući simpatije za nacizam (Immanuel Wallerstein. Rasistični albatros: družboslovlje, Jörg Haider in Widerstand: www.Rasistini_URN-NBN-SI-DOC-071H7W9J.pdf; poslednji pristup: 21. avgust u 7:52). Viktor Ponta, vođa rumunskih socijaldemokrata se na predsedničkim izborima 2014. godine distancirao od protivkandidata protestantske veroispovesti Klause Johanisa izjavom da se nada da mu je dozvoljeno da se u svojoj zemlji kandiduje kao pravoslavni Rumun. Oba Janusova lica populizam i etnicitet su pokazali u sporu Mađarske i Slovačke oko statusa dvojnog državljanstva etničkih Mađara u susednim zemljama; naime u predizbornoj periodu u obe zemlje, prvo je Viktor Orban (FIDES), tada mandatar za sastav Vlade izabrao da Zakon stupi na snagu na Dan Svetog Ištvana (osnivača istorijske Mađarske), što je uslovalo reakciju slovačkih desnih populista koji su upozoravali da „živimo u vremenu kada je Kosovo otrgnuto od Srbije“. Kosovo i status srpskog naroda u Republici Srbiji i Hrvatskoj su nepresušan izvor populističke retorike političkih stranaka u Srbiji, a sa istim entuzijazmom populisti u Hrvatskoj u pripadnicima srpske nacionalne manjine i susednoj Srbiji nalaze opravdanje za istorijske i savremene političke greške.

izvorište nezadovoljstva i pobune srednje klase koja zahteva preispitivanje temeljnih instituta liberalne ekonomije poput slobodne razmene ili nesrazmere u raspodeli dohotka (Piketi: 2015; 505–585). Racionalni odgovor na ova pitanja su recimo pravednije poreske reforme, ali umesto toga populisti na vlasti se odlučuju za preduzimanje neekonomskih mera koje probleme maskiraju populističkom „obmanom“ u čijoj srži jeste i širenje straha od terorizma, imigranata, islama, etnokulturnih manjina. Američki predsednik Donald Tramp je u svom predizbornom programu zagovarao da je čovek sposoban da postigne sve ukoliko ga drugi u tome ne spreče, a pod „drugim“ je mislio na imigrante, muslimane, Meksikance¹². Njegov „ksenofobični“ populizam ohrabrio je ekstremno rasistički orijentisanu desnicu, ne samo da se sukobi s radikalnom levicom već i da podrije osnovne vrednosti američke demokratije. Sukob u Šarlotsvilu u saveznoj državi Virdžinija u kojem je nastanjeno 28.000 „belih“ Amerikanaca i oko 13.000 Amerikanaca afričkog, azijskog i hispano porekla¹³ lako se može dovesti u vezu sa „ksenofobičnim“ populizmom koji samo zahvaljujući demokratskim institucijama i obrazovanoj administraciji još uvek nije postao javna politika¹⁴.

Najzad, veza između populizma i etniciteta kao jednog od stožera multikulturalne paradigme, u regionima jugoistočne i centralne Evrope je specifična i često se jasno ispoljava u političkim stavovima i delovanju. „Ksenofobičnom“, lošem, populizmu su jednako skloni levi i desni liberali, republikanci i zagovornici obnavljanja svrgnutih monarhija, pripadnici etničkih većina i manjina... Etnička heterogenost ovog prostora, koji od Baltika do Mediterana obuhvata dvadeset dve zemlje i njihova sklonost da se neprestano

¹² https://ballotpedia.org/Donald_Trump_presidential_campaign,_2016/Immigration (poslednji pristup 19. avgust 2017; 16:55)

¹³ Protest „Ujedinimo desnicu“ organizovan je s namerom da se osujete gradske vlasti da uklone spomenik generala Roberta Lija jednog od simbola rasističke politike iz doba Konfederacije. Kontramiting su organizovali građani privrženi vrednostima američke demokratije i Ustava iz 1776. godine.

¹⁴ 27. januara 2017. godine američki predsednik je doneo Uredbu 13780 kojom je suspendovan prijem izbeglica i zabranjen ulazak ljudi iz sedam muslimanskih zemalja (Iran, Libija, Somalija, Sudan, Sirija i Jemen) (www.forbes.com/sites/andyjsemotiuk/2017/05/26/trumps-immigration-promises-stymied-by-courts/#59bcfef14ec6 poslednji pristup: 20. avgust u 14:15). Okružni sud u Sijetlu i Apelacioni sud u Vašingtonu blokirali su ovu Uredbu, a Tramp je novu, manje restriktivnu Uredbu doneo 17. marta 2017. godine.

vraćaju mitovima u kojima se glorifikuje slavna prošlost i precenjuje sopstvena uloga u istoriji – pogoduje populističkoj retorici koja, po pravilu, krivca za neostvarene ciljeve traži u pripadnicima drugih naroda. Otvoreni međunarodni i međudržavni sporovi (utvrđivanje granice između Hrvatske i Slovenije, osporavanje statusa Makedonije, postdejtonska Bosna i Hercegovina, status Kosova), nerešena nacionalna “pitanja” Albanaca i Srba u regionu, sećanje na slavnu prošlost (Kosovski mit, pretrijanonska Mađarska) i brojne autohtone nacionalne manjine čiji identiteti se “štite” politikama segregativnog multikulturalizma – nepresušna su inspiracija populistima.

Lista primera “ksenofobičnog” populizma je neiscrpna. U takvoj vrsti populizma uporište imaju političke stranke i vođe koji su etiku potpuno izdvojili iz politike. Političku nagodbu koju žele da postignu sa građanima oni konstruišu na obmani i strahu od različitosti. Štaviše različitost kao suprotstavljena, jasno diferencirana datost se pohranjuje u identitetima građana, u obrazovnim sistemima, kulturnim politikama, medijima. Etnosi ukorenjeni u mitovima i uskogrudostima sopstvenih primoridjalizama su lak plen populista koji umesto da etničkim i kulturnim različitostim ponude interkulturalnu političku kulturu i na njoj zasnovanu participativnu demokratiju, insistiraju na održavanju oštih razgraničenjima među kulturama i narodima koji jedni od drugih zaziru. Strah, međutim, nije habitus u kojem demokratija može da diše punim plućima. Na to s pravom ukazuje britanski politikolog Frank Furedi koji u ukazuje na to da u savremenom svetu politika straha ima za cilj postizanje konsenzusa i ujedinjenja vrednosno dezorijentisane elite (Furedi: 2008; 131). Ljudi strahuju pre svega za budućnost, a populistu koji ne mari za etičnost svojih postupaka, lakše je da uzroke tih bojazni nađu u „opasnim drugima“, a ne u stvarnim problemima savremene demokratije i liberalizma poput urušavanja institucija, dekonstrukciji socijalne države pred terorom kapitala i banaka.

LITERATURA

Antonić, Slobodan (1993). *Demokratija u Srbiji – stvarno i moguće*. U: *Srbija između populizma i demokratije*. Institut za političke studije. Beograd.

Bašić, Goran (2015): *Od segregativne ka integrativnoj politici multikulturalnosti*. Centar za istraživanje etniciteta. Beograd.

Bašić, Goran (2016). Etnokulturni identiteti – politike priznanja i prakse opstanka. U: Vojislav Stanovčić, Goran Bašić (ur) *Stanje i perspektive*

multikulturalizma u Srbiji i državama regiona. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti Naučni skupovi Knjiga CLXV.

Biorcio, Roberto (2015). *Il populismo nella politica Italiana. Da Bossi a Berlusconi, da Grillo a Renzi*. Mimesis.

Canovan, Margaret. (1981). *Populism*. New York i London: Harcourt Brace Jovanovich

Jansen, Robert. S. (2011). *Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism*. *Sociological Theory*. (29) 2:75–96.

Marks, Karl (1977). *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*. Prosveta, BIGZ. Beograd.

Mudde, Cas. (2004). *The Populist Zeitgeist*. *Government and Opposition*. (39).

Eco, Umberto. (2013). *Konstruisanje neprijatelja i drugi prigodni tekstovi*. Mozaik. Zagreb.

Furedi, Frank. (2008). *Politika straha – s onu stranu ljevice i desnice*. Antibarbarus. Zagreb.

Petrović, Jasmina i Jovanović, Đokica (2002). *Parodija tragičnog – Kič kao konstituentopolitičke i kulturne ideologije*. Institut za filozofiju i političku teoriju. Filozofski fakultet. Kosovska Mitrovica.

Piketi, Toma. (2015) *Kapital u XXI veku*. Akademska knjiga. Novi Sad.

Popov, Nebojša (2003). *Vrtlog populističkih revolucija*. *Republika* 302–303.

Ramet, Sabrina P. (2001). *Čija demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989. godine*. Alinea. Zagreb.

Todorov, Cvetan. (1994). *Mi i drugi*. Biblioteka XX vek. Beograd.

Šalaj, Berto. (2012). *Suvremeni populizam*. *Anali hrvatskog politikološkog društva*. Vol. 9. No.1.

Šalaj, Berto. (2012a). *Što je populizam*. *Političke analize*. br. 11. Zagreb.

MULTIETHNIC SOCIETY AND REACTIONARY POPULISM

GORAN BAŠIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade
Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

In order to be stable and democratically organised, multicultural societies require specific forms of governing adapted to the nature of their own multiethnicity. In contemporary democratic states, but also throughout their histories, societies have resorted to adjustments of the classical notion of democracy so as to establish effective control over the eruptive force of ethnicity – usually the most prominent feature of a multicultural society.

Consociation, federalism, decentralization, various forms of autonomy and self-governance, and affirmative measures are among the most common forms of democratic governance in multicultural societies. In civic democracies, interculturalism is also prominent as a specific strategy for regulating societal relations. On the other hand, populism tends to undermine the ideal of good governance in multiethnic societies because it advocates citizens' participation in political life by way of direct democracy, which lacks the subtlety to harmonize the specific interests stemming from ethno-cultural identities. Under such circumstances, populism easily becomes reactionary in that it seeks to secure support for political aims by dissolving the contours of ethnic, religious and cultural groups and opposing them to each other. While this type of political governance does not necessarily cause conflict, it certainly does not create stability, and is often an obstacle to economic, political and social development.

One consequence of populist governance which instrumentalises ethnicity is a segregated society where apparent stability is secured by the corruption of minority elites or their non-transparent control. Populists, however, disregard the fact that in the nature of ethnic identities they manipulate there resides a cultural dynamism which cannot be controlled without a balanced democracy.

KEY WORDS: democracy, multiculturalism, populism, ethnicity.

POPULIZAM U NARATIVIMA PREDSEDNIČKIH KANDIDATA NA PREDSEDNIČKIM IZBORIMA U SRBIJI 2017. GODINE

MILOŠ BEŠIĆ

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

SAŽETAK

U tekstu ćemo prezentirati rezultate analize sadržaja narativa predsedničkih kandidata koji su prikupljeni tokom predsedničke kampanje na izborima u Srbiji 2017. U istraživanju smo koristili metod kritičke analize diskursa i strukturalne analize sadržaja. Cilj istraživanja bio je da utvrdimo ključne komponente populističkog diskursa kod svih kandidata. Posebnu pažnju smo posvetili ideološkim aspektima populističkog diskursa, tačnije, osloncu koji je populizam imao u ostalim diskurzivnim elementima. Za ovu svrhu korišćena je logistička regresiona analiza. Rezultati ukazuju da je populistički diskurs kod predsedničkih kandidata bio veoma frekventan, te da je populizam podržan protivrečnim ideološkim sadržajima, naglašenom emotivnom komunikacijom i pozivom na mobilizaciju u ime naroda.

KLJUČNE REČI: populizam, diskurs, korelati, logit koeficijenti

KONCEPTUALNI OKVIR

Populizam se može na različit način definisati, i konceptualno i s obzirom na svoje formalne karakteristike. U osnovi, populizam se može definisati kao ideologija¹ (Mudde, 2004), kao strategija političke mobilizacije (Weyland, 1996) i kao diskurs. U ovom radu populizam se tretira kao diskurs, a ovaj pristup je prilično prominentan u dosadašnjim praksama istraživanja populizma (Canovan, 2005; Laclau, 2005; Hawkins, 2010; Stavrakakis and Katsambekis, 2014; Aslanidis, 2016). Ključna komponenta populističkog diskursa jeste anti-elitizam. (Canovan, 1981; Jagers & Walgrave, 2007; Taggart 2000; Mény & Surel 2002). Taggart (Taggart, 2000) ukazuje da elita protiv koje je usmeren populistički diskurs može biti i unutrašnja i spoljašnja. U praksi, ona može da obuhvata i različite strukture, interesne skupine i društvene grupe koje na bilo koji način mogu biti targetirane kao 'neprijatelj naroda'. Na taj način, zapravo, populizam govori za i u ime naroda, te predstavlja sebe kao političku

¹ thin-centered ideology

opciju branitelja i reprezenta interesa najširih narodnih masa, ili kako Kas Mude (Mudde, 2004, 543) kaže, politika treba da bude odraz opšte narodne volje (*volonté générale*). Po ovom autoru osnov populističkog diskursa jeste podela društva na 'čiste ljude' naspram 'korumpirane elite'. Sa ovim stavom se slažu i Digan Kraus i Hoton (Deegan-Krause i Haughton, 2009), koji ističu da se ova gruba i pojednostavljena podela zasniva na sledećim pretpostavkama:

- homogenost naroda,
- homogenost elite,
- glorifikacija naroda,
- klevetanje elite,
- neimenovani vođa (*leadership*) koji proističe iz suvereniteta naroda,
- odbijanje svakog kompromisa između ove dve strane.

Populizam, prema tome, govori u ime 'naroda', i zagovara borbu protiv otuđene elite u ime naroda. Pritom, narod se doživljava monolitno, u jednini, a na isti način se predstavlja i elita, dakle, kao homogena celina. Kao posledica ovakvog pristupa je i to da veliki broj autora, s pravom, ukazuje na manihejski karakter populističkog diskursa (Gamson, 1995; Hawkins, 2009; Jansin 2011). Stvarnost se konsekvantno deli na 'nas' i 'njih', pri čemu smo MI mera moralne vrline običnog, poštenog, vrednog predstavnika naroda, a ONI su otuđeni od naroda, i sve što rade je protiv interesa naroda, i u njihovom ličnom, najčešće, lukrativnom interesu.

Populizam uglavnom predstavlja pokušaj odgovora na određenu krizu (Moffitt & Tormey, 2014; Taggart, 2000). Ta kriza može imati različite uzroke i oblike, a sama idionsinkrazija populizma u velikoj meri upravo zavisi od specifičnosti te krize, na isti način kao što kriza oblikuje građansku političku kulturu (Bešić, 2016) Usled toga, populizam ima različita ideološka obeležja u različitim socijalnim i političkim kontekstima. Tako je u Latinskoj Americi populizam bio rezultat ekonomske krize, te je uglavnom obojen levičarskim i socijalističkim bojama a usmeren protiv krupnog kapitala. U zemljama Zapadne Evrope populizam je, pak, rezultanta krize identiteta koja nastaje usled snažnih migracija i dolaska 'stranaca' u 'našu zemlju'. Kao takav, on uglavnom istupa kao nativizam koji zadobija jasne desničarske obrise. Ovo je jedan od osnovnih razloga usled kojih se populizam ne može jasno identifikovati sa nekom od tradicionalnih ideologija.

S obzirom na to da se populizam oslanja na najšire narodne mase koristeći manihejski pristup, diskurs populizma počiva na jeziku naroda, a to znači da se koristi jednostavan narodski jezik, s jedne, kao i narodski habitus u nastupu, u Burdijeovom smislu, sa druge strane. Oni koji nastupaju u ime naroda predstavljaju sebe kao ljude iz naroda. Oni govore i ponašaju se na način na koji govore i ponašaju se 'obični' predstavnici naroda. Složene jezičke konstrukcije, profesionalni termini i bilo kakva vrsta elitističkog diskursa se odbacuje. Na ovaj način se postiže efekat zbližavanja s narodom, a prosečni pripadnik naroda sluša od svog predstavnika sve ono što želi da čuje a što mu je rečeno njegovim jezikom. Kao posledica ovakve komunikacijske transakcije populistički diskurs počiva na simplifikaciji, tj. složeni društveni problemi se predstavljaju kao jednostavni, pri čemu za njihovo postojanje odgovornost snosi otuđena elita koja je te probleme namerno predstavila kao kompleksne i teško rešive.

Imajući u vidu da je populizam odgovor na određenu krizu, i imajući u vidu da on počiva na sukobu naroda i otuđene elite, te imajući u vidu da kao diskurzivna praksa populizam počiva na simplifikaciji, populizam se zalaže za brze, jednostavne i efikasne metode rešavanja političkih i ekonomskih problema. To je jedan od aspekata koji je veoma primamljiv širokim narodnim masama. Pojednostavljeno rečeno, kada se jasno označi kriza, kao što je to npr. otimanje 'naše zemlje' od strane doseljenika, ili pljačka naše (narodna) imovine od strane korumpiranih biznismena i političara, onda prosečan predstavnik 'naroda' zahteva da mu se predlože jednostavna rešenja, a to su ona rešenja koja su svakom običnom čoveku (tipičnom predstavniku naroda) razumljiva. Protiv ovih metoda koje nudi populistički diskurs, susprotstavlja se otuđena elita koja, u suštini, vlastitih interesa radi, ne želi promene. Na taj način potreba, čak i žed za promenama, postaje jedna od esencijalnih karakteristika populizma. Takođe, ta žed za brzim i efikasnim promenama počiva na snažnom animozitetu prema drugim i drugačijim, a prvenstveno se izražava netrpeljivost prema eliti koja je otuđena od naroda. Stoga je opravdano da se manihejski stav uzima kao jedna od esencijalnih karakteristika populizma.

Jedan od problema konceptualne prirode nastaje usled toga što i neki drugi pokreti i diskursi mogu da počivaju na antielitističkim stavovima, a da pritom, ovi pokreti nisu populističkog već demokratskog karaktera. Ovo usled činjenice što se u praksi zaista dešava da u društvu postoji antidemokratska elita koja u formi oligarhije dezavuiše demokratske vrednosti, stavove i potrebe većine. Stoga, nije svaki antielitizam u isto vreme i populizam, i otud veliki

problemi u operacionalizaciji pojma populizma. Na primer, da li se slučaj Berni Sanders u SAD može tretirati kao populizam? Njegovi stavovi su eksplicitno antielitistički, tačnije, antioligarhijski. Ali šta je to što slučaj Sanders razlikuje od populizma? To je upravo treća distinktivna karakteristika, tačnije, to je zalaganje za pluralizam, iliti odsustvo manihejstva u podeli društva na homogene suprotstavljene monade (narod vs. elita). Dakle, ukoliko antielitistički stav počiva na afirmaciji pluralizma nasuprot grubom manihejstvu, onda se takav pokret ne može kvalifikovati kao populizam. Tačnije, konceptualno, populizam osim što je antielitistički nastrojen, on je i antidemokratskog karaktera zato što negira pluralizam. Dakle, populizam se može tretirati i kao nedemokratska ili antidemokratska vrednosna orijentacija (Bešić, 2014). Populistički diskurs nastupa u ime ogromne većine (najčešće imenovane kao 'narod'), i on je protiv svih 'neprijatelja naroda', a neprijatelji te većine nisu samo optužene elite, nego i svi oni alternativni pokreti i ideologije koji čine i insistiraju na različitostima u diferenciranom društvu. Da zaključimo, *populizam je diskurs koji istupa u ime širokih narodnih masa s ciljem da ih homogenizuje, a usmeren je protiv otuđene elite, projektujući viziju društvenog poretka koji je rezultat radikalne, brze i efikasne reakcije na političku ili ekonomsku krizu*. Na taj način populizam zagovara određenu vrstu netolerantnog monizma, beskompromisne vladavine u ime naroda i njegovog interesa, netolerantnost prema političkim protivnicima, i modela društvene promene koji u svom ishodu neutralizuje svaku političku alternativu.

METOD, OPERACIONALIZACIJA I PODACI

Za analitičke svrhe u ovom istraživanju kao metod koristili smo strukturalnu analizu sadržaja. Analitička jedinica bili su predsednički narativi². Metodološki za svaki narativ korišćen je model 'holističkog ocenjivanja'³ (Hawkins, 2009). Pod time podrazumevamo da su analizirani narativi u celini. Izvori narativa bili su internet portali, pri čemu smo formirali datoteku svih narativa svih predsedničkih kandidata. Narativi su analizirani na način da su ekstrahovani autentični *ad litteram* iskazi kandidata, dakle, narativ kandidata je

² Iz analize su isključeni narativ kandidata Ljubiše Preletačevića Belog zato što su ovi narativi secifični na način da se oslanjaju na ironiju i sarkazam, te bi analiza bila besmislena.

³ Holistic grading

odvojen od novinarskog teksta i komentara koji prate sam narativ. Svaki narativ je analiziran na ujednačen način koristeći identične analitičke kriterijume. Analizu su vršila nezavisno dva evaluatora, a u situacijama kada nije došlo do slaganja između evaluatora, vršena je hiperevaluacija. Vremenski okvir analize bio je 30 dana, dakle, od početka do kraja kampanje, tačnije, od 01. marta 2017. do 31. marta 2017. Osnovni analitički koncept koji je bio predmet merenja jeste populizam. Svaki narativ kodiran je dvovalentno (DA ili NE), tačnije, evaluatori su procenjivali da li narativ sadrži elemente populističkog diskursa ili to nije slučaj. Populizam je operacionalizovan posredstvom tri ključne dimenzije koje smo apostrofirali u konceptualnom okviru, te je prema tome narativ kvalifikovan kao populistički ukoliko: prvo, zastupa interese naroda kao homogene celine, drugo, da je antielitistički po svom karakteru, i treće, da nastupanje protiv elite a u ime naroda isključuje pluralizam u liberalno-demokratskom smislu.

Osim prisustva/odsustva populizma, evaluatori su procenjivali da li su prisutni još neki kodovi, a s ciljem da se utvrde korelati populizma u samom diskursu. Ovi kodovi su nastali kao rezultat postupka otvorenog, a zatim, fokusiranog kodiranja⁴ svih narativa (Corbin & Strauss, 1990). Finalni fokusirani kodovi su klasifikovani u nekoliko dimenzija i to su: ideološka orijentacija, stil političke komunikacije, usmerenost kritike, i akciona direktivnost narativa. U okviru svake od navedenih kategorija, evaluatori su imali za cilj da ocene, opet dvovalentno, da li su referentni kodovi prisutni u narativu ili to nije slučaj. Za svaku od identifikovanih dimenzija diskursa identifikovani su kodovi koje ukratko obrazložimo u narednim redovima.

Prva dimenzija narativa jeste ideološka orijentacija. Identifikovani kodovi u okviru ove dimenzije su:

Patriotizam (vezanost za Srbiju kao domovinu, otadžbinu, nezavisno od nacionalističkog diskursa).

Nacionalizam (identifikacija s nacijom i insistiranje na nacionalnim vrlinama i nacionalnom identitetu).

Neoliberalizam/desno (insistiranje na slobodnom tržištu i konkurenciji).

Socijaldemokratska orijentacija/levo (insistiranje na pravima radnika i najširih slojeva građana, borba za jednakost, te suprotstavljanje korporativnom kapitalu i klasnim/socijalnim razlikama).

⁴ Grounded Theory Approach

Tradicionalizam (insistiranje na tradicionalnim vrednostima, najčešće vezanim za prošlost, i identifikaciju sa selom i našim precima).

Internacionalizam (insistiranje na značaju internacionalnih/globalnih aspekata, pri čemu se ovi aspekti vrednuju pozitivno).

Druga dimenzija obuhvata stil političke komunikacije. U okviru ove kategorije identifikovali smo sledeće kodove:

Metafora (korišćenje metafore u narativu)

Emotivni naboj/patetika (naglašen emotivni diskurs)

Obećanja (davanje obećanja različite prirode)

Analitički (korišćenje podataka i analiza u svrhu podrške vlastitim tezama)

Direktivno (korišćenje direktivnih iskaza na bazi: treba/mora)

Treća dimenzija narativa obuhvata kodove koji se odnose na kritiku, i u to spadaju sledeći kodovi:

Kritika političkih oponenta (kritika koja je usmerena uopšteno na političke protivnike).

Kritika vlasti (kritika upućena direktno na račun onih koji su na vlasti, ili vlasti kao apstraktne kategorije).

Kritika institucija (kritika upućena na rad institucija).

Kritika medija (kritika upućena na rad medija).

Kritika političkih i društvenih pojava (kritika negativnih pojava kao što su: korupcija, partijsko zapošljavanje, itd.).

Kritika pojedinca (kritika koja je imenom i prezimenom usmerena lično protiv nekog pojedinca).

Kritika određenih ponašanja (kritika širih društvenih ponašanja kao što su narkomanija, alkoholizam i sl.).

Četvrta dimenzija jeste akciona direktivnost narativa koja obuhvata sledeće kodove:

Poziv na snagu partije (zahtev za podrškom uz pozivanje na snagu partije).

Poziv na snagu pojedinca (zahtev za podrškom uz pozivanje na snagu pojedinca tj. autoritet).

Poziv na akciju/mobilizaciju (zahtev za podrškom uz poziv na aktivizam i mobilizaciju).

Poziv na jedinstvo (zahtev za podrškom uz poziv na homogenizaciju).

Poziv na otpor (zahtev za podrškom uz poziv na otpor).

Dakle, za svaki narativ predsjedničkih kandidata, evaluatori su ocenjivali da li su pojedinačno gorenavedeni kodovi prisutni, ili to nije slučaj, naravno, uključujući i populizam kao centralni koncept naše analize. Ukupan broj narativa koje smo analizirali je 883, a broj narativa po kandidatima se razlikuje s obzirom na frekventnost njihovih kampanja, ali i medijske prisutnosti. U Tabeli 1 dajemo prikaz svih kandidata sa referentnim brojem analiziranih narativa.

Tabela 1: Broj analiziranih narativa predsjedničkih kandidata

Kandidati	Broj narativa
Janković	115
Jeremić	70
Parović	27
Radulović	50
Vučić	274
Obradović	32
Šešelj	103
Popović	59
Stamatović	33
Čanak	120
Ukupno	883

Izbor narativa je napravljen na način da su na devet najposećenijih portala preuzimani tekstovi, a zatim, iz tekstova su ekstrahovani narativi samog predsjedničkog kandidata. Ukoliko bi narativ za nekog kandidata u jednom danu na oba portala bio identičan, onda bi se on analizirao kao jedan narativ. Ukoliko bi se narativ razlikovao, onda bi se posebno analizirala oba narativa. Sve u svemu, osim kada je reč o kandidatu Paroviću, svi ostali kandidati su imali makar jedan narativ dnevno u toku kampanje, ali uglavnom je to bio značajno veći broj narativa. Dakle, nije postojala nikakva procedura uzorkovanja, naprosto su ekstrahovani svi narativi u trideset dana kampanje koji su se mogli naći na portalima.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Naš prvi cilj u istraživanju bio je identifikacija i merenje učestalosti populizma u narativima. U Tabeli 2 priložene su procentualne vrednosti merenog stepena populizma u narativima za sve kandidate. Podaci ukazuju da je populistički diskurs bio veoma prisutan kod svih kandidata, osim kod Jankovića, ali i da je najveći stepen merenog populizma utvrđen kod pobjednika predsjedničkih izbora.

Tabela 2: Učestalost populizma u narativima predsjedničkih kandidata

Kandidati	Procenat
Janković	.9%
Jeremić	37.1%
Parović	37.0%
Radulović	30.0%
Vučić	82.1%
Obradović	46.9%
Šešelj	46.6%
Popović	44.1%
Stamatović	45.5%
Čanak	35.0%

Drugi cilj istraživanja bio je da se utvrdi učestalost identifikovanih diskurzivnih kodova za četiri gorenavedene dimenzije svih predsjedničkih kandidata (ideologija, stil, kritika i akcija). Podaci su priloženi u tabelama 3 i 4. Razlike po svim dimenzijama narativa između kandidata su veoma izražene za sve referentne kodove. Kada je reč o ideološkim orijentacijama, onih koje su bile predmet merenja, patriotizam je najzastupljeniji na nivou ukupne varijanse, a sa izuzetkom kandidata Vučića, ova orijentacija je najfrekventnija kod svih predsjedničkih kandidata. Nacionalizam je najfrekventniji kod Stamatovića, Popovića i Parovića, dok je veoma nizak nivo ukupne frekventnosti meren kada je reč o neoliberalnoj orijentaciji na nivou ukupne varijanse narativa. Međutim, kada je reč o pobjedničkom predsjedničkom kandidatu, Vučiću, zalaganje za slobodno tržište i kompeticiju je najprisutnije u odnosu na sve ostale ideološke komponente. Levičarski diskurs je najprisutniji kod kandidata Popovića, a tradicionalizam, inače veoma nisko frekventan, najprisutniji je kod Parovića i Stamatovića. Internacionalistička orijentacija je veoma prisutna u narativima

predsedničkog kandidata Vučića, dok je značajno na nižem nivou frekventna kod ostalih kandidata.

Kada je reč o stilu političke komunikacije, kandidat Janković je prilično uravnoteženo koristio metafore, emotivni diskurs, obećanja i direktivnost. Jeremić je, takođe, koristio gotovo uravnoteženo sve stilove političke komunikacije osim metafore. Parovićev diskurs je bio naglašeno analitički i patetičan, a Radulović je stil svoje kampanje intonirao naznačenim analitičkim tonom, uz visok stepen direktivnosti i obećanja. Vučićev stil je veoma raznovrstan i intenzivan (visoki procenti na svim kodovima), i jedino je korišćenje metafora nešto ređe. Obradovićev diskurs se dominantno oslanjao na obećanjima, a Šešelj je, uz obećanja, u velikoj meri insistirao na direktivnom diskursu. I kod Popovića, osim metafore, svi ostali kodovi stila političkog komuniciranja su prilično frekventni, a dominiraju kodovi za analitički pristup i obećanja. Po svim ovim karakteristikama kandidata Popovića, narativi Stamatovića su gotovo istovetni, dok je, na kraju, Čanak svoj stil političke komunikacije dominantno gradio na direktivnosti i obećanjima.

Kritički diskurs je bio veoma prisutan kod svih kandidata. Janković je uravnoteženo kritikovao gotovo sve osim medija, a Jeremić je dominantno direktno kritikovao vlast. Parović je kritiku usmerio prevashodno na oponente, ali i na negativne pojave. Radulović je gotovo u svakom pojedinom narativu kritikovao oponente i vlast, a Vučić je u svakom drugom narativu kritikovao oponente, dok su ostali kodovi koji se odnose na kritiku prisutni u veoma maloj meri. Obradović je u najvećoj meri kritikovao vlast, oponente, pojedince i ponašanja, a Šešeljev kritički diskurs je bio gotovo istovetan kao i Obradovićev. Popović je kritiku uglavnom usmerio na vlast i negativne pojave, dok je Stamatović, opet, dominantno kritikovao vlast. Na kraju, Čanak je svoju političku kritiku usmerio u najvećoj meri na vlast i institucije.

Na kraju, kada je reč o akcionoj direktivnosti narativa, frekventnost svih kodova je komparativno značajno na nižem nivou u odnosu na prethodne dimenzije/kodove. Janković je u najvećoj meri pozivao na homogenizaciju i otpor, dok su kod Jeremića svi kodovi relativno nisko frekventni, a poziv na homogenizaciju je najprisutniji, dok se Parović najviše pozivao na snagu pojedinca.

Tabela 3: Frekventnost svih kodova po dimenzijama za sve predsjedničke kandidate

	Janković	Jeremić	Parović	Radulović	Vučić	Obradović	Šešelj	Popović	Stamatović	Čanak
Ideologija										
Patriotizam	60.0%	45.7%	44.4%	52.0%	74.8%	34.4%	35.9%	74.6%	75.8%	37.5%
Nacionalizam		14.3%	33.3%	6.0%	22.6%	6.3%	19.4%	35.6%	54.5%	4.2%
Neliberalizam				26.0%	78.8%			5.1%	6.1%	4.2%
Socijald. orijent.	1.4%	31.4%	18.5%	18.0%	10.7%	29.0%	4.9%	40.7%	27.3%	15.8%
Tradicionalizam	0.9%	11.4%	22.2%	2.0%	.4%	6.3%	12.6%	15.3%	21.2%	5.0%
Internacionalizam	1.2%	1.4%	3.7%	4.0%	62.6%	3.1%	21.4%	1.7%	3.0%	20.8%
Stil										
Metafora	40.9%	5.7%	29.6%	18.0%	31.8%	3.1%	18.4%	6.8%	9.1%	20.0%
Patetika	40.9%	42.9%	51.9%	18.0%	67.2%	12.5%	16.5%	20.3%	24.2%	27.5%
Obećanja	35.7%	40.0%	22.2%	70.0%	61.8%	53.1%	37.9%	49.2%	42.4%	42.5%
Analitički		65.7%	66.7%	94.0%	88.7%	9.4%	5.8%	52.5%	45.5%	17.5%
Direktivno	41.7%	32.9%	18.5%	72.0%	56.9%	21.9%	36.9%	37.3%	33.3%	59.2%
Kritika										
Kritika oponenata	74.6%	48.6%	33.3%	94.0%	49.1%	50.0%	52.4%	20.3%	24.2%	26.1%
Kritika vlasti	76.5%	71.4%	18.5%	92.0%	.4%	53.1%	50.5%	30.5%	45.5%	60.5%
Kritika institucija	44.7%	21.4%		8.0%	.4%	18.8%	17.5%	5.1%	18.2%	55.0%
Kritika medija		15.7%		16.0%	.4%	9.4%	2.9%	3.4%	3.0%	
Kritika pojava	50.4%	17.1%	25.9%	6.0%	4.0%	25.0%	20.4%	35.6%	18.2%	38.3%
Kritika pojedinaca	44.3%	28.6%	11.1%	4.0%	6.6%	53.1%	52.4%	13.6%	24.2%	25.8%
Kritika ponašanja	63.2%	27.1%	14.8%		4.7%	46.9%	34.0%	25.4%	18.2%	41.7%
Direktivnost										
Poziv na partiju						3.2%	7.8%	6.8%		4.2%
Poziv na pojedinca		5.7%	14.8%		1.8%		6.8%	8.5%	12.1%	6.7%
Mobilizacija		1.4%		70.0%	36.1%		9.7%	5.1%	9.1%	11.7%
Homogenizacija	33.9%	14.3%	11.1%	74.0%	47.8%	3.1%	9.7%	6.8%	21.2%	20.0%
Poziv na otpor	45.2%	1.4%		52.0%	1.1%	15.6%	16.7%	5.1%	3.0%	21.7%

Tabela 4: Statistička značajnost razlika između kandidata za sve kodove

Dimenzije diskursa	Kandidati	Hi kvadrat
Ideologija	Patriotizam	$X^2(9)=98.08, p < .001$
	Nacionalizam	$X^2(9)=103.70, p < .001$
	Neoliberalizam	$X^2(9)=554.44, p < .001$
	Socijalizam	$X^2(9)=87.35, p < .001$
	Tradicionalizam	$X^2(9)=70.86, p < .001$
	Internacionalizam	$X^2(9)=314.85, p < .001$
Stil	Metafora	$X^2(9)=66.38, p < .001$
	Patetika	$X^2(9)=149.85, p < .001$
	Obećanja	$X^2(9)=52.66, p < .001$
	Analitički	$X^2(9)=480.04, p < .001$
	Direktivno	$X^2(9)=63.21, p < .001$
Kritika	Kritika oponentata	$X^2(9)=126.05, p < .001$
	Kritika vlasti	$X^2(9)=359.91, p < .001$
	Kritika institucija	$X^2(9)=227.53, p < .001$
	Kritika medija	$X^2(9)=79.42, p < .001$
	Kritika pojava	$X^2(9)=140.76, p < .001$
	Kritika pojedinaca	$X^2(9)=150.20, p < .001$
	Kritika ponašanja	$X^2(9)=192.72, p < .001$
Direktivnost/akcija	Poziv na partiju	$X^2(9)=38.31, p < .001$
	Poziv na pojedinca	$X^2(9)=31.87, p < .001$
	Poziv na mobilizaciju	$X^2(9)=213.77, p < .001$
	Homogenizacija	$X^2(9)=154.05, p < .001$
	Poziv na otpor	$X^2(9)=202.98, p < .001$

Radulović je bio veoma frekventan u pozivima na mobilizaciju, homogenizaciju i otpor. Pobjednički predsjednički kandidat je veoma insistirao na mobilizaciji i homogenizaciji. Obradović i Šešelj su u najvećoj meri pozivali na otpor, a direktivni diskurs kod Popovića gotovo da nije bio prisutan. Kod Stamatovića merimo relativno visoku frekventnost poziva na homogenizaciju, dok je Čanak, osim poziva na otpor, takođe, u najvećoj meri insistirao na homogenizaciji.

Treći cilj našeg istraživanja bio je da se utvrde diskurzivni korelati populizma na predsedničkim izborima. Populizam, naime, ima čitav niz specifičnih karakteristika s obzirom na specifičnost društvenog i političkog konteksta u kome se dešava. Najbolji način da se ove specifičnosti utvrde jeste upravo to da se analiziraju one ideološke i druge komponente koje su sastavni deo populističkih diskurzivnih praksi. Stoga smo u poslednjem delu našeg istraživanja sprovedli logističku regresionu analizu na svih 833 narativa. Zavisna varijabla u analizi bio je populizam, a nezavisne varijable svi ostali kodovi koje smo imenovali i izmerili po dimenzijama. Metodološki, analiza je izvršena u nekoliko faza. Prvo, imajući u vidu da opservacije (narativi) nisu nezavisni, naprotiv, da je svaki narativ 'smešten' u kontekst, a kontekst jeste grupisanje u okviru svih narativa nekog kandidata, koristili smo regresionu analizu korigovanu za grupisanu standardnu grešku⁵ (Khan & Shaw, 2011). Dakle, klasteri su sami kandidati, a svaki narativ je analiziran sa stanovišta prediktivnosti kao opservacija koja je smeštena unutar svog klastera (kandidata). Na ovaj način se meri prediktivnost svih kodova bez obzira na različiti broj narativa po kandidatima, i jednako, bez obzira na razlike koje postoje u samim narativima kandidata. Opravdanje za ovakav pristup nalazimo u izračunatom intraklasnom koeficijentu korelacije za koji smo koristili sledeću formulu:

$$ICC = \frac{M}{M - 1} * \frac{SSW}{SST}$$

Pri čemu je:

M – prosečan broj opservacija (narativa) po kandidatu

SSW – Suma kvadrata unutar grupe

SST – Ukupna suma kvadrata

Na osnovu ovog kalkulusa izračunavajući intraklasni koeficijent korelacije utvrdili smo da 73% varijanse populizma zavisi od razlika između opservacija, a čak 27% varijanse populizma zavisi od razlike između kandidata.

Dalje, koristili smo unazad stepenovanu⁶ regresionu proceduru, na bazi Vald statistika kako bismo identifikovali statistički značajne prediktore (kodove). Konačno, utvrdili smo finalni model koji predstavljamo u Tabeli 5.

⁵ Clustered for standard error

⁶ Backward Wald

Tabela 5: Diskurzivni prediktori populizma u narativima predsjedčkih kandidata – Logit koeficijenti korigovani za grupisanu standardnu grešku

Prediktori	Koeficijenti
Konstanta	-1.253*** (.305)
Nacionalizam	1.540*** (.298)
Neoliberalizam	1.546*** (.265)
Socijaldemokratska orijentacija	.543* (.276)
Metafora	.631* (.340)
Patetika	.741* (.347)
Poziv na akciju mobilizaciju	1.009** (.418)
Poziv na otpor	-.908** (.386)
Naglekerke Pseudo R ²	.349
*** p < .01 ** p < .05 *** p < .1	

Od svih kodova koji su korišćeni u regresionoj analizi identifikovali smo sedam statistički značajna prediktora. Pritom, stepen statističke značajnosti prediktora varira, i ovo valja imati u vidu. Tri prediktora spadaju u kodove koji mere ideološke orijentacije, i to su nacionalizam, neoliberalna orijentacija i socijaldemokratska orijentacija. Ukoliko neki narativ sadrži nacionalizam, onda je 4.7 puta verovatnije da će taj diskurs biti populističkog karaktera. Gotovo identičnu vrednost prediktivnosti merimo i kada je reč o neoliberalnom diskursu. Sa druge strane, prediktivnost levičarskog diskursa značajno je manja, te ukoliko neki narativ sadrži levičarski diskurs, očekivana verovatnoća da će diskurs biti i populistički povećava se za 1.7 puta. Kada je reč o stilu političke komunikacije, identifikovali smo dva statistički značajna prediktora, i to,

ukoliko se koristi metafora, verovatnoća da će diskurs biti populistički se povećava za 1.9 puta, te ako narativ ima snažan emotivni naboj, onda se verovatnoća povećava za 2.1 puta. Konačno, kada je reč o akcionom potencijalu narativa, rezultati ukazuju da je poziv na mobilizaciju širokih narodnih masa dobar prediktor populizma. Ukoliko, naime, narativ sadrži ovakav poziv, verovatnoća da će taj narativ biti populistički se povećava za 2.7 puta. Na kraju, kao statistički značajan, ali negativan prediktor identifikovali smo poziv na otpor. Dakle, ukoliko je u narativu sadržan poziv na otpor, onda se smanjuje verovatnoća da će taj narativ biti populistički, i to za 2,5 puta.

DISKUSIJA

Populistički diskurs u Srbiji je veoma čest, ili je makar to bio slučaj kada je reč o prethodnim predsedničkim izborima. Osim kandidata Jankovića, svi ostali kandidati su učestalo koristili populistički diskurs a u tome je svakako prednjačio kandidat koji je pobedio na izborima. Međutim, osim samog merenja stepena populizma u narativima, poseban cilj istraživanja bio je da se utvrde diskurzivni korelati populističkog diskursa. Za ovu svrhu mi smo postupkom otvorenog i fokusiranog kodiranja, identifikovali veliki broj potencijalnih prediktora (kodova) koje smo klasifikovali u četiri dimenzije (ideologija, stil, kritika i akcija). Nakon toga smo koristili stepenovanu regresionu proceduru kako bismo identifikovali na eksplorativan, a ne na hipotetički način, koji su to elementi diskursa (kodovi) najbolji prediktori populizma. Utvrdili smo da postoje sedam značajnih prediktora koji u dobroj meri izražavaju sliku populizma u Srbiji danas.

Prvo, kritički diskurs nije sastavni deo populističkih komunikacionih strategija. Niti jedan kod, iz kategorija kritike u narativima, nije dosegao statističku značajnost. Razlog je u tome što je kritika bila veoma prisutna u svim narativima, kako u populističkim tako i u onima koji to nisu, te prema tome kritički tonaliteta nema gotovo nikakvu diskriminativnu vrednost u odnosu na populizam. Drugo, i u skladu s teorijom, utvrdili smo da populistički diskurs u Srbiji sadrži ideološke elemente koji su međusobno suprotstavljeni. Ovaj diskurs, naime, predstavlja sinkretizam koji uključuje i levičarske, i desničarske, i građanske i druge ideološke komponente bez obzira na činjenicu da su ove ideologije suštinski različite kako u svojim premisama, tako i u svojim posledicama, ukoliko se realizuju kao politike. Na taj način valjana je konstatacija da je populizam neka vrsta 'kameleona' kome nedostaju suštinske

vrednosti (Taggart, 2000), pri čemu se u krajnjoj liniji populistički diskurs kreira kao svojevrsni unutrašnje protivrečni konvergentni amalgam koji funkcionalizuje stvarnost. Neretko, u istom narativu populistički diskurs može da inkorporira zalaganje za slobodno tržište i konkurenciju, a već u sledećoj da afirmiše ideju jednakosti i pravedne redistribucije ekonomskih dobara. Konkretno, u našem istraživanju utvrdili smo da su i zalaganje za slobodno tržište (kompeticiju) i zalaganje za socijaldemokratske vrednosti pozitivni prediktori populizma. Logička i teorijska nekonzistentnost se ne tretira kao problem, a za potrebe 'naroda' uzimaju oni ideološki elementi koji su 'pitki' i 'lepljivi'. Zato je populizam kao politički diskurs zapravo neka vrsta 'kič' političke kulture. U tom smislu, on ima gotovo sve karakteristike kiča u političkoj kulturi, kao što je to slučaj i sa popularnom kulturom. Treće, populizam je danas u Srbiji dominantno oslonjen na nacionalizam, i po tome deli određene sličnosti sa populizmima na Zapadu (Inglehart & Norris, 2016). Kao takav, populizam u Srbiji je obojen nativizmom i ksenofobijom, insistirajući na dominaciji monokulture koja pripada homogenizovanom narodu. Stoga je razumljivo da se populizam, ne samo u Srbiji, u velikoj meri oslanja i na etatizam. Narod se izjednačava sa državom, a neprijatelji naroda su ujedno i neprijatelji države. Ovde se država doživljava kao primarni politički kolektivni identitet naroda, a ta država (time i narod) se predstavlja kao žrtva korumpirane i otuđene elite koja je državu stavila u svoju službu i prilagodila je svojim potrebama. Četvrto, populizam je u Srbiji obojen snažnim emotivnim tonovima i korišćenjem metafora, što govori o tome da je politička kultura, pa i kultura uopšte u Srbiji na ovaj način intonirana. Ovo takođe nije specifičnost populizma u Srbiji, već jeste nalaz istraživanja i drugih populizama u Evropi (Betz 2002). Emotivna komunikacija između lidera i naroda pospešuje homogenizaciju, i pre svega animozitet prema 'neprijateljima naroda'. Peto, populizam kao diskurs u Srbiji počiva na masovnoj mobilizaciji, a ovo je u skladu s homogenističkim karakterom populističkih projekata generalno. Sastavni je deo populističkih diskursa pozivanje na opštu mobilizaciju i jedinstvo, i po ovome Srbija nije specifična. Mobilizacija jeste sastavni deo populističkog diskursa jer je ona nužna kako bi se usmerila agresija na otuđenu elitu i pojačao efekat homogenizacije naroda (Levitsky & Loxton, 2013; Madrid 2012; Jansen 2011). Šesto, i poslednje, pozivanje na otpor je u suprotnosti s populizmom u Srbiji danas, ali ovaj korelat može biti rezultanta činjenice da je opozicija u manjoj meri populistički nastrojena nego što je to slučaj s vladajućom strukturom, a predstavnici opozicije, upravo, u najvećoj meri pozivaju na otpor. Dakle, ovaj

nalaz može, prosto, biti odraz odnosa vlasti i opozicije, tačnije, ko je na vlasti a ko u opoziciji.

LITERATURA

Aslanidis, P. (2016). Is populism an ideology? A refutation and a new perspective. *Political Studies*, 64(1_suppl), 88–104.

Betz, H. G. (2002). Conditions favouring the success and failure of radical right-wing populist parties in contemporary democracies. In *Democracies and the populist challenge* (pp. 197–213). Palgrave Macmillan UK.

Bešić, M. (2014). *Tranzicione traume i promene vrednosnih orijentacija – generacijski pristup*. Čigoja. Beograd.

Bešić, M. (2016). Građanska politička kultura: Srbija u Evropi. *Sociološki pregled*, vol L, no. 3, 299–326

Canovan, M. (1981). *Populism*. Houghton Mifflin Harcourt P.

Canovan, M. (2005). *The people*. Polity.

Corbin, J., & Strauss, A. (1990). Grounded theory research: Procedures, canons and evaluative criteria. *Zeitschrift für Soziologie*, 19(6), 418–427.

Deegan-Krause, K., Haughton, T. (2009). Toward a more useful conceptualization of populism: Types and degrees of populist appeals in the case of Slovakia. *Politics & Policy*, 37(4), 821–841.

Gamson W. A. (1995) 'Constructing Social Protest', in Johnston H., Klandermans B. (eds), *Social Movements and Culture*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, pp. 85–106

Hawkins, K. A. (2009). Is Chávez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, 42(8), 1040–1067.

Hawkins, K. A. (2010). *Venezuela's Chavismo and populism in comparative perspective*. Cambridge University Press.

Jagers, J., & Walgrave, S. (2007). Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3), 319–345.

Jansen, R. S. (2011). Populist mobilization: A new theoretical approach to populism. *Sociological Theory*, 29(2), 75–96.

Khan, H. R., & Shaw, E. (2011). Multilevel logistic regression analysis applied to binary contraceptive prevalence data. *Journal of Data Science* 9 (2011): 93–110.

- Laclau, E. (2005). Populism: What's in a Name?. *Populism and the Mirror of Democracy*, 48.
- Levitsky, S., & Loxton, J. (2013). Populism and competitive authoritarianism in the Andes. *Democratization*, 20(1), 107–136.
- Madrid, R. L. (2012). *The rise of ethnic politics in Latin America*. Cambridge University Press.
- Mény, Y., & Surel, Y. (2002). The constitutive ambiguity of populism. In *Democracies and the populist challenge* (pp. 1–21). Palgrave Macmillan UK.
- Moffitt, B., & Tormey, S. (2014). Rethinking populism: Politics, mediatization and political style. *Political Studies*, 62(2), 381–397.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and opposition*, 39(4), 541–563.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash.
- Stavrakakis, Y., & Katsambekis, G. (2014). Left-wing populism in the European periphery: the case of SYRIZA. *Journal of Political Ideologies*, 19(2), 119–142.
- Taggart, P. (2000). *Populism: Concepts in the Social Sciences*. Philadelphia: Open.
- Weyland, K. (1996). Neopopulism and neoliberalism in Latin America: Unexpected affinities. *Studies in Comparative International Development*, 31(3), 3–31

POPULISM IN THE NARRATIVES OF THE CANDIDATES ON THE
PRESIDENTIAL ELECTIONS IN SERBIA 2017

MILOŠ BEŠIĆ

University of Belgrade, Faculty of Political Sciences

SUMMARY

In this paper we present the results of the content analysis of the narratives of candidates on the presidential elections in Serbia 2017. As a method, critical discourse analysis and structural content analysis had been used. The main goal of the research was to identify the main components of the populist discourses among all the candidates on the elections. In the research special consideration was put onto ideological and other discursive elements of the populist discourse. For this purpose, logistic regression has been used. Results of the research showed that populist discourse is very frequent in the political narratives of the presidential candidates. Also, we provide the evidence that populist discourse is supported and intersected by contradictory ideological content, intensive emotional communication, as well as the call for the mobilization in the name of people.

KEY WORDS: populism, discourse, correlates, logit coefficients

TRADICIONALNE IDEOLOŠKE KATEGORIJE MEĐU GLASAČIMA DONALDA TRAMPA*

ŽELJKA BUTUROVIĆ

EMILIJA MIJIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Pobeda Donalda Trampa na američkim predsedničkim izborima 2016. godine dovela je u pitanje uobičajene teorije američke politike, uključujući i tradicionalni jednodimenzionalni ideološki kontinuum. Između ostalih, pojavile su se sugestije da taj kontinuum treba dopuniti dimenzijom nacionalizam-globalizam, ili da kategorija populizma predstavlja korisnu dopunu razumevanju Trampove pobede.

Kao deo veće studije političkih stavova i ideologije, izmerili smo ideologiju ispitanika, koristeći kategoričko samopozicioniranje na ideološkom kontinuumu, dihotomiju nacionalizam-globalizam, te kako ispitanici ideološki opisuju svoje stavove.

Upitnik je prosleđen uzorku od 1514 odraslih ispitanika izabranih slučajnom metodom iz onlajn panela elektronskih adresa.

Rezultati pokazuju da se velika većina Trampovih glasača ideološki identifikuje na tradicionalnom ideološkom kontinuumu. Logističke analize pokazuju da je dimenzija nacionalizam-globalizam najbolji prediktor izbornog ponašanja ali da dodaje mali doprinos u odnosu na tradicionalne ideološke kategorije.

KLJUČNE REČI: Donald Tramp, Hilari Klinton, ideologija, politika SAD, američki predsednički izbori, populizam

* Tekst je rezultat rada na projektu "Društvene transformacije u procesu evropskih integracija: multidisciplinarni pristup" (br. 47010) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD

Izbor Donalda Trampa za 45. predsednika Sjedinjenih Američkih Država je po mnogo čemu događaj bez presedana u istoriji američke politike. Donald Tramp je prvi američki predsednik bez ikakvog iskustva u vojsci, politici i državnoj administraciji. Iako je pobedio kao kandidat republikanske stranke, njegova slaba povezanost sa stranačkim aparatom i činjenica da je više puta menjao svoje partijsko opredeljenje takođe su bez presedana. Povrh toga, izbor Donalda Trampa je bio i potpuno neočekivan jer su predizborne ankete u toj meri konzistentno predviđale pobedu Hilari Clinton da je, prema predizbornim onlajn kladionicama, Hilari Clinton imala 88% šanse za pobedu (Stacey, 2016), dok su prognozeri izbornih ishoda procenjivali da je pobeda Donalda Trampa moguća između 1% i 29% (Katz, 2016).

Pobeda Donalda Trampa nije uzdrmala samo američko društvo i svetsku politiku, već je, u nekoj meri, unela pometnju i u politikološku teoriju. Ovo se, pre svega, odnosi na sve popularniju teoriju izbornog ponašanja, po kojem presudnu ulogu u izborima imaju interesne grupe, a ne obični glasači (Bawn et al. 2012). Jedan od osnovnih argumenata u prilog ove teorije je dobro poznata neobaveštenost i nezainteresovanost prosečnog glasača za politiku koja omogućava da dobro organizovane i obaveštene grupice imaju nesrazmeran uticaj. Ovo je tradicionalno bilo i formalizovano načinom na koji se biraju predstavnici republikanske i demokratske stranke (tzv. “smoked filled rooms”) koje su tek od sedamdesetih godina prošlog veka počele da uzimaju u obzir glasove običnih birača (registrovanih u odgovarajućim strankama (Buturović, 2010). Stoga je već pobeda Donalda Trampa u izborima za republikanskog predstavnika u kojem je pored njega učestvovalo šesnaest politički mnogo iskusnijih kandidata (guvernera, senatora) dovelo u pitanje ovu teoriju.

U početku je uspeh Donalda Trampa pretežno pripisivan tome što je dugo prisutan u javnom životu i njegovo ime svi prepoznaju. Kada je u julu 2015. godine Donald Tramp prvi put počeo da vodi u anketama javnog mnjenja, skoro svi posmatrači su prognozirali da će, slično izborima za republikanskog kandidata 2012. godine, kada se više različitih kandidata smenjivalo na čelu trke, njegova prednost biti kratkog daha. U sledećem periodu veoma prisutno je bilo obrazloženje da Tramp ima fanatičnu podršku manjine glasača ali nizak “plafon podrške” i da će izgubiti onog trenutka kada se broj suparnika svede na jednog “anti-Tramp” kandidata koji će, pretpostavljalo se, konsolidovati brojne glasove svih kojima je Tramp neprihvatljiv izbor. Način

biranja predstavnika stranaka na predsedničkim izborima koji se u mnogim saveznim državama zasniva na "winner takes all" principu po kojem, slično većinskom sistemu, vodeći po broju glasova u mnogim državama dobija sve poslanike te savezne države, pa je sporo odustajanje suparnika za nominaciju onemogućilo da se ova teorija do kraja testira. Uprkos tome, naširoko se smatralo da će plafon podrške svakako sprečiti pobjedu na savezним izborima.

Dosad najčešće istraživani uzroci pobjede Donalda Trampa su rasni animozitet i ekonomska situacija belih birača slabijeg materijalnog stanja. Oba ova fenomena se vezuju za istu populaciju jer je Donald Trump pobedio zahvaljujući podršci segmenta manje obrazovanih belih glasača u malom broju država tzv. "pojasa rđe" (Pensilvanija, Ohajo, Mičigen, Indijana, delovi države Njujork i sl.) koji je odigrao presudnu ulogu u elektorskom sistemu. Ovaj segment biračkog tela karakteriše odsustvo fakultetskog obrazovanja, uglavnom sekularni stavovi, a u mnogim slučajevima radi se o bivšim glasačima demokrata ili Baraka Obame. Prema nekim nalazima, uzrok njihovom glasanju je u rasnom animozitetu koji je rezultat mandata Baraka Obame. Na primer (Stephens-Davidowitz, 2014) je pokazao da pretraživanja putem Gugla rasistički obojenih izraza korelira sa procentom glasova koji je dobio kandidat Barak Obama, u odnosu na prethodnog kandidata demokratske stranke Džona Kerija. Mapa intenziteta ovih pretraživanja pokazuje sličnosti mapi podrške kandidatu Donaldu Trampu (Cohn 2015). Relativni ekonomski pad u ovim oblastima Amerike koji je rezultat, između ostalog, deindustrializacije kao posledice automatizma, urbanizacije i svetske trgovine, koristi se kao posebno ili dodatno (putem medijacije) objašnjenje za podršku Donaldu Trampu (Rothwell, Diego-Rossell, 2016).

Međutim, ne treba zanemariti ni ulogu ideoloških faktora. Više puta je ustanovljeno da ideološki faktori igraju važnu ulogu u biračkom ponašanju američkog glasačkog tela (kako među sofisticiranim glasačima tako i među manje obaveštenim koji ideološke odrednice pretežno koriste kao identifikacione etikete koje na taj način služe kao proksi za izbor). Američki politikolozi i politički analitičari se često bave pitanjem „realignment“-a, tj. pregrupisavanjem (uključujući ideološke grupe) u odnosu na postojeće političke partije. Neretko se i pogrešno pretpostavlja da su ideološki stavovi važniji od partijske pripadnosti (Zogby et al. 2010a).

Takođe, što su birači ideološki ekstremniji, to su bolje obavešteni i češće glasaju (npr. (Palfrey, Poole 1986). S druge strane, manje obavešteni glasači koriste ideološke opise na sličan način kao i partijsku pripadnost kao

orijentir pri glasanju bez velikog udubljanja u stavove. Na primer, iako su ideološki gledano konzervativni birači za štednju, kada im se ponude opcije većeg državnog ulaganja u infrastrukturu, vojsku i nauku oni to u velikoj meri podržavaju. Stoga je presudnu ulogu u pobedi Donalda Trampa odigrala činjenica da je tokom kampanje izostala uloga “konzervativnog radija” kao do tada ključnog nosioca “pravog konzervativizma”, čiji su najuticajniji voditelji prešli preko brojnih jeresi Donalda Trampa (javno zdravlje, odnos prema Rusiji, pravo na abortus, nezainteresovanost za religiozne teme) i koji su ga time predstavili kao prihvatljivu opciju veoma konzervativnim biračima.

Na prvi pogled, Tramp je političar bez jasne ideologije koji se ne uklapa u klasični konzervativni obrazac (naglasak na niskim porezima, podrška biznisu, idealističkoj spoljnoj politici) koji preovlađuje u republikanskoj stranci. Teme koje odlikuju njegov nastup su imigracija (naročito ilegalna imigracija i naglasak na žrtve kriminala od strane ilegalnih imigranata), red i mir (pohvale policiji), opiranje privatizaciji državnih penzija, islamski terorizam i predstava Rusije kao saveznika u borbi protiv islamskog terorizma. Izražen je i pesimizam za budućnost SAD-a i često se ponavlja da “mi više ne pobeđujemo” te da će se građani pod njegovim vođstvom “umoriti od pobjeda”. Takođe je primetno odsustvo mitologije vezane za Ronalda Regana i preduzetnike.

Sa početkom kandidature Donalda Trampa, podrška ili makar prihvatljivost ovih stavova, koja je dotada bila skrivena iza ideoloških kategorija, više dolazi do izražaja pa se tako menjaju stavovi republikanskih glasača o slobodnoj trgovini (Stokes, 2016), javnom zdravlju kao i Putinu (Nusbaum, Oreskes 2016). Sve ovo dovodi do uobličenja nove ideološke kategorije koju karakterišu, u odnosu na prethodnu konzervativnu ideologiju, veća podrška socijalnim davanjima i veći porezi na imućnije građane, veći otpor slobodnoj trgovini, finansijskim institucijama i idealistički vođenim ratovima za širenje demokratije, kombinovani sa tradicionalnim konzervativnim pozicijama kao što su smanjenje zakonske regulative, skeptičan odnos prema globalnom zagrevanju, i tradicionalistički pristup sudstvu. Ovaj skup stavova analitičari generalno opisuju kao „populistički“ i „nacionalistički“.

Tako je kritika NATO-a, koja je netipična za republikanskog kandidata i bila jedna od čestih motiva u Trampovoj kampanji, podrazumevala ocenu korisnosti NATO-a iz američke a ne globalne perspektive. Ne iznenađuje zaključak da se NATO Amerikancima ne isplati. (Buturović, 2011). Slično tome, stalno insistiranje da će Meksiko da finansira zid koji će Trampova administracija da podigne prema Meksiku, treba razumeti pre svega kao signal

glasačkom telu da Tramp povlači jasnu granicu između interesa „nas” i „njih” i da je spreman da uzme od „njih” da bi dao „nama” (Krein, 2015). Neka anketna istraživanja su takođe pokazala da ideološki liberalno orjentisan deo američkog biračkog tela pravi manje razlike između stranih i američkih građana (Zogby et al. 2010b).

Pitanje državnih granica, pa samim tim imigracije i trgovine, više od svega osvetljava ovu temu. U poslednjoj deceniji, sve je veći broj liberalnih političara medijskih glasila i „think tank”-ova koji se mogu svrstati u zagovornike „open borders” ideologije koja problematizuje moralnu zasnovanost državnih granica, a samim tim i bilo kakva ograničenja kretanju populacije i roba. Iako manjina liberalnih glasača ima pomenuti stav, njegova rastuća prominentnost je omogućila jasnu diferencijaciju, po ovom osnovu, u odnosu na konzervativne glasače. Empirijska povezanost nacionalizma i patriotizma sa konzervativnim ideološkim stavovima, koja je dugo prisutna u pozadini Trumpove sposobnosti da je stavi u prvi plan, omogućila je aktuelnom američkom predsedniku da pridobije podršku konzervativnog dela glasača, uprkos mnogim ideološkim jeresima.

U ovom istraživanju ćemo stoga razmatrati sledeća pitanja: 1) u kojoj meri dimenzija nacionalizma-globalizma opisuje glasače Donalda Trampa; da li njegovi glasači sebe vide pretežno kao globaliste ili nacionaliste; 2) u kojoj meri glasači Donalda Trampa sebe vide kao populiste i da li ova dimenzija ima nezavisan doprinos objašnjenju njihovog glasačkog izbora; 3) u kojoj meri glasači Donalda Trampa vide sebe kao kombinaciju stavova tradicionalno povezanih sa levim i desnim delovima ideološkog spektra.

METODOLOGIJA

Ova analiza je deo većeg istraživanja političkih stavova i ideologija sprovedenih na kvotnom uzorku američkih birača. Birači su izabrani slučajnim putem iz panela registrovanih ispitanika vodeći računa da se zadovolje kvote po polu, godinama i obrazovanju. Ovako formiran uzorak je zatim ponderisan po osnovu pola, godina, obrazovanja i rasne pripadnosti na bazi proporcija u izlaznim anketama CNN-a iz 2016. godine.

Ideologija i politički identitet je meren korišćenjem tri instrumenta. Prvo, ispitanici su se samopozicionirali na kvalitativnoj skali (progresivan, veoma liberalan, liberalan, umeren, konzervativan, veoma konzervativan,

libertarijanac i populista), a dimenzija globalizam-nacionalizam merena je pitanjem – “Da li više naginjete nacionalizmu ili globalizmu”. Ispitanicima je takođe predloženo da izaberu jednu od sledećih kombinacija: liberalan ili veoma liberalan po većini pitanja, konzervativan ili veoma konzervativan po većini pitanja, umeren po većini pitanja, liberalan ili veoma liberalan po nekim a konzervativan ili veoma konzervativan po drugim pitanjima. Postavljeno im je i pitanje za koga su glasali na izborima za predsednika SAD 2016. godine kao i brojna demografska pitanja.

REZULTATI

Demografske karakteristike

Srednja starost ispitanika u ponderisanom uzorku je 47.1 (standardna greška merenja .44, interval pouzdanosti 95CI 46.2 / 48.0). U uzorku je 47.9% žena i 51.9% muškaraca. Raspodela obrazovanja data je u tabeli 1.

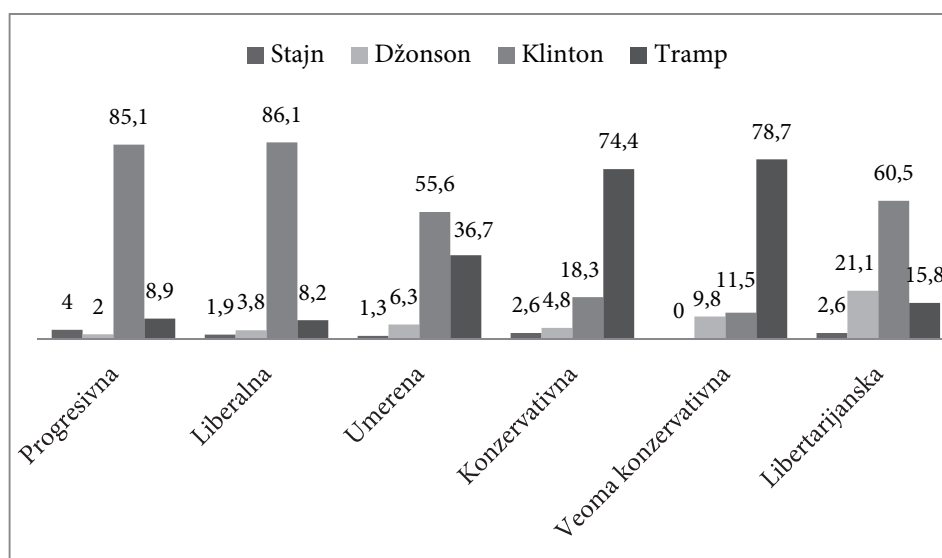
Tabela 1.
Izorno ponašanje

	Ukupno	%
Manje od srednje škole	19	1.4
Završio više od srednje škole	257	19.5
Višeodsrednješkoleali nije završio fakultet	387	29.3
Fakultetskog obrazovanja	465	35.3
Više od fakulteta	192	14.5
Ukupno	1319	100

U ovom uzorku, 47.7% birača je glasalo za Hilari Klinton, 43.4% za Donalda Trampa, 6.4% za Geri Džonsona i 2.5% za Džil Stajn. Zvanični rezultati su bili: Donald Tramp 46.1%, Hilari Klinton 48.2%, Geri Džonson 3.3% i Džil

Stajn 1.1% (ostali kandidati su svi zajedno osvojili 1.3%). Među glasačima koji 'naginju globalizmu', Hilari Klinton je pobedila 71.3% u odnosu na 15.9% za Donalda Trampa. Nasuprot tome, među biračima koji naginju nacionalizmu, Donald Tramp je osvojio 60.6% glasova u poređenju sa 31.2% za Hilari Klinton.

Raspodela glasanja u odnosu na ideologiju data je na slici 1.

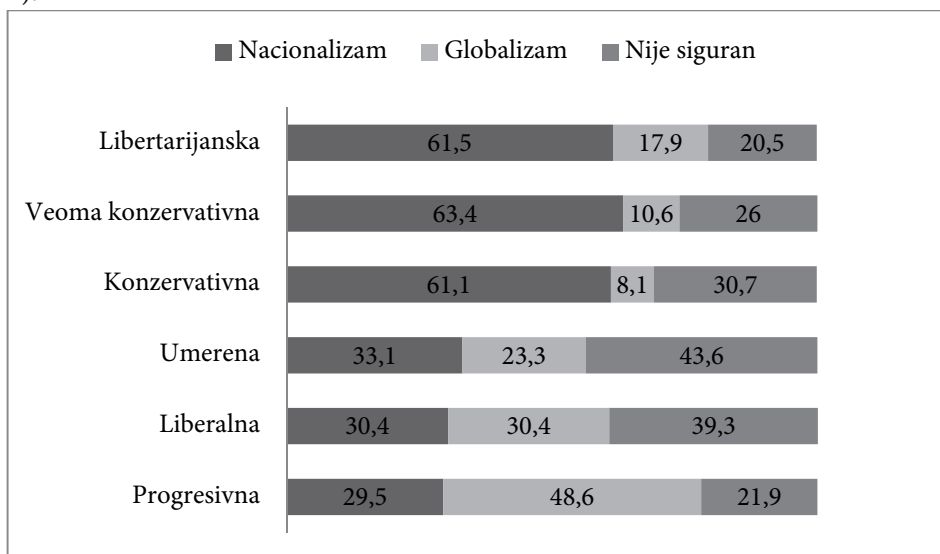
Slika 1. Raspodela izbornog glasanja odnosu na ideologiju

Ideologija

Pojedinačno, najveći broj ispitanika pripadaju umerenoj ideologiji (34%), zatim konzervativnoj (27%), liberalnoj (26%), veoma konzervativnoj (10%), progresivnoj/veoma liberalnoj (9%), i libertarijanskoj (3%). Brojke pokazuju da medijanski glasač naginje ideologiji desnice, što je uobičajen rezultat. Takođe se potvrđuje paradoks da, iako ima više demokrata od republikanaca, ima više konzervativaca nego liberala. Razlog za to je što među glasačima koji sebe vide kao "nezavisni" postoji segment veoma konzervativnih glasača. Dok umereni glasači naginju demokratama, nezavisni glasači naginju republikancima.

Od 1234 ispitanika koja su odgovorila na pitanje o ideologiji, samo 4 su se izjasnili kao populist. Ovo znači da je percipiran populizam ili stigmatizovan ili ortogonalan u odnosu na uobičajene ideološke kategorije.

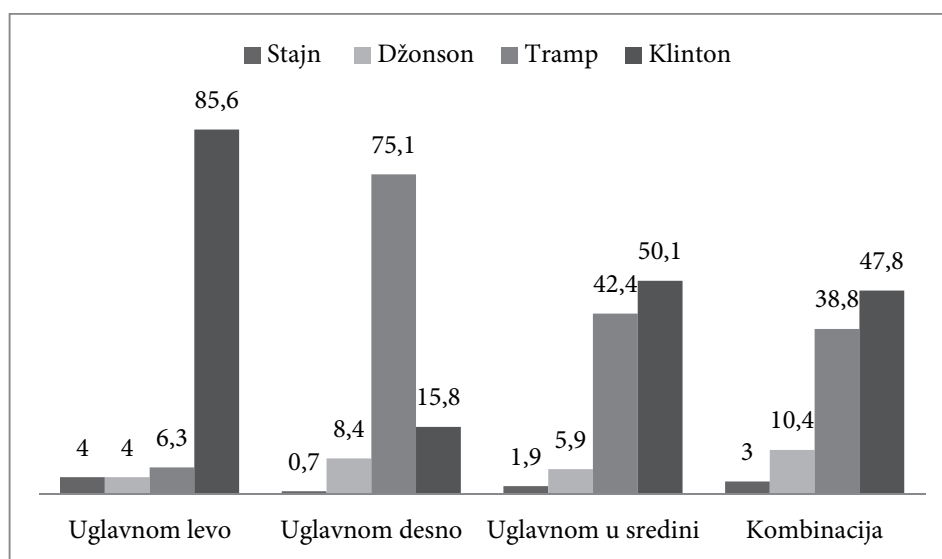
Najzad, od 1324 ispitanika, koja su odgovorila na pitanje, 555 (41.9%) je odgovorilo da, između nacionalizma i globalizma više naginje nacionalizmu, 269, 20.3% da više naginje globalizmu, a 500 (37.8%) da nije sigurno. Glasači koji naginju nacionalizmu imaju prednost u odnosu na one koji naginju globalizmu u svim ideološkim kategorijama osim progresivne/liberalne (Slika 2).

Slika 2. Sklonost ka nacionalizmu-globalizmu u odnosu na ideologiju

Stavovi

Kada je u pitanju ideološka pozicija stavova, 15.1% ispitanika opisuje sebe kao "moji stavovi su levo, ili ekstremno levo, u većini slučajeva", 23.6% ih opisuje kao "moji stavovi su desno ili ekstremno desno u većini slučajeva", "48.9% moji stavovi su negde na sredini u većini slučajeva", a 12.4% ispitanika ih opisuje kao kombinaciju "moji stavovi su levo ili ekstremno levo po nekim pitanjima, a desno ili ekstremno desno po drugim".

Slika 3. Raspodela izbornog glasanja u odnosu na stavove

Logistička analiza

Pošto je broj ispitanika koji nisu glasali za Klinton ili Trampa mali, oni su isključeni iz ove analize. Za zavisnu promenljivu uzet je ispitanikov izbor na izborima 2016. godine (Tramp=1, Klinton=0), a za predikciju su korišćene kategoričke promenljive ideologije, globalizam/nacionalizam i ideološki stavovi. Korišćeno je nekoliko različitih algoritama za logističku regresiju (forward conditional, forward LR, backward conditional, backward LR) i svi su dali gotovo istovetne rezultate. U daljem tekstu će se koristiti rezultati dobijenim „forward conditional“ metodom.

U odnosu na ispitanike koji su glasali za Hilari Klinton, ispitanici koji su glasali za Trampa su manje verovatno progresivni/veoma liberalni (AOR = 0.045, 95% CI = 0.007-0.169, $p < 0.001$), liberalni (AOR = 0.034, 95% CI = 0.009-0.129, $p < 0.001$), umereni (AOR = .253, 95% CI = 0.080-0.799, $p = 0.02$), više verovatno nagnju globalizmu (AOR = 4.52, 95% CI = 2.81-7.27, $p < 0.001$) i stavovima koji su uglavnom desno (AOR = 2.417, 95% CI = 1.136-5.141, $p = 0.022$).

Međutim, iako su dimenzije globalizma-nacionalizma i stavova statistički značajne, pridodati doprinos objašnjenju ispitanikovih izbora u odnosu na postojeće ideološke kategorije je minimalan. Promenljiva ‘ideologija’ je u stanju da ispravno klasifikuje 77.9% slučajeva, dodavanjem dimenzije

nacionalizam-globalizam taj se procenat penje na 78.9% a dodatna dimenzija stavova ga neznatno podiže na 79.0%. Na sličan zaključak navode i vrednosti pseudo R^2 koje skaču sa 36% na 40% dodavanjem dimenzije nacionalizma-globalizma i na 42% dodavanjem dimenzije stavova u slučaju mere Koksa i Šnela, te sa 47% na 53% dodavanjem nacionalizma-globalizma i na 56% dodavanjem stavova u slučaju Negelkerke R^2 .

DISKUSIJA

Ovo istraživanje ima tri osnovna nalaza. Prvi je pitanje samoidentifikacije. Rezultati pokazuju da velika većina Trampovih glasača daje prednost tradicionalnim ideološkim kategorijama te da je broj samoidentifikovanih populista zanemarljiv.

Ovaj rezultat stoji u tenziji sa interesovanjem za termin populizma. Google Trends – alatka koja meri relativnu učestanost pretraživanja pojmova u Guglu, pokazuje rast interesovanja za termin ‘populism’ na teritoriji SAD, naročito u periodu izbora (6-12. novembar 2016) i inauguracije (15-28. januar 2017). Takođe, relativno interesovanje za termin ‘populizam’ (intenzitet 21 mereno Google Trends na teritoriji SAD u periodu od 1. jula 2015. zaključno sa 17. avgustom 2017) je uporedivo sa interesovanjem za „konzervativizam“ (17), „liberalizam“ (31), „progresivizam“ (14) i „libertarijanizam“ (8). Dakle, američki građani se interesuju za populizam u sličnoj meri, ili čak i više nego za neke ideološke odrednice, ali ga ne koriste da opišu svoju ideologiju – ideološka samoidentifikacija populista je bliska nuli.

Jedno objašnjenje za ovaj rezultat bilo bi da je ideološka kategorija populiste stigmatizovana. Među politikolozima populizam zaista ima negativnu konotaciju i obično se vezuje za autoritarnost. Međutim, veliko je pitanje da li su obični glasači svesni ove konotacije i, ako jesu, da li su voljni da je poštuju. Teško da je pojam ‘populiste’ u elitnim krugovima stigmatizovan više nego sam Donald Tramp; isto tako, malo je verovatno da je preko 40% birača u uzorku spremno da se izjasni da je glasalo za Donalda Trampa, ali ne želi sebe da nazove populistima, za šta su svakako potrebni dodatni argumenti.

Sam Donald Tramp je sebe nazvao “zdravorazumski konzervativac” (common sense conservative). Iako je jedno od glavnih tumačenja populizma da je to suprotnost „elitizma“ i da je osnovna osobina populista da elite vide kao korumpirane, Trampov stav prema elitama nije sasvim dosledan. U izbornoj kampanji, Tramp je pre svega naglašavao da su elite “glupe” i “gubitnici” te

obećavao da će on na rukovodeća mesta postaviti “opasne zveri” i “pobednike”; manje se pominjala za populiste tipična priča o korupciji. Povrh toga što je u svakoj prilici isticao svoje uspehe i bogatstvo, Donald Tramp se često hvalio da je diplomirao na čuvenom Univerzitetu Pensilvanije te da je njegov ujak bio profesor na MIT-u. Donald Tramp nikad nije, tipično za američke političare, oblačio karirane košulje i pantalone na tregere i pokušavao da sebe vizuelno predstavi kao „čoveka iz naroda“. „Mit Romni je elitista, ali ja ga ne smatram elitom jer sam mnogo bogatiji od njega“, tipičan je osvrt Donalda Trampa na ova pitanja. Uprkos popularnosti oštre kritike konzervativizma na američkim univerzitetima i dramatično opadajućem statusu koji univerziteti imaju u očima republikanskih birača (Fingerhut, 2017), on u kampanji nije pominjao te teme; kao svoje najveće neprijatelje on je prikazao velike medije, naročito Njujork Tajms i CNN, političare i povremeno investicionu banku Goldman Saks. Dakle, Trampova kritika elite je ograničena na određeni segment i u nekoj meri se on predstavlja kao veća elita (pametniji, bogatiji, “pobednik”) u odnosu na postojeće elite.

Drugi nalaz od značaja jeste da je dihotomija globalizam-nacionalizam najjači prediktor podrške Donaldu Trampu. Glasači Republikanske stranke su se već dugi niz godina izjašnjavali kao više patriotski (Morales, 2010). Međutim, sama konzervativna ideologija je u mnogo većoj meri povezivana sa idejama slobodnog tržišta, minimalne države i štednje. Kandidatura i pobeda Donalda Trampa na površinu je iznela ovu zanemarenu dimenziju. Treba primetiti da je, uprkos nacionalističkoj dimenziji, ocena SAD-a, koju daje Tramp, u velikoj meri negativna. To je slika društva koje gubi na svim frontovima, pre svega u ratovima i finansijski (preko slobodne trgovine) i koje je okruženo mnogo lukavijim i promućurnijim suparnicima, poput Meksika i Kine. Pozitivan odgovor na pitanje “da li ste ponosni na SAD”, u stalnom je padu, ne samo među liberalima nego i konzervativcima (Jones, 2016).

Međutim, dihotomija nacionalizam-globalizam ne doprinosi mnogo predikciji u odnosu na standardne kategorije ideologije. Razlog za to je postojanje visoke povezanosti između globalizma i ideologije, pa ove dve različite skale na sličan način opisuju populaciju.

Najzad, ideološko samopozicioniranje stavova ukazuje na dominantnost tradicionalnih stranaka i ideologija u odnosu na njihove kombinacije. Samo 12% ispitanika sebe opisuje kao kombinaciju stavova sa leve i desne strane kontinuum, a među njima Klinton ima prednost od 9 procentnih poena. Glavni činilac njegovog uspeha je činjenica da, ispitanika koji svoje

stavove opisuju kao “pretežno desno”, ima značajno više nego onih koji ih opisuju kao „pretežno levo“ (24% prema 15%), a on je u toj grupi osvojio 75%.

OGRANIČENJA

U predsedničkom izbornom sistemu SAD-a ne broji se ukupan broj glasova kandidata, već se pobednik odlučuje elektoralnim sistemom. U ovom sistemu, svakoj saveznoj državi pripada unapred određen broj elektora (koji se prilagođava eventualnim promenama populacije) koji glasaju u skladu sa rezultatima predsedničkih izbora u svojoj državi. Posledica ovakvog sistema jeste da je, pored ukupnog broja glasova, veoma bitna i njihova geografska raspodela.

Na izborima 2016. godine Hilari Klinton je na saveznom nivou imala najveći broj glasova ali je ipak izgubila jer je Donald Tramp osvojio više elektora. Ovakav rasplet događaja otežava rasvetljavanje uzroka Trampove pobeде. S jedne strane, presudno za njegovu pobeđu je bilo svega nekoliko desetina hiljada glasova koji su, međutim, iz njegove perspektive bili optimalno raspoređeni u ključnim državama poput Pensilvanije, Viksionsina i Mičigena. Stoga bi se moglo reći da je profil ove male ali presudne grupe glasača najvažniji za razumevanje njegove pobeде.

S druge strane, Donald Tramp ne bi mogao da pobedi da, pored ovih “novih” glasača (tj. ljudi koji su ranije glasali za Obamu ili demokrate) nije osvojio desetine miliona tradicionalnih republikanskih glasača koji su koliko 2012. godine podržavali uobičajenu platformu niskih poreza i agresivno antiruske politike Mita Romnija. Pošto ovih birača ima mnogo više, moglo bi se reći da su upravo tradicionalni republikanski glasači osnovna baza Donalda Trampa.

Drugo ograničenje ovog istraživanja je korišćenje onlajn uzorka. Onlajn paneli se sastoje od velikih grupa (nekoliko hiljada, pa čak i desetina hiljada) ispitanika koji su prihvatili da budu deo anketnih istraživanja. Ovi paneli mogu biti formirani na različite načine – u idealnom slučaju formiranjem verovatnosnih uzoraka tradicionalnim načinom, a u velikom broju slučajeva nasumičnim putem, npr. preko oglašavanja, ili kao deo tradicionalnih anketnih istraživanja.

Validnost onlajn panela je već duže vreme predmet diskusije među istraživačima javnog mnjenja. Dok je ova metodologija opšte prihvaćena u

marketinškim i korporativnim istraživanjima, zbog problematičnog načina uzorka, ona je predmet daleko veće kontroverze u politikološkim istraživanjima.

Najveće pitanje koje se postavlja u okviru dubinskih analiza jeste da li postoji korelacija između uzorka pridruživanja ispitanika panelu i promenljivih koje se mere (AAPOR, 2010). U ovom konkretnom slučaju, problem bi predstavljala činjenica da ljudi koji sami sebe opisuju kao 'populiste' sa manjom učestalošću pristupaju ovakvim panelima, ili da panelima pristupaju ljudi kod kojih su nacionalizam i ideologija usklađeni (nacionalisti-konzervativci i globalisti-liberali) u odnosu na neusklađene (globalisti-konzervativci i nacionalisti-liberali) što bi u analizi podataka potcenilo nezavisnost: u kojoj meri su navedeni faktori nezavisni.

ZAKLJUČAK

Pobeda Donalda Trampa na američkim predsedničkim izborima 2016. godine dovela je u pitanje relevantnost tradicionalnog ideološkog kontinuuma te pojačala interesovanje za analitičke kategorije populizma i nacionalizma.

Naši nalazi ukazuju da dimenzija nacionalizam-globalizam zaista predstavlja najbolji prediktor podrške Donaldu Trampu, ali da njena eksplanatorna moć nije mnogo veća nego moć tradicionalno shvaćene kategorije. S druge strane, naši podaci ukazuju da zanemarljiv broj birača sebe vidi kao populiste te da „populizam“ ostaje ekspertska kategorija. Naši nalazi su ograničeni činjenicom da smo koristili neverovatnosni uzorak, kao i time da je biračka koalicija, koja je dovela Donalda Trampa na vlast, skup raznorodnih elemenata koji su ideološki različiti ali jednako ključni za ovaj istorijski događaj.

LITERATURA

“American Association for Public Opinion Research. Research Synthesis AAPOR Report on Online Panels”. *Public Opinion Quarterly*. Research Synthesis (2010): 1-71. Oxford: Oxford University Press.

Bawn, Kathleen; Cohen Martin; Karol David; Masket Seth; Noel Hans Zaller, John. “A Theory of Political Parties: Groups, Policy Demands and Nominations in American Politics”. *Perspectives on Politics*, knjiga 10, sveska 3 (2012): 571-597.

Palfrey, Thomas R i Poole Keith T. "The Relationship between Information, Ideology, and Voting Behavior". *American Journal of Political Science*, knjiga 31, broj 3 (1987): 511-530.

Stephens-Davidowitz, Seth. "The cost of racial animus on a black candidate: evidence using Google search data". *Journal of Public Economics*, knjiga 118 (2010): 26-40.

ELEKTRONSKI IZVORI

Zogby, John; Buturovic Zeljka. "Elusive Libertarians. Do 'libertarian leanings' constitute a significant political movement?". *National Review Online*, 18.02.2010. Preuzeto 22.08.2017.

<http://www.nationalreview.com/article/229159/elusive-libertarians-john-zogby-zeljka-buturovic>.

Zogby, John, Buturovic, Zeljka. "The Politics of Empathy". *National Review Online*, 23.09.2010. Preuzeto 22.08.2017. <http://www.national-review.com/article/247451/politics-empathy-john-zogby-zeljka-buturovic>.

Buturović, Željka. „Demokratija u Americi“. *Politika*, 09.11.2010. Preuzeto 06.09.2017. <http://www.politika.rs/sr/clanak/155582/Pogledi/Demokratija-u-Americi>.

Buturović, Željka. "NATO iznutra". *Politika*, 21.06.2011. Preuzeto 06.09.2017. <http://www.politika.rs/sr/clanak/181708/Pogledi/NATO-iznutra>.

Cohn, Nate. "Donald Trumps strongest supporters: A Certain Kind Of Democrats". *The New York Times*, 31.12.2015. Preuzeto 22.08.2017. <https://www.nytimes.com/2015/12/31/upshot/donald-trumps-strongest-supporters-a-certain-kind-of-democrat.html>.

Fingerhut, Hannah. "Republicans skeptical of colleges' impact on U.S., but most see benefits for workforce preparation". *Pew Research Center*, 20.07.2017. Preuzeto 22.08.2017. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/07/20/republicans-skeptical-of-colleges-impact-on-u-s-but-most-see-benefits-for-workforce-preparation/>.

Jones, Jeffrey. "New Low of 52% 'Extremely Proud' to Be Americans". *Gallup*, 1.7.2016. Preuzeto 22.08.2017. <http://www.gallup.com/poll/193379/new-low-extremely-proud-americans.aspx>.

Katz, Josh. "Who will be president?". *The New York Times*, 8.11.2016. Preuzeto 22.08.2017. <https://www.nytimes.com/interactive/2016/upshot/presidential-polls-forecast.html>.

Krein, Julius. „Traitor to His Class”. *The Weekly Standard*, 07.09.2015. Preuzeto 06.09.2017. <http://www.weeklystandard.com/traitor-to-his-class/article/1020527>.

Morales, Lymari. “One in Three Americans “Extremely Patriotic””. *Gallup*, 2.7.2010. Preuzeto 22.08.2017. <http://www.gallup.com/poll/141110/One-Three-Americans-Extremely-Patriotic.aspx>.

Nussbaum, Matthew; Oreskes, Benjamin.” More Republicans viewing Putin favorably”. *Politico*, 16.12.2016. Preuzeto 22.08.2017. <http://www.politico.com/story/2016/12/gop-russia-putin-support-232714>.

Rothwell, Jonathan T; Diego-Rosell, Pablo (2016).”Explaining Nationalist Political Views: The Case of Donald Trump”. *SSRN working papers*. Preuzeto 18.08.2017. https://papers.ssrn.com/sol3/Papers.cfm?abstract_id=2822059.

Stacey, Olivia. “Clinton vs Trump: Election Odds For November.8”. *Heavy*, 8.11.2016. Preuzeto 22.08.2017. <http://heavy.com/news/2016/11/clinton-vs-trump-election-odds-for-november-8-chances-probability-forecast-models-polls-betting-odds-early-voting-results-who-will-be-president/>.

Stokes, Bruce. “Republicans, especially Trump supporters, see free trade deals as bad for U.S”. *Pew Research Center*, 31.3.2016. Preuzeto 22.08.2017. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/03/31/republicans-especially-trump-supporters-see-free-trade-deals-as-bad-for-u-s/>.

TRADITIONAL IDEOLOGICAL CATEGORIES DOMINATE AMONG
DONALD TRUMP VOTERS

ŽELJKA BUTUROVIĆ

EMILIJA MIJIĆ

Institute of Social Sciences

Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

Donald Trump's unexpected ascension to the presidency has put into question several established ways of thinking about American politics. It has been suggested that traditional left-right continuum should be supplemented by nationalism/globalism dichotomy; that populism presents a useful dimension orthogonal to existing ideologies and that Trump has unique appeal to voters holding views which are a combination of the extreme points on the left and right side of the traditional ideological continuum.

As a part of a larger study of political attitudes and ideology, we measured respondent's ideology by using three different questions: a categorical ideological self-positioning, a choice of their position on political issues as mostly left, mostly right, mostly middle, and mostly a combination of left and right; and whether they saw themselves predominantly as nationalists or globalists.

The questionnaire was administered online to a random sample of 1514 adults who were drawn from a large panel of email addresses. The survey results were rrm-weighted to match marginal distributions for region, age, gender, education, race, party and income.

The results show that the vast majority of Trump voters prefer to self-identify along traditional ideological continuum. In addition, logistical analysis shows that nationalism/globalism is the strongest predictor of Trump vote, albeit one that improves only slightly upon usual ideological categories.

Trump's victory is due to traditional ideological partisans and but also to a small but critical number of non-traditional voters. A number of American voters who self-identify as populists remains negligible.

KEY WORDS: Donald Trump, Hilary Clinton, ideology, American politics, 2016 US presidential election, populism

POPULIZAM

<http://www.idn.org.rs/>

